

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE KÜRTÇÜLÜK HAREKETİ VE KIRK DOKUZLAR DAVASI

YÜKSEK LİSANS

Onur ECİ

ŞUBAT-2022
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KÜRTÇÜLÜK HAREKETİ VE KIRK DOKUZLAR DAVASI

**THE KURDISH MOVEMENT IN TURKEY AND CASE OF THE FORTY-
NINES**

YÜKSEK LİSANS

Onur ECİ

**ŞUBAT-2022
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KÜRTÇÜLÜK HAREKETİ VE KIRK DOKUZLAR DAVASI

**THE KURDISH MOVEMENT IN TURKEY AND CASE OF THE FORTY-
NINES**

YÜKSEK LİSANS

Onur ECİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL

**ŞUBAT-2022
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Türkiye’de Kürtçülük Hareketi ve Kırk Dokuzlar Davası**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

17 / 02/ 2022

.....
Onur ECİ

TEŞEKKÜR

Kürtçülük yapısı itibariyle çalışması zor bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Bu zorluğun en büyük nedeni Kürtçülüğün bazı illegal yapıların zihin dünyasında büyük yer alması vardır. Ancak soğukkanlı bir şekilde ele alınmasında fayda olacağı kanısındayız.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinde bana yardımcı olan, çalışmanın her aşamasında birikimini ve zamanını benden esirgemeyen ve çalışmalarımı yakından ilgilenen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL’a, tez savunma jürisinde bulunarak kıymetli değerlendirmeleriyle çalışmama katkı sağlayan Sayın Doç. Dr. Fatma Okur ÇAKICI ve Prof. Dr. Nihat YILMAZ hocalarıma teşekkür ediyorum.

Bütün bu çalışma yoğunluğum içerisinde desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli babam Celal ECİ, annem Nazmiye ECİ ve kardeşlerim Murat’a, Ogün’e ve Hülya’ya teşekkür ederim.

Onur ECİ
GÜMÜŞHANE – 2022

ÖZET

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Türkiye, zaman içerisinde artan bir şekilde birtakım fikri ve siyasi hareketlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu hareketlerden bir tanesi de Kürtçülüktür. Kürtçülük ilk olarak aşiretler ve şeyhler öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Daha sonraki süreçte aydın kimseler de Kürtçülüğe dâhil olmuşlardır. Bunun miladını Kırk Dokuzlar Davası teşkil etmektedir.

Kırk Dokuzlar Davası Kürtçü hareketler içerisinde aşiret ve dini yapıların egemen olmadığı ilk hareket olma özelliği taşımaktadır. Kırk Dokuzlar Davasında yer alan kimseler aydın kişilerden oluşmaktadır. Bu aydın kimselerin çabaları Kürtçülük düşüncesinin geniş halk kitlelerine ulaşmasına neden olmuş ve ilerleyen süreçte siyasal Kürtçülüğün kaynağını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürtçülük, Ağa, Şeyh, Kırk dokuzlar, Aydın

SUMMARY

As of Ottoman Empire last periods Turkey had forced increasing some intellectual and political movement. One of them is Kurdism. At first Kurdism emerged led by tribes and sheikhs. After that intellectual people got involved Kurdism. Its anniversary consist of “Forty-Nines Case”.

Forty-Nines Case is only thing which tribes and sheikhs are not dominated in Kurdism. Forty-Nines Case’s members are intellectual people. These intellectual people made Kurdism spread large mass of people and after that Forty-Nines Case being resource of political Kurdism.

Keywords: Kurdism, Agha, Sheikh, 49lar(49ers), Intellectual

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	IV
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	V
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	X
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XI
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI DEVLETİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETİ.....	4
2.1. Osmanlı Devleti ve Kürtler	4
2.2. İlk Kürtçü Hareketler	6
2.3. İlk Kürtçü Dernekler	10
2.4. Kürt Teali Cemiyeti.....	11
3. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETLERİ.....	13
3.1. Koçgiri İsyanı.....	13
3.2. Şeyh Said İsyanı.....	15
3.3. Hoybun Cemiyeti ve Ağrı İsyanı	20
3.4. Dersim İsyanı	27
3.5. Otuz Üç Kurşun Olayı.....	32
3.6. Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Kürtler.....	34
4. KÜRTÇÜLÜK HAREKETİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: KIRK DOKUZLAR DAVASI.....	38
4.1. Kırk Dokuzlar Davasına Giden Süreçte Bölgesel Dinamikler.....	38
4.1.1. Barzaniler ve Irak 1958 Darbesi	38
4.1.2. 1959 Kerkük Olayları.....	42
4.2. Kırk Dokuzlar Davasının Ortaya Çıkması	44
4.3. Kırk Dokuzların Künyesi	51
4.3.1. Musa Anter.....	52
4.3.2. Ziya Şerefhanoglu	53
4.3.3. Canip Yıldırım	54
4.3.4. Ali Karahan	55

4.3.5. Sait Kırmızıtoprak.....	55
4.3.6. Sait Elçi	56
4.3.7. Naci Kutlay	56
4.3.8. Yavuz Çamlıbel.....	57
4.3.9. Şerafettin Elçi.....	57
4.3.10. Esat Cemiloğlu	58
4.3.11. Dava’ya Dâhil Olan Diğer Sanıklar	58
4.4. Kırk Dokuzların Sosyal ve Fikri Özellikleri	60
4.5. Kırk Dokuzların Yargılanması.....	61
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	63
KAYNAKÇA.....	67
ÖZGEÇMİŞ	75

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1950 seçim sonuçları	34
Tablo 2. 1954 seçim sonuçları	34
Tablo 3. 1957 seçim sonuçları	35

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age	: Adı geçen eser
agt	: Adı geçen tez
agm	: Adı Geçen Makale
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DP	: Demokrat Parti
Ord. Prof	: Ordinaryüs Profesör
S	: Sayı
ss	: Sayfa sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T- KDP	: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
T'de KDP	: Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
Y	: Yıl

1. GİRİŞ

Geçmişte olanları ve yaşananları anlama çabası insanlık tarihi kadar eski bir meseledir. Bu meseleyi çözümüleme noktasında bilimsel çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu mesele geçmiş i ilgilendirdiği kadar şimdiyi ve geleceği de ilgilendirmektedir. Şimdinin meselesi, bugünün olaylarını da idrak etmemizi sağlıyor. Geleceğin meselesi, yaşanılacak olanları anlamak veya yaşanılacaklara yön verebilme imkânı verecektir. Bu anlama çabası hakikat yolculuğu ve inşa sürecini bir araya getirmektedir. Hakikat yolculuğunu; birden farklı bulguları, delilleri ve anlatıları ortaya çıkarma çabasıdır. Ortaya çıkan sayıp döktüğümüz bu malzemelerin ilişkisini ortaya koymak ise bir inşa sürecini gerektirmektedir. Bilimsel manada yapılan bu inşa süreci her mesele üzerinde defalarca yapılırsa dahi birtakım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu farklılıkların nedeni hakikat yolculuğunda birbirinden farklı bulgu, delil ve anlatıların ortaya çıkma ihtimalidir. Bu inşa sürecini farklılaştıracak bir diğer faktör ise inşa sürecini gerçekleştirecek araştırmacı kişinin sosyal, siyasi ve psikolojik durumudur. Araştırmacı kişi inşa sürecini ne kadar tarafsız ve serinkanlı yaparsa o kadar sağlıklı bir inşa süreci gerçekleştirmiş olur. İnşa sürecine çevresel faktörler de etki etmektedir. Bu çevresel faktörler yapılan bilimsel çalışmanın sosyal bilimler veya fen bilimleri kapsamında olmasına göre değişiklik göstermektedir. Sosyal bilimlerde çalışmanın inşa sürecini evrensel ve yerel durumlar etkilemektedir. Evrensel ve yerel düzeyde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal durumlar sosyal bilimlerde hakikatin inşa sürecinde bir takım farklılıklar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Türk siyasal hayatında Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık, Sosyalizm gibi çeşitli fikir akımları meydana gelmiştir. Bu fikir akımları gelişen Batı karşısında düşünüş e geçen Doğu dünyasının aydınlarının yine Batı'dan etkilene rek meydana koydukları çözüm yollarıdır. Fikir akımları çeşitli siyasetçiler vasıtasıyla kurtuluş reçetesi olarak görülmüş ve uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Bu fikir akımlarından sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri uygulama sahasına kavuşmuştur. Bu fikir akımları Dünya'da ve Türkiye'de meydana gelen imparatorlukların yıkılmasına neden olan fikir akımlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Fransız Devriminden sonra Batı'da meydana gelen fikir akımlarından etkilene rek meydana çıkan fikir akımlarından bir tanesi de Kürtçülük olmuştur. Kürtçülük denildiği zaman yekpare bir fikriyat kast edilmemektedir. Kürtçülük, denildiği zaman Kürtlere

yönelik birtakım temel haklar konusunda iyileştirme yapılmasını isteyeninden bağımsız Kürt devleti kurma talebi olanlara kadar farklı hedefleri olan çeşitli fikriyatın bütünü kast edilmektedir. Bu fikriyatın içerisinde ağaların, şeyhlerin ve aydınların siyasi, sosyal ve ekonomik olarak farklı hedef ve söylemleri vardır. Bu farklılıklar Kürtçülüğün çeşitlenmesine yol açmaktadır.

Kürtçülük ilk yerel düzeyde hâkimiyet sahibi Kürt beylerinin mevcut olan aşiret kazanımlarını kaybetmemek için yaptıkları siyasi hamleler olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu aşiret taleplerine dini ve etnik talepler de eklenmiştir.

Bu tezin konusu olan “Kırk Dokuzlar Davası” bu Kürtçülük faaliyetlerinde aşiretlerin veya dini yapıların ön planda olmadığı Kürtçülük faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur. Burdaki temel varsayım Kırk Dokuzlar Davasının Kürt siyasal hareketinin miladını oluşturduğu yönündedir. Bu çerçevede tezde Kırk Dokuzlar davasını önceki Kürtçü hareketlerden ayıran temel dinamiklerin neler olduğu sorusunun cevabı aranarak bu davanın Kürt siyasal hareketi içindeki yeri tartışılacaktır.

Kırk Dokuzlar Davası ile ilgili iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Yavuz Çamlıbel’in 49’lar Davası isimli çalışmasıdır.¹ İkincisi ise Naci Kutlay’ın 49’lar Dosyası isimli eseridir.² Her iki eserin de ortak özelliği akademik bir çalışma olmaması ve “Kırk Dokuzlar Davasında” yer alan isimler tarafından yazılmış olmasıdır.

Tezin birinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin merkezileşme politikalarına karşı çıkan Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah’ın meydana getirdiği olaylar ve bu olayın neticeleri üzerinde durulacaktır. Güçlü aşiret liderleri olan bu isimlerin Osmanlı siyasetindeki meydana getirdiği değişimi aktarılmaya gayret edilecektir. Bu aşiretlerin gayrimüslim Osmanlı tebaasıyla ve yabancı devletlerle ilişkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise 20. Yüzyılın başlarında İstanbul’da meydana gelen Kürtçülük düşüncesiyle hareket eden dernekler ve basın kuruluşları ele alınmıştır. Konu ile alakalı yapıların kadroları ve fikirleri de irdelenecektir.

Tezin ikinci bölümünde ise Türkiye’de tek parti döneminde meydana gelen Kürtçülük hareketleri ele alınacaktır. Bu hareketler Koçgiri İsyanı, Şeyh Sait İsyanı, Hoybun Cemiyeti ve Ağrı İsyanı, Dersim İsyanı ve Otuz Üç Kurşun olayıdır. Bu olayların nedenleri, gelişimi, sonucu ve fikrîsel altyapısı ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak Demokrat Parti’nin Doğu Anadolu’da seçmen ile kurduğu ilişki ele alınmıştır.

¹ Yavuz Çamlıbel, *49’lar Davası Bir Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*, Siyam Kitap, 2.Basım, s.1.

² Naci Kutlay, *49’lar Dosyası*, Ankara: Fırat Yayınları, s. 1.

Tezin üçüncü bölümünde “Kırk Dokuzlar Davası” işlenecektir. Öncelikle Kırk Dokuzlar Davasını dolaylı olarak da olsa etkilediği düşünülen Barzani Hareketi ve 1959 Kerkük olayları ele alınacaktır. Daha sonra Kırk Dokuzlar Davasının ortaya çıkmasını sağlayan birtakım olaylar irdelenmiştir. Kırk Dokuzlar Davasının bu ismi almasını sağlayan kırk dokuz kişinin künyesi ve sosyo-kültürel durumları ele alınmıştır. Son olarak yapılan yargılamalar üzerinde durulacaktır.

Tezde kitap, makale, belgesel, dergi, gazete, kanun gibi farklı materyaller kullanılmıştır. Tezin birinci ve ikinci bölümünde literatürde bulunan kaynaklar kullanılmıştır. Son bölümünde ise literatürün yanı sıra “Kırk Dokuzlar” davasında bulunan kişilerin hatıratları da istifa edilmiştir. Hatıratlarda geçen olayları gerçek olup olmadığını anlamak için birden fazla kaynaktan teyit ettirme yoluna gidilmiştir. Teyit edilmeyen bilgiler kullanılmamıştır.

2. OSMANLI DEVLETİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETİ

2.1. Osmanlı Devleti ve Kürtler

Osmanlı yönetimi ile Kürtlerin ilişkileri 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi vesilesiyle başlamıştır.³ İdris-i Bitlisi Kürt aşiretler ile İstanbul arasında iletişimi kurarak aşiretlerin Osmanlı yönetimine tabii olmasını sağlamıştır. Osmanlı yönetimi Kürtleri aşiretler üzerinden yönetmiştir. Bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı yönetimi 19. yüzyılda bu politikayı terk etmiştir. Politika değişimi çerçevesinde merkezileşme uygulamalarına gidilmiştir. Merkezileşme politikaları Kürtler ile Osmanlı yönetiminin daha yakın ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Bu yakınlık birlikten çok karşıtlık barındırıyordu.⁴

Osmanlı yönetimi ile Kürtler arasındaki yakın ilişkilerin meydana getirdiği kurumlardan en önemlisi Hamidiye alayıdır. Alayın omurgasını Kürt aşiretleri oluşturmakla birlikte Türk, Arap ve Çerkez aşiretleri de bu alayın parçaları olmuştur.⁵ Alayın oluşturulması fikri 1878 yılındaki Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin antlaşmalarındaki Ermenilere yönelik Batılı devletlerin isteklerinden sonra ortaya atılmıştır. Alayın kurulması düşüncesi Müşir Zeki Paşa tarafından II. Abdülhamid'e sunulmuştur.⁶ Ayastefanos Antlaşması'nda Ermeniler hakkında şöyle maddesi bulunmaktadır:⁷

Ermenistan'da Rusya'nın taht-ı istilasında bulunub Devlet-i Aliye'ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münasebat-ı hasenesini muzır karışıklara mahal verileceğinden, Devlet-i Aliye'ye Ermenilerin meskun bulunduğu eyaletlerde, menafi'i mahalliyeinin icab ettiği ıslahat ve tesisatı bila ifate-i vakt icea etmeyi Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerinin istihsal etmeyi taahhüd eder.

Ayastefanos antlaşması Berlin antlaşması ile ikame edilmiştir. Ermeni meselesi Berlin antlaşmasında şu şekilde ele alınmıştır;⁸

Bab-ı Alî ahali Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyeinin icab ettiği ıslahatı bilate'hir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi

³ Kemal Burkay, *Kürtler Ve Kürdistan*, Deng Yayınları, 5.Baskı, Ekim 2011, s.173.

⁴ Zeynep Karadiş, "II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşmasına Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri ", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006, s. 43.

⁵ M. Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayı Taksimatı", *Şarkiyat Dergisi*, 9/2, s.705.; Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ekim 2010, s. 180.

⁶ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Kürtler – Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2010), s. 131 – 138.

⁷ Ekinci, a.g.m., s. 703 – 724.

⁸ Ekinci, a.g.m., s. 703 – 724.

taahhüd eder ve arasına bu badda ittihaz duracak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarun ileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir.

Antlaşmaların bu maddelerine göre Batılı devletler Osmanlı yönetiminden Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler için ıslahat talebinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Ermenilerin Kürt ve Çerkez aşiretler karşısında korumasını da talep etmiştir.

Alayın sadece Ermeni meselesinden dolayı kurulduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Hamidiye alayının kurulma sebebinin dört temel başlıkta bir araya getirebiliriz. Bunlar;

1. Şark-ı Vilayette oluşan otorite boşluğunu doldurmak.
2. Ermeni meselesinden dolayı oluşabilecek kargaşayı önlemek. Daha önceden yaşanan Sırp, Yunan, Bulgar gibi isyan hareketlerinin benzerinin Ermeniler tarafından yapılmasını önlemeyi hedefler.
3. Şark Vilayetlerinde yabancı etkisini azaltma veya oluşabilecek etkinin ortaya çıkmasına mani olmaktır.
4. İdari anlayıştan kaynaklanan devlet ve halk arasında olan kopukluğunu gidermektir. Bu kopukluğun yerini gelecek nesillerde bütünleşmenin alabilmesi için Aşiret mektepleri kurulmuştur. Mektebin talebeleri Kürt ve Arap aşiretlerinin çocukları olmuştur.⁹

İttihat ve Terakki cemiyeti ile Kürtler yakın ilişki içerisinde olmuştur. Kürtler yaşadıkları yerlerde cemiyetin şubelerinde yer almışlardır.¹⁰ Cemiyetin içerisinde yer alan Kürtler eğitilmiş, İstanbul ve Avrupa'da yaşayan aydın kimselerdir. Bu kişileri İttihat ve Terakki çizgisine iten sebep II. Abdülhamid'in baskıcı olduğunu düşündükleri siyaset karşısında bir birlik arayışıdır.¹¹ İttihat ve Terakki içerisinde bulunan Kürtler arasında birtakım imtiyaz isteyeninden bağımsızlık isteyenine kadar Kürtçü düşüncenin farklı tonlarını taşıyanlar kişiler bulunmaktadır. Bu durum İttihat ve Terakki cemiyetinin tam iktidarının sağladığı 1912 seçimlerden sonra tersine dönmüştür.¹² Kürtçüleri İttihat ve Terakki karşısına iten sebep ise cemiyetin uyguladığını merkeziyetçi ve Türkçü siyasettir.¹³

İttihat ve Terakki partisinden uzaklaşan Kürtçü isimler kendilerine Hürriyet ve İtilaf partisinde yer bulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki karşıtlarının

⁹ Orhan Örs, "II. Abdülhamid'in Kürt Politikası 1876 – 1909", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018, s. 301.

¹⁰ Edip Bukarlı "II. Meşrutiyet'in Diyarbakır'a Yansıması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/18 (2018), s. 293 – 306.

¹¹ Ali Çiftçi "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenmesi Ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37(2015), s. 115 – 141.

¹² Erdem Karaca, "1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/19 (Bahar 2014), s. 77- 104.

¹³ Mahir Aydın, Filiz Cengiz "Kendi Kaleminden İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Tarih Dergisi*, 46 (2007), s. 129-154.

bir araya geldikleri çatı örgütlenme hali almıştır.¹⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların üst düzey isimlerinin yurdu terk etmelerinden sonra Hürriyet ve İtilafçı isimler zaman zaman ülke yönetiminde etkin olmuşlardır. Bu durum Hürriyet ve İtilafçılarla birlikte hareket eden bazı Kürtçü isimlerin devlet yönetiminde etkili yerlere gelmesini sağlamıştır.

2.2. İlk Kürtçü Hareketler

Osmanlı Devleti'nde merkez ile taşra arasındaki ilişkiler zamanın ruhu gereği sıkı bağlara sahip değildir. Osmanlı devleti yerel yönetimde kendi memurlarını atamaktadır. Bununla birlikte yerel muhitin ileri gelen kişileri veya grupları da yönetimde söz sahibi olabilmektedir.¹⁵ Kürtlerin Osmanlı Devletine katılması Yavuz Selim'in Doğu Anadolu seferinde İdris-i Bitlisi vesilesiyle olmuştur. Osmanlı Devleti Anadolu'da bulunan Şah İsmail'e yakınlık duyan Kızılbaş Türk aşiretleri dengelemek için Sünni Kürt aşiretlerine geniş imkânlar tanımıştır.¹⁶ Bu durum Kürt aşiretlerini yerel yönetimde etkin kılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla merkezileşme yönünde politika izlemiştir. Bu durum yaşadıkları yerlerde serbest hareket eden aşiretleri rahatsız etmiştir. Bu aşiretlerin başında Azizan(Bedirhaniler) aşireti gelmektedir.¹⁷ Azizanlar ve diğer aşiretler devlete karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanların isteklendirme kaynağı milli ve etnik talepler değil uzun yıllar sonucu elde edilen aşiret kazançları kayıp etme endişesidir.¹⁸

Azizan aşiretinin lideri Bedirhan Bey 1821 yılında Cizre – Bohtan emiri olmuştur. Bu tarihten itibaren Cizre- Bohtan emiri olarak Osmanlı devletiyle iyi ilişki kurmuştur. Bedirhan Bey devlete karşı yapılan iç ve dış saldırılarda devletin yanında yer alarak hem İstanbul yönetimi nezdinde hem de bölgede gücünü artırmıştır. Bedirhan Bey yerel düzeyde de iyi siyaset izleyerek bölgenin diğer beyleriyle işbirliğine gitmiştir. Tanzimat Fermanının 1839 yılında ilan edilmesiyle idari yönetim ve merkezileşme olarak bir takım yenilikler meydana gelmiştir. Bunların başında Bedirhan Bey tarafından yönetilen Cizre-Bohtan bölgesinin idari olarak bağlı olduğu Diyarbakır vilayetinden alınarak Musul vilayetine bağlanması vardı. Bu idari değişikliğin olmasında Musul Valisi Mehmet Paşa'nın İstanbul Hükümetine yaptığı telkin ve

¹⁴ Feroz Ahmad, *İttihat Ve Terakki 1908 - 1914*, İstanbul; Kaynak Yayınları, 12. Basım, s. 146.

¹⁵ İbrahim Özçöşar, Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin ve Çevresinde Aşiretler Zamanı, *Kadim Akademi SBD*, 3/2(2019), s. 1-23.

¹⁶ Mehmet Törehan Serdar, İdris-i Bitlisi ve Heşt Behişt, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/2 (2016), s. 493-514.

¹⁷ Azizan aşireti 19. Yüzyılda Bohtan bölgesini yöneten geniş ailedir.

¹⁸ Melike Sarıkcıoğlu, İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5 (2013), s. 1-35.

tavsiyeler etkili olmuştur¹⁹. Mehmet Paşa'nın telkin ve tavsiyelerde bulunmasının nedeni Bedirhan Bey'in bölgede bulunan diğer aşiretleri de etkisi altına almasıdır.²⁰ Bunun yanı sıra yabancı devletlerle iyi ilişki kurmuş olması bir diğer gerekçedir. Bedirhan Bey bu karara şiddetle karşı gelmiştir. Bedirhan Bey bölgenin valileri başta olmak üzere bazı devlet adamlarıyla hükümeti bu karardan vazgeçmesi için görüşmeler yapmıştır. Ancak arzu ettiği neticeyi alamamıştır. Bedirhan Bey'in karara bu denli itiraz etmesinin sebebi Musul Valisi olan Mehmet Paşa'ya olan güvensizliği yatmaktadır. Bedirhan bey karara itirazını dilekçe gibi hukuki yollarla yapmıştır.²¹ İtirazlar kararın yeniden gözden geçirilmesini sağlasa bile değiştirmemiştir. Bu karar Bedirhan Bey'in siyasi olarak güçlenmesinden hükümetin de rahatsız olduğunu göstermektedir.

Hakkâri bölgesinde yaşayan Nesturi halkı Doğu Hristiyanlığının temsilcilerinden birisidir. Başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin ilgi odağındadır. Yabancı devletler diğer azınlıklar gibi Nesturileri de Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma vesilesi olarak görmüşlerdir. Nesturiler Tanzimat Fermanının getirdiği idari ve mali değişikliklerden yararlanmak istemiştir. Bunların başında yeni vergi uygulaması gelmektedir. Vergileri yeni düzene göre vermek istemişlerdir.²² Nesturilerin bu istekleri Hakkâri bölgesinde asayişin bozulmasına sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı Hakkâri'de etkili bir aşiret lideri olan Nurullah Bey Bedirhan Bey'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Bedirhan Bey bölgede yaşayan Nesturilerin üzerine 1843 yılında sefer düzenlemiştir.²³ Bu seferin bir nedeni olarak ise Nesturilerin yabancı devletlerle olan yakın ilişki gösterilmiştir. Nesturilerin İngilizler başta olmak üzere yabancı devletlerin desteğiyle özerklik ve bağımsız kazanacağı ihtimalleri Bedirhanların seferlerine sebep olmuştur.²⁴ Bu durum Bedirhan Bey'in Osmanlı'ya karşı dayanak olarak kullandığı –Nesturilerin dindaşı olan- yabancı devletlerin desteğinin yok olmasına sebep olmuştur. Sefer sonucunda pek çok Nesturi hayatını kaybetmiş ve yerlerinden edilmiştir. Bunun üzerine yabancı devletler Osmanlı yönetiminden Nesturileri korumasını istemiştir. Bunun yanı sıra seferleri gerçekleştiren Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti Bedirhan Bey'i uyarmakla yetinmiştir. Sadece uyarıyla yetinilmesinin sebebi ise İran ile olan gergin ilişkilerdir. Osmanlı Devleti Bedirhan Bey'e karşı yapılacak hareketin Bedirhan Bey'in kurduğu ittifaklar sayesinde İran'a yakın bölgede daha büyük güvenlik sorunu meydana

¹⁹ Cabir Doğan, Bedirhan Bey İsyanı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi*, 20(2010), s. 15 – 38.

²⁰ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları*, İstanbul: Evren Basım Yayım, 2. Baskı, s. 40.

²¹ Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş Ve İsyan Yılları*, Ankara: Dipnot Yayınlar, 3. Baskı, s. 140.

²² Cumali AKSU, *"Türkiye'nin Kürt Sorununun Kökenleri(1908 – 1923)"*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2012, s. 12.

²³ Doğan, a.g.m., s. 15 – 38.

²⁴ David McDOWALL, *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, s. 80.

getireceğinden endişe etmiştir. Bedirhan Bey 1846 yılında benzer sebeplere Nesturilerin üzerine ikinci bir sefer düzenlemiştir. Devlet görevlileri Bedirhan Bey ile bölgeyi terk edip İstanbul'a yerleşmesini teklif ettikleri görüşmeler yapmışlardır.²⁵ Bu görüşler olumsuz neticelenmekle birlikte yapılacak operasyon için hazırlık evresi olmuştur. Devlet adamları bölgenin siyasi ve sosyal durumunu yakından görme imkânı bulmuşlardır. İlk olarak Bedirhan Bey'in merkezinde bulunduğu Kürt beylerden oluşan ittifak yok edilmiştir. Bazı beyler devlet ile uzlaşa yoluna gitmiştir. Bazılar ise operasyonlarla etkisiz hale getirilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonunda 1847 yılında Osmanlı yönetimi Bedirhan Bey'e operasyon yapmıştır. Bedirhan Bey ve yakınındaki kişiler İstanbul'a sürgün etmiştir.²⁶ Bedirhan Bey'e burada paşa unvanı verilerek Girit'e sürgün edilmiştir. Bedirhaniler bir zamanlar düzen sağlayıcı rol üstlenirken, bir müddet sonra düzen yıkıcı rol oynamıştır. Bedirhan Bey devlet karşıtı tutumlara milli veya etnik talep neden olmamıştır. Bedirhan Bey aşiret talepleri için devlete isyan etmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde Kürtçü çevreler tarafından milli veya etnik talebi olan ilk Kürtçü kişi olarak gösterilmiştir. Bunun en önemli sebebinin Bedirhan Bey'in bazı torunlarının Kürtçü çevrelerde etkili isimler olmasıdır. Bir diğer etken ise Bedirhan Bey'in Kürt beylerini etrafında toplamasıdır.

Osmanlı Devleti merkezileşme politikası için bölgeye egemen olan aşiretlerin hâkimiyetine son vermiştir. Ancak merkezi yönetim bölgeye siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı tam olarak nüfuz edememiştir. Bu durum idari anlamda bir boşluk meydana getirmiştir. İdari manada oluşan boşluğu dini lider olan şeyhler ve önceki zamanların kalıntısı olan aşiretler doldurmuştur. Bu şeyhlerde en önemlisi aynı zamanda Şemdinan aşiretinin reisi de olan Şeyh Ubeydullah'tır.

Şeyh Ubeydullah'ın karizmatik bir lider olarak ortaya çıkmasında bölgede yaşanan siyasi boşluk ve toplumsal düzensizlik rol oynamıştır.²⁷ Şeyh Ubeydullah'ın Nakşibendi tarikatının lideri de olması Kürt kitlelerinin siyasi lideri olmasını kolaylaştırmıştır. Tarikat liderliği Şeyh Ubeydullah'ın daha önceki yerel liderlerden farklı olarak gibi daha geniş bir bölgeye egemen olmasını sağlamıştır. S.G. Wilson'a göre Kürtler Şeyh Ubeydullah'ı Tanrı vekili olarak görmekte idi.²⁸ Şeyh Ubeydullah Kürt toplumunun lideri olmasında yabancı devletlerin de dikkatini çekmiştir.²⁹ Aynı zamanda Nesturi ve Ermeni gayrimüslim gruplarla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu durumun iki sebebi vardır. Birincisi yerel düzeyde olan desteği daha geniş kitlelere

²⁵ Mahmut Çetin, *Kart Kurt Sesleri Bedirhaniler*, Ankara: Biyografi Net Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2020, s. 52.

²⁶ Bekir Biçer, Kürtlerde İç Savaş, *Selçuklu Üniversite Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 6(2017), s. 95 – 122.

²⁷ Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880 – 1925*, Ankara: Öz-ge Yayınları, s. 19.

²⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Baskı, s. 160.; Olson, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹ Jwaideh, *a.g.e.*, s. 163.

yaymadır. İkinci ise gayrimüslim gruplar üzerinden onların hamisi konumundaki yabancı devletlerin desteğini almaktır. Daha önce belirttiğimiz gibi Bedirhan Bey Nesturi seferi sonrası yabancı devletlerin desteklerinden maruz kalmıştır. Yabancı destekten yoksun kalma Bedirhanlıları zayıflatmıştır. Şeyh Ubeydullah tarikat lideri olması nedeniyle İran Kürtleri arasında da etkili olarak liderliğini Osmanlı sınırlarını dışına da taşımıştır. İran ve Osmanlı Devleti arasında Şeyh Ubeydullah'ın İran'daki faaliyetleri, diplomatik krize sebep olmuştur.³⁰ Bu krizin çözülmesi için komisyonlar kurulmuştur. Ancak netice alınamamıştır. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Şeyh Ubeydullah'ı düzen sağlayıcı faktör olarak görmesidir. Bu rolü sebebiyle küçük çaplı olaylara sebebiyet vermesine rağmen Şeyh Ubeydullah'ı af etmiştir. Bu olayların meydana gelmesinde Şeyh Ubeydullah'ın resmi yerel yöneticilerin idare anlayışına duyduğu tepki önemli bir rol oynamaktadır.³¹

Ubeydullah İran'da daha büyük çaplı isyan hareketi başlatmıştır. İran'da daha büyük isyan gerçekleştirmesinin nedeni İran yönetiminin Osmanlı devletine göre zayıf olması ve Şii karaktere sahip bir devlet olması yatmaktadır. İran'da devlet otoritesinin zayıf olması isyanın büyümesinde önemli bir faktör olmuştur. Bir diğer faktör ise Sünni Kürtlerin önemli bir Sünni âlim olan Şeyh Ubeydullah taraftarı olmasıdır. İngiltere'nin Tebriz elçisi William Abbott'a göre Şeyh Ubeydullah İran ve Osmanlı Kürtlerini birleştirip onların başına yönetici olarak geçmek istiyordu. İran isyanı sırasında Şeyh Ubeydullah'a karşı İran ve Osmanlı ordusu tarafından eş zamanlı operasyon düzenlenmiştir. Şeyh Ubeydullah ve ailesi başta İran devleti olmak üzere yabancı devletlerin baskısıyla Osmanlı devleti tarafından önce İstanbul'da daha sonra Arabistan yarımadasında mecburi ikamete tabi tutulmuştur.³² Şeyh Ubeydullah isyanı Bedirhan isyanından farklı olarak dini öğeler barındıran ve kimliksel içeri olan bir isyan olmasıdır. Ancak bu farklılıklara rağmen her ikisinde de aşiret talepleri ön plandadır. Şeyh Ubeydullah'ın dini kimliğinin yanı sıra Kürtlerin siyasi liderliği de üstlenmesi Kürtçülük fikriyatının din adamlarda ve dini mahfillerde karşılık bulmasına vesile olmuştur.³³

³⁰ Hamit Geylani, *Şeyh Ubeydullah Nehri*, İstanbul: Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2019, s. 145.

³¹ Sarıkçıoğlu, a.g.m., s.1-35.

³² Sabri Ateş "Millet ve Halife Yolunda: Şeyh Ubeydullah İsyanı" *Kürt Tarihi Dergisi*, 7(2013), s. 35-39.

³² Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Baskı, s. 823.

³³ Bora, a.g.e., s. 823

2.3. İlk Kürtçü Dernekler

1788 Fransız Devrimi diğer milli ve etnik gruplarda olduğu gibi Kürtlerde de milliyetçi faaliyetlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu faaliyetlerin arasında dernek kurmak başta gelmektedir.

Bu çerçevede Kürtler 20. yüzyılın başında çeşitli derneklerde yer almışlardır. II. Meşrutiyet'in getirdiği görece hürriyet ortamının sağladığı şartlar neticesinde derneklerin sayısı artmıştır. Kürtler farklı çevrelerin yer aldığı derneklerin yanı sıra Kürtlerin siyasi, ekonomik, kültür ve eğitim gibi sorunlarını merkeze alan Kürtçü dernekler kurulmuştur. Bu derneklerin ilki 1900 yılının başında kurulan Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyetidir.³⁴ Literatürde ilk Kürtçü dernek hangisi olduğu konusunda belirsizlikler mevcuttur.³⁵ Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti dönemin siyasi çalkantılı ortamından dolayı etkin olamamıştır.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetİ 19 Eylül 1908 tarihinde kurulmuştur.³⁶ Bazı kaynaklarda Kürtlerin ilk örgütü olarak geçmektedir.³⁷ Meşrutiyetin ilanının hemen ardından kurulması onun daha önceden hazırlığının yapıldığını göstermektedir. Kurucuları arasında başlıca kişiler olarak şunları sayabiliriz; Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Babanzade Ahmet Naim bey. Bu kişiler Kürtlerin köklü ailelerini temsil etmekle birlikte eğitilmiş kişilerdir. Cemiyetin Kürt Teali Cemiyetinin öncülü olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kadro olarak benzerlikler taşımaktadır.³⁸ Kürt Teavün ve Terakki cemiyetinin Nizamnamesine baktığımız zaman Kürtlerin siyasi, ekonomik ve refah olarak yükselmesini amaçlandığını görülür. Cemiyetin Nizamnamesinde göze çarpan bir diğer özellik ise Osmanlı devletinde yaşayan etnik ve siyasi fark gözetmeksizin bütün gruplarla iyi ilişkiler içinde olma çabasıdır. Bu durumunun oluşmasında Osmanlılık düşüncesi etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu çabanın olmasında diğer siyasi ve etnik gruplarla ittifak yapma arzusu da yatmaktadır. Cemiyet önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni gruplarla çeşitli ilişkiler içinde olmuştur. Ermeni gruplarla birlikte Kürt aşiretleri ile Ermeniler arasında Doğu Anadolu'daki mevcut sorunları çözmek için öneriler sunmuştur. Kürt ve Ermeni aydınların işbirliğini öngören önerileri bölgedeki

³⁴ Ercan Karakoç, Enver Yalçın, “ Bir Siyasetçi ve Lider olarak Seyyid Abdülkadir ” , *Mavi Atlas Dergisi*, 6(2013), s: 76-99.; Karadiş, “a.g.t, s. 66.

³⁵ Roza Süleymanoğlu, “*Milliyetçilik Kuramı Bağlamında Kürt Milliyetçiliğinin Analizi*”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2015, s. 167. ; Karakoç ve Yalçın, a.g.m, s. 76-99.

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)* , İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, s. 409.

³⁷ Süleymanoğlu, a.g.t., s. 167.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı, s. 198.

her iki halk nezdinde bir karşılık bulmamıştır. Ermeni ve Kürt aşiretleri yaşadıkları bölgelerde çatışma içerisinde olmuşlardır. Kürt Teavün ve Terakki cemiyeti aynı adı verdiği bir gazete yayınlamıştır. Bu gazetede Nizamnamedeki görüşler doğrultusunda yazılara yer verilmiştir. Gazetede imtiyaz sahibi olarak Süleymaniyeli Tevfik Bey, başyazar olarak ise Diyarbakırlı Ahmet Cemil görev almakta idi.³⁹ Cemiyet iç hizipleşme sonucu etkisizleşmiştir.

Bu dönemde Kürdistan Neşri Maarif Cemiyeti, Kürdistan Muhibban Cemiyeti, Kürt Hevi Talebe Cemiyeti gibi pek çok sayıda dernek kurulmuş. Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, Şark ve Kürdistan, Roji Kürdi bu dönemde ortaya çıkan bazı basın yayın organlarıdır. Bu basın yayın kuruluşları çoğunlukla derneklerin yayın organları gibi çalışmıştır. Dernek yöneticileri bu basın organlarının idarecileri ve yazarları olarak görev almıştır. Basın organları genellikle İstanbul ve Kahire’de yayınlanmıştır. Kürtlerin yaşadıkları bölgelere yollanmıştır.⁴⁰

2.4. Kürt Teali Cemiyeti

Kürt Teali Cemiyetinin kuruluş tarihiyle ilgili olarak bazı anlaşmazlıklar mevcuttur. Çünkü Kürt Teali Cemiyeti ile II. Meşruyet öncesinde kurulan Kürt örgütleri söylem ve kadro bakımından önemli ölçüde benzerlik bulunmaktadır.⁴¹ II. Meşrutiyet öncesi kurulan örgütler meşrutiyet ilan edilmeden önce İttihat ve Terakki Cemiyetiyle birlikte hareket etmiştir.⁴² Daha sonra ise Hürriyet ve İtilaf fırkasıyla birlikte hareket etmişlerdir.⁴³ Bu tercihte Prens Sabahattin’in âdem-i merkeziyetçi düşüncesi ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin otoriter merkeziyetçi siyasetinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴ Kürt Teali Cemiyeti mütareke döneminde kurulmakla birlikte net bir tarihi bilinmemektedir. Kürt Teali Cemiyetinin yönetimi şu şekilde oluşmuştur.

Başkan: Seyyit Abdulkadir,

Başkan yardımcısı: Emin Ali Bedirhani,

Başkan yardımcısı: Fuad Paşa,

Genel Sekreter: Hamdi Paşa,

Muhasebesi: Seyyit Abdullah,

Aza: Miralay Halid Bey,

³⁹ Habip Dursun, “*Jin Dergisinde Kürt Milliyetçiliği*”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2013, s.23; Ayhan Işık “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Ve Gazetesi” *Kürt Tarihi Dergisi*, 8 (2013), s. 44-49.

⁴⁰ Bora, a.g.e., s. 823.

⁴¹ Süleymanoğlu, a.g.t., ss.178; Zeynep Çamsoy, “*Milli Mücadele Döneminde Kürt Teali Cemiyeti*”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007, s. 54.

⁴² Karakoç ve Yalçın, a.g.m, s. 76-99.

⁴³ Tunaya, a.g.e, s. 271.

⁴⁴ Çamsoy, a.g.t, s. 71.

Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey,

Aza: M. Emin Bey,

Aza: Hoca Ali Efendi,

Aza: Sefik Ervasi

Aza: Şükrü Baban Aza: Fuad Baban

Aza: Fethullah Efendi

Aza: Şükrü Mehmed. ⁴⁵

Cemiyetin Said Nursi, Abdullah Cevdet gibi tanınmış üyeleri vardı. Said Nursi'nin takipçilerinin bir kısmı iddiayı kabul etmemiştir.⁴⁶ Gerekçe olarak Said Nursi'nin Ankara'ya davet edilmesini göstermişlerdir.⁴⁷ Ancak Ankara Hükümeti milli mücadeleyi çeşitli toplum katmanlarına yayabilmek bu yöntemi tercih etmiş olabilir. Cemiyet üyelerinin etkin aşiretlerden, devlet yöneticilerinden veya aydın kimselerden meydana geldiğini söyleyebiliriz.⁴⁸ Üyeler farklı toplum kesimlerinden oldukları gibi fikir yapısı olarak da farklılık arz etmektedir. Kürt Teali Cemiyetindeki bazı gruplar bağımsızlık düşüncesiyle hareket etmişler. Bu düşünce çerçevesinde daha önce İsveç'te elçilik yapan Şerif Paşa cemiyetin temsilcisi olarak Paris Barış Kongresine gitmiştir.⁴⁹ Burada Şerif Paşa Kürtlerin temsilcisi olarak kabul etmiştir. Ermenilerin temsilcisi Nubar ile "Ermenistan" ve "Kürdistan" konularında uzlaşa sağlanmıştır.⁵⁰ Bu amaç doğrultusunda İngilizlerle ve Amerikalılarla görüşmeler yapmışlardır. Cemiyetlerin bu amacı Kürtler arasında fazla destek bulmamıştır. Hatta milli mücadele taraftarları sayıca fazla olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. ⁵¹ Bu desteğin olmamasında Kürtlerin Halife olan padişaha bağlı, Kürtlerin ve Ermeniler benzer coğrafyalarda yaşamaları ve Kürtçü aydınların farklı yerlerde devlet kurma isteğinin olması yatmaktadır. Cemiyet bu düşüncesini ileri boyuta taşımıştır, Ermenilerle işbirliği yapan kanadı milli mücadeleyi baltalamak için isyan çıkarmış, meclisi tanımadığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi (BMM) 1921 yılında cemiyetin faaliyetlerini yasaklamıştır.⁵²

⁴⁵ Çamsoy, *a.g.t.*, s.73; Bekir Biçer, *Kürt Tarihinin Kaynakları Ve Kürdoloji Çalışmaları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2017, s. 138.

⁴⁶ Sorularla Risale (17.07.2021), Kürt Teali Cemiyeti İftirasına Cevap, <https://sorularlarisale.com/makale/kurt-teali-cemiyeti-iftirasina-ilm-i-bir-cevap> adresinden erişildi.

⁴⁷ Ayşe Hür (17.07.2021), Bediüzzaman efsanesi, said-i nursi gerçeği, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/bediuzzaman-efsanesi-said-i-nursi-gercegi-1497628/> adresinden erişildi.

⁴⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁹ Uğur Mumcu, *Kürt – İslam Ayaklanması*, Tekin Yayınevi, 3.Basım, İstanbul 1992, s. 13.

⁵⁰ Rohat Alakom, *Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları: Şerif Paşa*, İstanbul: Avesta Yayınları, 3.Baskı, s. 107.; Ersoy Zengin, "Paris Barış(Paylaşım) Konferansında Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilayet-i Şarkiye'den Protestolar", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 123/243(2019), s. 369- 390.

⁵¹ Ali Rıza Özdemir, *Zazalar Kürtler Aleviler*, Ankara: Altın post Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 49.

⁵² Tunaya, *a.g.e.*, s. 215.

3. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETLERİ

3.1. Koçgiri İsyanı

Koçgiri aşireti büyük ailelerin meydana getirdiği aileler birliğidir. İbolar, Sarular, Palular, Sefolar, Laçınlar, Balolar, Geriyalar, Zazalar ve Kerteliler bu aşireti oluşturan büyük ailelerdir.⁵³ Koçgiriler; Kurmanci ve Zazaca konuşan, Alevi inancına sahip bir aşirettir. Koçgiri aşiretinin kökenleriyle ilgili çeşitli iddialar vardır.

Koçgiri aşiretinin Horasan kökenli⁵⁴ olduklarını iddia etmeleri ve Alevi inancına mensup olmaları Türk kökenli olduklarına dair yorumlara sebep olmuştur. Koçgiri aşireti Osmanlı Devleti kayıtların Ekrad⁵⁵ olarak geçmektedir. Bir başka iddia ise Koçgiri aşiretinin Zaza etnik grubuna mensup olduğunu yönündedir. Zazaların Türk veya Kürt olmadıkları kendilerinin ayrı bir halk olduğu yönünde iddialar mevcuttur.⁵⁶

Koçgiri aşireti Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bu tercihin nedeni kendi yaşam alanlarının işgal tehdidi altında olması olduğunu söyleyebiliriz. Rusların daha önce işgal ettiği yerlerde Müslümanlara karşı etnik temizlik yapması bu tehdidin boyutunu gözler önüne sermektedir.⁵⁷ Bunun yanı sıra – zayıf bir ihtimalde olsa- komşu Sünni Türk ve Kürt aşiretlerin Ruslarla mücadele edilmesi için Koçgirileri teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Koçgiri aşireti lideri Alişan Bey Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı verdiği mücadelede Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuştur. Bu yardımın karşılığı olarak Sultan II. Abdülhamit tarafından madalya ile ödüllendirilmiştir. Alişan bey ilerlemiş yaşından dolayı madalyanın oğlu İbrahim Bey'e verilmesini istemiştir. Bu istek dönemin idarecileri tarafından kabul görmüştür. Bu durum Alişan Bey ve ailesinin hem aşiret içindeki iktidarını güçlendirmiş hem de yaşadıkları bölgede diğer topluluklara karşı üstün duruma geçmelerini sağlamıştır. İbrahim Bey oğulları Alişan ve Haydar Beylerin iyi eğitim almalarını sağlamıştır. Bu durum aşiretin dünya ve ülke gündemiyle yakından alakadar olmasına vesile olmuştur. Koçgiri aşireti liderlerinden Haydar Bey, Nuri Dersimi vasıtasıyla Kürt Teali Cemiyeti'ne girmiştir. Koçgiri aşiretinin yaşadığı bölgelerde şube açmıştır. Haydar Bey şubenin başkanı olmuştur. Aşiret cemiyetin daha

⁵³ Bayram Ayna, “‘Milli Mücadele Yıllarında, “Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey’in Faaliyetleri””, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:18, s. 210-231.; Dilek Kızıldağ, *Koçgiri İsyanı*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s.158.

⁵⁴ Kızıldağ, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁵ Ekrad kelimesi Osmanlı Devleti kayıtlarında göçmen olan topluluklar için kullanılmıştır.

⁵⁶ Cahit Kar, “80. Yılında Şeyh Said Ayaklanması ve Gerçekler- 1”, *Zaza Siyaset, Dil ve Kültür Dergisi*, Yıl 2007, s. 5-7.

⁵⁷ Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.Baskı, s. 19.

çok ayrılıkçı kanadı ile irtibat halinde olmuştu. Bunun sebebi olarak ise Abdülhamid döneminden bu yana güçlenen aşiretin daha bağımsız hareket etmek istemesi olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁸

Koçgiri aşireti liderlerinden Alişan Bey Mustafa Kemal'in mebus olma teklifini Kürt Teali Cemiyeti'nin ve Koçgiri aşiretinin baskılarıyla kabul etmemiştir. Mebusluk teklifi bir nevi yapılacak olan milli mücadeleye davettir. Bu teklifin kabul edilmemesi aşiretin Kürt ayrılıkçı yörüngede olduğunu göstermektedir. Koçgiri aşiretinin ayrılıkçı yönde karar kılmasının sebebi Wilson prensipleri ve İstanbul Hükümeti'nden özerklik beklentisidir. Nuri Dersimi, Kürt Teali Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti'yle olan yakın ilişkilerinde dolayı bölgeye memur olarak atanmıştır.⁵⁹ Nuri Dersimi ve Koçgiri aşiretinin kâtibi olan Alişer Efendi, Koçgiri isyanının ideolojik alt yapısını ve teşkilatlanmasını sağlamıştır.⁶⁰ Alişan Bey ve kardeşi Haydar Bey idari görevlerde bulunmuşlardır. Aşiret liderlerinin devletin çeşitli kademelerinde idareci olmasının iki sebebi vardır. Birincisi, İstanbul Hükümeti'yle kurulan yakın ilişkilerdir. İkincisi ise bölgede güçlü bir aşiretin lideri olmasıdır. Koçgiri aşiretinin ileri gelenlerinin elde ettikleri idari mevkiiler aşiretin planladığı isyanın faaliyete geçmesini sağlamıştır.⁶¹

Koçgiri isyanı ilk olarak Sünni köylere ve askeri makamlara baskınlar şeklinde gerçekleştirilmiştir.⁶² Silahlara el konulmuştur. Bu durum daha büyük askeri hareket hazırlığı olduğunu göstermektedir. Koçgiri bölgesinde bu hareketlenmelere karşı Temsil heyetine yakın olan Sivas Valiliği Nasihat Heyeti yollamıştır. Nasihat Heyetine karşılık olarak birtakım isteklerini belirten dilekçe ile Ankara Hükümet'ine başvurmuştu. Bu dilekçe ile Koçgiri aşireti isyanı alenileşmiştir. Ankara Hükümeti'nin bu dilekçeye yanıtı Nurettin Paşa komutasındaki orduyla ve Topal Osman komutasındaki muhafız alayıyla olmuştur. Koçgiri olayının bu denli zaman almasının sebebi Türk ordusunun Yunan ordusuyla harp etmesidir. Nuri Dersimi 'ye göre Alişan Bey'e isyanın nedenini sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir:

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson prensiplerine dayanarak Doğu vilayetlerinin, Sivas'ın Kızılırmak hududuna kadar Ermenistan'a verildiği ve Kürtlerin hakkı nazara alınmadığını ve bu sebeple Kürdistan topraklarında Kürt çoğunluğu bulunan Osmanlı idaresine bağlı muhtar bir Kürdistan idaresinin ihtası ihzari çalışmaları yapmaktan başka bir maksat takip etmemekte olduğunu.⁶³

⁵⁸ Kızıldağ, a.g.e., s. 179.

⁵⁹ Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep: Arı Matbaa, s.122.

⁶⁰ Kızıldağ, a.g.e., s.311.

⁶¹ Dersimi, a.g.e., s.125.

⁶² Olson, a.g.e., s. 60.

⁶³ Dersimi, a.g.e., s. 123.

Alişan bey, Osmanlı Devleti'ne sadık olduklarını vurgulamasına rağmen kendisi gibi isyanın önemli isimlerinden olan Kürt Teali Cemiyeti üyesi Nuri Dersimi isyanı istiklal mücadelesi olarak nitelendirmiştir. Bir diğer husus ise yapılan eylemlerin hedefinde Osmanlı askerlerinin olması Alişan Bey'in söylemi ile yapılan faaliyetler arasında çelişki olduğunu ortaya sermektedir.

Batı cephesinde Yunanlılara karşı verilen savaşa rağmen isyan Nurettin Paşa komutasındaki kuvvetler tarafından başarılı bir şekilde bastırılmıştır. İsyanın bastırılması sonrası Alişan Bey ve Haydar Bey sürgün edilmiş, Nuri Dersimi, Alişer Bey ve Alişer Bey'in eşi Zarife Hanım ve yanlarındaki birkaç isyancı ile birlikte Dersim bölgesindeki aşiretlere sığınmıştır.

3.2. Şeyh Said İsyanı

Şeyh Said ve ailesi, Kürtler arasında sıkça görülen aşiret ve tarikat liderliğini üstlenen bir konumda idi. Tarikat liderliği nedeniyle Anadolu'nun pek çok yerinde kendine bağlı insanlar ve kurumlar mevcuttu. Şeyh Said'in ailesi Elazığ'a bağlı Palu ilçesinden Erzurum'un Hınıs ilçesine göç etmişlerdir.

İsyanın başlaması 12 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Said'in himayesinde olduğunu düşünülen asker kaçağı olan kişilerin jandarma kuvvetleri tarafından istenmesi sonrasında çıkan çatışma ile olmuştur.⁶⁴ Şeyh Said'in de üyesi olduğu gizli "Azadi" örgütü isyan için karar alıyor.⁶⁵ Daha önce Kürt Teali Cemiyeti gibi Kürtçü derneklerde bulunan isimler bu örgütün içinde de bulunmuşlardı.⁶⁶ Şeyh Said bu kişilerin lideri konumundaydı. Liderliğinin sebebi bölgede etkili bir şeyh ve aşiret lideri olmasının yanı sıra diğer isimlerin kapatılan Kürt Teali Cemiyetinin üyesi olması yatmaktadır. Buradaki amaç hükümetin dikkatini çekmeyecek bir ismin lider yapılmasıdır.

İsyan planlanan tarihten önce gerçekleşmiştir. Bu isyanın erkene geçilmesinde Azadi örgütünün üyelerden olan Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit'in tutuklanması olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁷ İsyan; Muş, Lice, Maden gibi pek çok yerleşim yerine sıçramıştır. Devlet binalarına girilmiş, başkent ile olan iletişim kesilmiştir. Bu yerlerin çoğunda şeyh olan kişiler isyana öncülük etmiştir.⁶⁸ Bu durum bizlere isyanın planlı olduğunu göstermektedir. Şeyh Said, aşiretlere ve halka isyana katılması için teşvik edici

⁶⁴ İlhami Aras, *Adım Şeyh Said*, İstanbul: Yıldızlar Matbaacılık, 1. Basım, s. 37.

⁶⁵ Hakan Kutlu, "Şark İstiklal Mahkemesinde 1925 – 1927 Takrir-i Sükun Kanunun Uygulanması", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi 2007, s.63; Nurgün Koç, "Şeyh Said Ayaklanması", *Turkish Student*, 8/2(2013), s.153 – 166.

⁶⁶ Hasan Acar, "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/3(2019), s.2934-2952.

⁶⁷ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, s. 66.

⁶⁸ Halime Kökçe, "Kürt Siyasallaşmasında Dönemsel ve İdeolojik Etkiler: Kürtlerin Siyasetinden Kürtçü Siyasete", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2021), s. 1 -38.

faaliyetlerde bulunmuştur. Aşiretlere hitaben yazdığı metinlerde din uğruna savaşı anlamına “el mücahid” unvanını kullanmıştır.⁶⁹

Şeyh Said isyana teşvik edici hutbe ve metinlerinde muhatap olduğu halka ve aşiretlere şu şekilde hitap etmiştir:⁷⁰

Kurulduğu günden beri dini mübini Ahmedi'nin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kuranın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamberi İnkâr ve Halife-i İslâm'ı sürdükleri için gayri meşrû olan bu idarenin yıkılması bütün İslamları üzerine farz olduğunu, Cumhuriyetin başında bulunanları ve Cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının şeraiti Gurra-i Ahmedi'ye göre helal olduğu vs. söylemiştir.

Şeyh Said'in bu çağrılarını aşiretler tarafında genel olarak olumlu karşılanmamıştır.⁷¹ Koçgiri ve Dersim bölgelerinde bulunan Alevi inancına mensup kendilerini Kürt veya Zaza olarak tanımlayan aşiretler, laik cumhuriyeti teokratik arzuları olan Şeyh Said'e göre daha güvenli bulmuşlardı.⁷² Bazı Sünni aşiretleri ise cumhuriyet idaresiyle kurdukları bir takım ilişkilerden dolayı bu isyana destek vermemişlerdir. Bu ilişkiler devlet memuriyeti veya iktidar olan CHP'nin yerel düzeyde siyasi yönetici olmak şeklindedir. Şeyh Said'in ailesi, bazı tarikat liderlerinin isyan sırasında devlet yetkililerine para karşılığında Şeyh Said'e karşı savaşmaya hazır olduklarını söylediği iddia etmiştir.⁷³ Bu teklifinde bulunan kişiler mevcut güçlerinin Şeyh Said tarafından elinden alınacağını düşünmüş olabilirler. Bu dini yapılar için Şeyh Said'in bölgede egemen olması laik devletin egemenliğinden daha istemeyen bir durumdur. Çünkü bu yapıların hitap ettiği insanlar Şeyh Said etkisi altına girmeye daha müsaittir.

Kazım Orbay Paşa üçüncü ordu komutanı olarak Şeyh Said isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. Askeri personelin yanında siviller de isyanın bastırılmasında görev almıştır. Hükümet tarafından Lice'de bulunan Şeyh Said'i getirene ödül verileceği duyurulmuştur. Ordu tarafından yapılan operasyon sonuncu isyancılar hâkim oldukları alanları kaybetmişlerdi. Şeyh Said'in pek çok adamı yakalanmıştır. Şeyh Said İran'a kaçmak için akrabası olan Cibranlı aşiretine mensup Binbaşı Kasım'dan yardım talebinde bulunuyordu. Binbaşı Kasım Şeyh Said'in devlet tarafından yakalanması için ihbar etmiştir. Şeyh Said güvenlik güçleri tarafından yakalanmıştır. Bütün bu hadiseler

⁶⁹ Acar, a.g.m., s. 2934-2952.

⁷⁰ Acar, a.g.m., s. 2934-2952.

⁷¹ Ahmet İlyas, “ Cumhuriyet Döneminde Ortaya Çıkan İsyarlarda Aşiretlerin Rolü” , *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5/1(2015), s. 182-200.

⁷² Olson, a.g.e., s. 53.

⁷³ Altan Tan (27.07.2021), Şeyh Said Mahkeme Zabıtları (2), İndepente Türkçe, <https://www.indytrk.com/node/355691/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/%C5%9Feyh-said-k%C4%B1yam%C4%B1-mahkeme-zab%C4%B1tlar%C4%B1-2> adresinden erişildi.

yaşanırken Yusuf Ziya, Cıbranlı Halit ve Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı olan Abdülkadir idam edilmiştir. Uğur Mumcu'ya göre Binbaşı Kasım, idam edilen Azadi örgütüne mensup kişilerin tutuklanmasında ihbarcı olarak yer almıştır.⁷⁴

İsyana ülke yönetimini ilk tepkisi örfi idare yani sıkıyönetim ilan etmek olmuştur. Başvekil Fethi Bey tarafından sıkıyönetim için şu şekilde teklif sunulmuştur.⁷⁵

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına;

Ergani ilinin bir kısmına devletin silahlı kuvvetlerine karşı olan ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de geçmiş ve gelişmeye müsait görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Erzurum ilinin Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın 86. Maddesi gereğince keyfiyeti yüksek meclisin onayına arz ederim.

Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası sıkıyönetim konusunda iktidara destek vermiştir.⁷⁶ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ise Başvekil olan Fethi Beyin aldığı tedbirlerin yeterli olmadığı düşüncesindeydi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu Mustafa Kemal'in memnuniyetsizliğini şu şekilde anlatmaktadır:⁷⁷

Yemek sonrası köşkün büyük salonunda üç dört oyun masası kurulmuştu. Birinde Mustafa Kemal Paşa'yla birkaç arkadaş poker oynuyorduk. Biraz ötemizde İsmet Paşa'yla Fethi Bey'in bulunduğu bir masada biridge partisi yapıyordu. Gecenin ilerlemiş. İçeriye bir yaver girdiği ve usulcacık masamıza yaklaşarak Atatürk'e bir telgraf verdiği görüldü. Atatürk, elinden oyun kâğıtlarını bırakarak telgrafi aldı; dikkatle okudu ve hala ayakta bekleyen yavere çatık çehreyle “ Götürün bunu, başvekile verin!” dedi. Hepimiz oyunu kesip gözlerimizi yanımızdan masaya dikmiş ve Fethi Bey'in telgrafa şöyle bir göz gezdirdikten sonra yaver beye geri verip hiçbir şey söylemeksizin oyuna devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine yaver ne yapacağını şaşırmış, elinde telgraf, tekrar bizim masaya yaklaşmıştı. Atatürk; “şimdi de İsmet Paşa'ya götürün” dedi. Yaver döndü, telgrafi İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa, aldı; okudu, okudu ve birden ayağa kalkarak – hatta fırlayarak diyebilirim- telaşlı telaşlı etrafına bakındı; derken eline sigara aldı, kibrit aradı; sonra vazgeçti, kendini toparlayıp yerine oturdu. Bu sahneyi göz ucuyla takibeden Atatürk, bize dönerek yavaşça: “ İşte, iki adam arasındaki fark.” dedi ve ilave etti: “ Şeyh Said çeteleri Şemdinan'a gelip dayanmışlar.”

Atatürk burada başvekilin isyan karşısındaki yönetiminden memnun olmadığını ima ediyor. Fethi Bey'in yerine İsmet Paşa'yı işaret ediyordu. Daha önce İsmet Paşa'yı Ankara'ya davet ederek bu arzusunun ilk işareti vermişti. Atatürk gibi isyan karşısında

⁷⁴ Mumcu, a.g.e., s.110

⁷⁵ İsmail Göldaş, *Tahrir-i Sükun Görüşmeler*, İstanbul: Belge Yayınları, İstanbul 2020, s.388.

⁷⁶ Ersin Müezzinoğlu, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Journal of Universal History Studies*, 1/1(2018), s. 44-79.

⁷⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basılış, s. 92-93.

alınan tedbirlerden memnun olmayan partide önemli bir kesim vardı.⁷⁸ 2 Mart 1925 günü Fethi Bey istifa etti yerine İsmet Paşa hükümeti kurdu. Yeni kurulan hükümetin ilk icraatı 4 Mart 1925 günü Takrir-i Sükûn Kanunu'nu meclis onayından geçirmek olmuştur.⁷⁹ Üç maddeden oluşan kanun metni oldukça kısa olmakla beraber yürütme organına geniş yetkiler tanımıştır:

Madde 1. : İrtica ve isyana ve memleketin nizamı için içtimaisini ve huzur ve sükûnunu emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile resen idareten mene mezundur. İşbu ef'al erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2. : İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

Madde 3. : İşbu kanunu tatbikine İcra vekili heyeti memurdur.

Muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isyanla olan mücadeleye destek verirken bu kanuna itiraz etmiştir. Bu itirazları üç ana başlıkta toplayabiliriz. Birincisi kanunun anayasaya aykırı olduğunun yönündedir. Dersim (Tunceli) mebusu Feridun Fikri Bey bu kanunun keyfiyetçi yönetime yol açacağını ve bu durumun anayasada bulunan temel hak ve hürriyetlere aykırı olduğunu önüne sürmüştür. İkinci itiraz konusu ise kanunun usulüne yönelik olmuştur. Gümüşhane mebusu Zeki Bey kanunun anayasaya aykırı olmakla beraber usul bakımından da hatalı olduğunu ileri sürmüştür. Zeki Bey usule yönelik eleştirisini şöyle ifade etmiştir,⁸⁰ “İlk evvel tahakkuk edecek, bu tahakkuk ettikten sonra bu kanunu müzakere edebiliriz. Yoksa tahakkuk etmedikten sonra nasıl müzakere edebiliriz.” Üçüncü itiraz ise Kazım Paşanın dile getirdiği İstiklal Mahkemesinin varlığıyla alakalı idi. Kazım Paşa İstiklal Mahkemesinin savaş döneminin bir ürün olduğunu belirtiyordu. Savaş döneminin bitmesiyle misyonu tamamlamış bu mahkemenin artık kullanılmaması gerektiğini söylüyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası mebusları bu itirazları kabul etmiyorlardı. Konya mebusu Refik Bey itirazlara karşı şu şekilde cevap vermiştir:⁸¹

Heyeti Celiliye meçhul değildir ki inkılabı hiçe indirmek ve Cumhuriyeti yıkmak, vatani yeni bir suriş(kargaşa) ve inkısama(parçalanma) uğratma fikri malanetkari ve irticakarisi ile Şarkta bir nairei ile ihlal ika edilmiştir. Biz burada kanunların kelimeleri üzerine münakaşaya devam ederken, hukukunu siyanet etmek istediğimiz aziz kardeşlerimizden birçoğunun kanı akmaktadır. Arkadaşlar! Hepiniz bilirsiniz; millet dört taraftan dâhilden ve hariçten bin türlü melunâne hücumlara maruz kaldığı zaman, geçen devrei intihabiyyeye iştirak eden arkadaşlar pekâlâ takdir ederler. Büyük Millet Meclisinin büyük kubbesi bu gibi tarihi, bu gibi fevkalâ vekaiye sahne olmuştur. O zaman hiçbir arkadaşlarımızın hatırına gelmemiştir, biz mevcut kavanine nazaran tedbir ittihaz edersek, hürriyet tahdit etmiş olacağız, kanunu esasiye muhalif harekette bulunacağız.

⁷⁸ Acar, a.g.m., s. 2934-2952.

⁷⁹ TBMM, *Zabit Ceride*, 4.III.1341[4 Mart 1925], II. Devre, 15. Cilt, 69. *İçtima*, s. 155.

⁸⁰ TBMM, *a.g.e*, s. 132.

⁸¹ TBMM, *a.g.e*, s. 135.

Görüşler sonucunda yapılan oylamada Takrir-i Sükun Kanunu oylamasına 144 mebus katılmış, 22 red oyuna karşı 122 kabul oyu ile kabul edilmiştir.⁸² ⁸³ Oylama sonucunda kanun uygulanamaya konulmuştur. Kanunda öngörülen İstiklal Mahkemesi kuruldu. İstiklal Mahkemesi sonunda başta Şeyh Said olmak üzerine pek çok insan idama mahkûm edilmiştir.

Şeyh Said isyanın dayanağı olarak Cumhuriyet rejimini uyguladığı dini politikaları göstermiştir.⁸⁴ Cumhuriyet idaresinin yıkılmasının Müslümanlığın bir gereği olduğunu anlatmıştır. Şeyhin hedefindeki isimler cumhuriyet rejimi ve onun idarecileri ile sınırlı değildir. Hedefteki diğer isimler ise Cumhuriyete tabi olan vatandaşlardır. İsyana yönelik önemli sorulardan olan isyanın ülke sınırlarının tamamını mı yoksa bir bölümünü mü hedef aldığı sorunun cevabını almaktayız. Şeyh Said Cumhuriyet rejimini yıkmamanın bütün Müslümanlarla farz olduğunu söylüyordu. Müslüman nüfus belirli bölgede olmadığından dolayı isyan ülkenin tamamına yönelik istek içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak isyan için gerekli hazırlıklar Şeyh Said ve adamların etkin olduğu yerlerde yapılmış ve bu bölgelerde isyan uygulamaya çalışmıştır.⁸⁵

Şeyh Said isyanıyla alakalı bir diğer tartışma konusu ise isyanda “İngiliz parmağı” olup olmadığı konusudur. Uğur Mumcu’ya göre kendisi Kürtçü olarak bilinen olan Kör Sadi, daha önce tanıdığı bir süre İngiliz devletine de çalışan polis şefi olan Celal vesilesiyle Mr. Templen adlı ajan ile görüşür. Ancak bu olay Celal’in bir düzmecesidir. Gerçekte Mr. Templen Taksim Belediyesinde zabıta olarak çalışan Nizamettin adlı şahıstır. Kör Sadi görüşmeleri daha önce yanında bulunduğu Abdülkadir adına yürüttü. Kör Sadi’nin İngilizlerden talebi, kurulmasını planladığı Kürt devletinin başına Abdülkadir’in kral yapılması olmuştur. Ancak polis şefi Celal bu yaşananları İçişleri bakanlığına rapor etmiştir. Bunun sonucunda Abdülkadir ve adamları tutuklanmıştır. Abdülkadir İngilizlerle yapıldığı sanılan görüşmelerden Şeyh Said’i haberdar ettiği düşünülmektedir. İsyanda “İngiliz parmağı” olduğu düşüncesine neden olan bir başka durum ise isyanın meydana gelmesinin Musul meselesinde İngilizlerin elini rahatlatması olmuştur.⁸⁶

Şeyh Said isyanının bir başka tartışma konusu ise hedeflerine yönelik olmuştur. Bu tartışma isyanın hedefinin Kürt kimliği üzerine kurulu ulusal hareket mi yoksa İslam kimliği üzerine kurulu teokratik hareket mi olduğuna yönelik olmuştur. Şeyh Said

⁸² TBMM, *a.g.e.*, s. 135.

⁸³ Bazı çalışmalarda kanunun oylama sonuçları yanlış verilmiştir. Kanun oylaması ile Hükümete güven oylamasının karıştırılması muhtemeldir. Bkz: Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.69.

⁸⁴ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁵ Acar, *a.g.m.*, s. 2934-2952.

⁸⁶ Hilmi Özden, “Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarihi Dergisi*, 3/6(2019), s. 52- 60.

mahkemede yapılan sorgusunda isyanın hareket gerekçesinin şariat olduğunu söylemiştir.⁸⁷ Şeyh Said'in yaptığı yazışmada da din vurgunun ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Musa Anter ise Şeyh Said hareketinin bütün Kürtler için “ milli hareket” olduğunu söylemektedir.⁸⁸ Ancak Anter, Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza efendiden “... Kürtler hiçbir zaman Türkleri diğer İslam milletleri gibi arkadan vurmamışlardır” cümlesini duyduğunu anılarında yazmıştır.⁸⁹ Musa Anter'in Ali Rıza efendiden aktardığı cümle kendisinin Şeyh Said İsyanına yönelik milli hareket nitelendirmesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Anter, Şeyh Said “hareketine” kasıtlı olarak dini sıfatının verildiğini iddia etmektedir. Tarık Ziya Ekinci Şeyh Said ayaklanmasını “kışkırtma” olarak nitelendirmektedir. Ekinci nitelendirmesini şu şekilde gerekçelendirmektedir.⁹⁰ “ ... Kürt sorunu kökten çözmek ve türdeş bir Türk ulusu oluşturmaktır.” Ekinci'ye göre ulus devlet yaratma noktasında Şeyh Said İsyanı kullanılmıştır. Uğur Mumcu, Şeyh Said isyanı “Kürt – İslam Ayaklanması” olarak nitelendirmektedir. Mumcu'ya göre Şeyh Said isyanında etnik ve dini talepler bir arada bulunmaktadır. Etnik talepleri gerekçelendirirken Kürt Azadi Cemiyeti'nin isyanın başlamasındaki rolüne dikkat çekiyordu. Dini talepleri gerekçelendirirken Şeyh Said'in mahkemedeki ifadesine dikkat çekiyordu.

3.3. Hoybun Cemiyeti ve Ağrı İsyanı

Hoybun cemiyetiyle alakalı literatürde üç temel tartışma vardır. Birincisi cemiyetin isminin kökeni ve anlamıyla ilgilidir. İkincisi cemiyetin kuruluş yeriyle alakalı ortaya atılmıştır. Üçüncü ise cemiyette Ermenilerin rolünün boyutuyla alakalıdır.

“Hoybun” adını Kürtçede “Benlik” ve “Bağımsızlık” geldiği iddia edilmektedir.⁹¹ Ermenicede ise “Ermeni yurdu” anlamına gelen “ Haybun” kelimesinden türetildiği iddia edilmektedir. Rohat Alakom'a göre Kürtçede Hoybun kelimesinin anlamı bulunmamaktadır. Alakom'a göre “Hoybun” kelimesinin Ermenice ile ilişkilendirilme sebebi Kürt – Ermeni ittifakını ortaya koymaktır. Ancak böyle bir ilişkinin olması veya olmaması bu ittifakın varlığını yeterince açıklamamaktadır. Bu ittifak meselelerine daha sonra değineceğiz.

İkinci tartışma konusu ise cemiyetin kuruluş tarihi ve yeriyle alakalıdır. Selin Bölme 'ye göre Hoybun Cemiyetinin kuruluş tarihi ve yeriyle alakalı çeşitli iddialar

⁸⁷ Mumcu, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁸ Musa Anter, *Hatıralarım*, Diyarbakır: Aram Basım, 4. Baskı, s. 342.

⁸⁹ Anter, *a.g.e.*, s. 343.

⁹⁰ Tarık Ziya Ekinci, *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Basım, s.24.

⁹¹ Sinan Işıldak, “Türkiye Karşı Siyasi Bir Plan: Hoybun Cemiyeti” *Bilgi Yurdu Gençlik Dergisi*, 3/16 (2009), s. 23 - 24.

ortaya atılmaktadır. İddialara konu olan yerler ve tarihler şöyledir; 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihamdun kenti, Şubat 1927 tarihinde Irak'ın Revanduz kenti, 1920 yılında Fransa'nın Paris kenti.⁹² Cemiyetin içinde bulunan insanların genellikle o tarihlerde Ortadoğu'da bulunan insanlar olduğu için Paris olasılığı zayıftır. Rohat Alakom'a göre Şubat 1927 tarihinde Irak'ta kurulan cemiyet Hoybun değil bir başka Kürtçü cemiyettir.⁹³ Hoybun cemiyeti nizamnamesinde kuruluş tarihi olarak şunları ifade etmektedir; “ 1927 senesinde Teşrinivvelinin(Ekim) beşinci günü in'ikad eden Birinci Kürt Kongresi'nin kararıyla Hoybun namıyla milli bir Kürt cemiyeti teşekkül eylemiştir.”⁹⁴

Nizamnamenin bu maddesine baktığımız zaman 5 Ekim 1927 tarihi ve Lübnan'ın Bihamdun kenti Hoybun Cemiyetinin kuruluş yeri ve tarihi için doğru yer ve zaman olma ihtimali yüksektir. Bahsi geçen diğer toplantıların Hoybun cemiyeti için birer hazırlık evresi niteliği taşıdığını söyleyebiliriz. Özellikle Revanduz'da yapılan toplantı için bunu söyleyebiliriz. Çünkü bu toplantılara katılan kişiler daha sonra Hoybun Cemiyetinin içinde bulunmuşlardır.⁹⁵

Bir diğer tartışma konusu ise Hoybun Cemiyeti içindeki Ermenilerin rolüyle ilgilidir. Bu rolün varlığıyla veya yokluğuyla ilgili bir tartışma yapılmamaktadır. Cemiyetin bir Kürtçü – Ermenici cemiyeti mi yoksa Ermeni destekli bir Kürtçü cemiyet mi olduğu konusunda tartışma yapılmaktadır. Bazı kaynaklarda Türk Ermenisi Vahan Papazyan'ın adı cemiyetin lideri olarak geçmektedir.⁹⁶ Ancak Hoybun cemiyeti ve Taşnak cemiyeti arasında yapılan sözleşmede Papazyan'ın Taşnak cemiyetinin temsilcisi olarak geçmektedir.⁹⁷ Yapılan sözleşmede şu maddeler yer almaktadır;

Her iki taraf bağımsız bir Kürdistan'ın ve birleşik bir Ermenistan'ın kurulma hakkını karşılıklı biçimde tanıyarak bu hakkın savunması için mümkün olan her türlü imkânı kullanarak birbirinin yardımına koşmayı kabul etmektedir.⁹⁸

Bu maddede açıkça belirttiği üzerine amaçları bağımsız bir Kürt ve Ermeni devletleri kurmaktır.⁹⁹

⁹² Selin M. Bölme, “Hoybun Örgütü: Kürt Milliyetçiliğinde Yeni Bir Evre” , *International Journal of Kurdish Studies*, 1/2 (2015), s. 35- 55.

⁹³ Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü Ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları, 3.Baskı, , s. 28.

⁹⁴ Alakom, *a.g.e.*, s. 179.

⁹⁵ Yusuf Sarıay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/40 (1998), s. 207 – 241.

⁹⁶ Bölme, *a.g.m.*, s. 35 – 55.

Çağlayan Polat, “1926 – 1930 Ağrı İsyanları”, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi, 2007, s.35.

⁹⁷ Mehmet Pınar, “Suriye'de Yeni Hoybun Hareketi Ve İtalyan Faktörü (1935 – 1939)” , *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/ 24 (2020), s. 129 – 247.

⁹⁸ Alakom, *a.g.e.*, s. 186.

⁹⁹ Alakom, *a.g.e.*, s. 186.

Her iki taraf hangi toprakların Ermenistan'a hangilerinin Kürdistan'a ait olduğuna bakmaksızın ve sadece iki ülkenin kurtuluşunu temel amaç edinmiş olarak ortak düşmana karşı savaşıma devam edecekler. İki ulus arasındaki sınırlar aşağıdaki prensiplere belirlenecektir: Yerli Kürt ve Ermeni nüfusunun belirlenmesinde Birinci Dünya Savaşından önceki sayı temel alınacak. Sevr Antlaşması tarafından kabul edilen etnik ve hukuksal prensiplerini kabul etmekle birlikte bu antlaşmanın Van, Bitlis ve Erzurum vilayetleri Ermenistan'a bırakan 89. Maddesini geçersiz saydığını ama bununla birlikte iki taraf da söz konusu vilayetler üzerinden karşılıklı hak taleplerine saygı göstereceklerini taahhüt ederler.

Bu maddede Kürt ve Ermeni milliyetçilerin kurulması düşünülen Kürdistan ve Ermenistan için ortak mücadele edileceğini bildirmişlerdir. Açıkça belirtilmese bile ortak düşman olarak ifade edilen nesnenin Türkiye Cumhuriyeti olduğunu söyleyebiliriz. Kürt ve Ermeni milliyetçileri arasında önemli tartışma konusu toprak paylaşımı olmuştur. Toprak paylaşımında geçersiz olan Sevr Antlaşmasının ve Birinci Dünya Savaşı öncesindeki nüfusun dikkate alınacağı belirtilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki nüfusun milat olarak alınmasının nedeni savaş esnasında zorunlu göç nedeniyle Ermeni nüfusunun Türk topraklarında azalmasıdır. Kürtçüler ve Ermeni milliyetçileri arasında tartışma konusu olabilecek Erzurum, Van ve Bitlis'in paylaşımı sonraya bırakılmıştır.

Mevcut anlaşma imza sahibi taraflar arasında, ortak düşman Turani – Türk ögesine karşı savunma ve saldırı işbirliği paktı olduğundan, taraflardan hangisi söz konusu düşmanın saldırısına uğrarsa diğer taraf saldırıyı püskürtmek için tek başına veya saldırıya uğramış tarafla birlikte hareket edeceğini kabul etmektedir. Her iki taraf, kendi ülkelerini yabancı ögeleri kullanarak insanlardan boşaltmayı hedef alacak Türk hükümetinin her türlü girişimine ortak bir şekilde savaşacaklar.¹⁰⁰

Bu maddeye bakarak Hoybun Cemiyeti'nin silahlı bir örgüt olduğunu söyleyebiliriz; "Taraflar, Ermeni – Kürt işbirliği düşüncesini yaymak ve her iki ülkede bu düşüncüyü köklü bir hale getirmek için yazılı ve sözlü etkin bir propaganda yürüteceklerine söz vermektedir."¹⁰¹

Hoybun cemiyeti Kürt ve Ermeni işbirliği düşüncesini yaymak için fikri çalışmalar yapmıştır. Ancak bu çalışmaları her iki halk arasında yeterli ilgiyi bulmamıştır.

Taşnaksutyun Partisi, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'u geçici olarak sübvansiyon edeceğini ve cepheyi örgütleme işleri dahil her türlü konuda uzman olduğu teknik alanda manevi olarak yardımda bulunacağına söz vermektedir. Taşnaksutyun Partisi, Kürt Ulusal Cephesi Hoybun'a Avrupa ülkeleri, Amerika ve Kürt sorunu ile direkt ilgisi diğer tüm ülkeleri ve halkların Kürt davasına desteklerini sağlamak için yardım edecektir.¹⁰²

¹⁰⁰ Alakom, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰¹ Kadri Cemilpaşa, *Doza Kurdistan*, İstanbul: Özge Yayınları, 1.Baskı, , s. 105.

¹⁰² Alakom, *a.g.e.*, s. 187.

Ermenici Taşnaksutyun örgütü ve Kürtçü Kürt Ulusal Cephesi, Hoybun cemiyetini oluşturan nüvelerdir. Hoybun cemiyeti her iki örgütün de sahada aktif bir şekilde faaliyet göstermesini sağlayan yapıdır.

Her iki taraf arasında ilişkiyi düzenli kılmak, gerekli görüldüğü takdirde Hoybun'un merkez komitesinin alacağı kararlara katılma, diğer tüm işlerde komiteye yardımcı olmak ve sıkı bir işbirliği sağlamak amacıyla Taşnaksutyun Partisi'nin bir temsilcisi Kürt Ulusal Hoybun'un merkez komitesi üyeleri arasında bulunacaktır. Taşnaksutyun Partisi ve Kürt Ulusal Cephesi Hoybun, Ermenistan ve Kürdistan'ın kendilerine ait toprakları üzerinde bağımsızlıklarını tanınmaması nedeniyle Türkiye ile savaş içinde olduklarını kabul ederler. Dolayısıyla, anlaşılan taraflar ikisi arasında ön bir anlaşma sağlanmadan taraflardan hiçbirinin ne Türk hükümetiyle ne de başka bir hükümetle ilişkiye girmeyecekleri konusunda birbirlerine karşı sorumludurlar.¹⁰³

Bu madde cemiyetin Türkiye Cumhuriyeti'ne açıkça savaş ilanı olmuştur. Türkiye, Ermeniler ve Kürtler için ortak düşman olarak gösterilmiştir.¹⁰⁴

İki tarafın hazırladığı rapor gereğince Taşnaksutyun Partisi askeri gücünü eylem halinde Kürt güçlerine katacak ve söz konusu eylemler için gerekli olan silah ve mühimmatı sağlamaya çalışacaktır. Taşnaksutyun Partisi, Kürt Genelkurmayı veya Hoybun merkez Komitesi nezdinde ve teknisyenlerin eşliğinde bir askeri ataşeyi tayin edecektir. Bu ataşe teknisyenlerce alınacak kararlar ve gerçekleştirilecek eylemlere gerçek bir işbirliği ve dostluk çerçevesinde katılacaktır. Genel politik alanda alınacak kararlar her iki tarafın tayin edeceği delegelerden oluşacak olan bir komisyon tarafından uygulanacak ve ihtiyaç duyulduğu takdirde kararların uygulanması taraflardan herhangi birinin belirleyeceği bir ya da birden çok delegenin inisiyatifine bırakılabilecektir.¹⁰⁵ Taşnaksutyun Partisi Kürt teknisyen, propagandacı ve organizatörlerin eğitimi için hazırlanacak derslere maddi ve manevi desteği vermeyi kabul etmektedir.¹⁰⁶

Bu maddede gördüğümüz Taşnaksutyun örgütü Hoybun cemiyetine lojistik destek sağlamıştır. Taşnaksutyun örgütü mensubu Ermenilerin Hoybun cemiyetinin hamisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Cemiyet İngiliz ve Fransız himayesi olan ülkelerde faaliyet yürütmüştür. Bu durum göz önüne alındığı zaman bahse konu olan ülkelerin Türkiye karşıtı faaliyetlere destek verdiğini söyleyebiliriz.

Her iki taraf bu anlaşmanın esaslarına uygun olarak bir yıllık süre içinde transit geçişler, gümrük kapıları ve işlemleri azınlık hakları, ahali mübadelesi ve anlaşmanın içinde yer almayan diğer tüm konulara ilişkin yeni anlaşmalar gerçekleştirmeye kendilerini yükümlü kılmaktadır. Muhtemel bir Ermeni – Kürt Konfederasyonu kurmaya ilişkin sorun da taraflarca göz önüne alınacaktır. Taraflar kendilerine verilecek toprak miktarına göre paylarına düşecek kamu borçlarını ödemeyi kabul edeceklerini taahhüt etmektedir. Aynı şekilde taraflar, yabancıların madenler ve demiryolu üzerindeki daha önce kabul edilmiş tüm imtiyazlarını kabul etmektedir. Gerek mevcut anlaşmanın dışında kalan sorunlarla ilgili gerek yorum farklılıklarından kaynaklanacak her türlü anlaşmazlıkta ilgili taraflarca belirlenecek bir uzlaşmacının kararına başvurulacaktır. Bu askeri ve siyasi anlaşma gizli

¹⁰³ Alakom, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁰⁴ Hakan Çakmak, "Hoybun Cemiyeti Kuruluşu ve Teşkilatlanması", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Dergisi*, 5/2 (2008), s. 27-61.

¹⁰⁵ Alakom, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁰⁶ Alakom, *a.g.e.*, s. 188.

tutulacaktır. Taraflardan birinin anlaşmayı kısmen veya tamamıyla üçüncü bir tarafa bildirme gereğine inandığı takdirde anlaşmanın ikinci tarafının izninin önceden alınması zorunlu olacaktır.¹⁰⁷

Bu madde Hoybun cemiyetinin gizli bir örgüt olduğunu açıkça ortaya konmuştur. Ayrıca bu maddeye göre bir diğer dikkat nokta cemiyetin askeri yapılanmasıdır.

Kendi özgürlük ve bağımsızlığı için sürdürdükleri ortak savaş sona erinceye kadar mevcut anlaşma her iki ülke arasındaki tüm ilişkileri düzenleyecektir. Bu anlaşmada yapılacak her türlü ekleme ve değiştirmenin her iki tarafın onayı ile olması zorunludur. Bu askeri ve siyasi anlaşma iki taraf arasında imzalandığı günden itibaren yürürlüğe girecektir. Bu anlaşma Fransızca yazılmış olup iki nüshadan oluşmaktadır.”¹⁰⁸

Bu anlaşmadan gördüğümüz kadarıyla Hoybun Cemiyeti Ermenici Taşnak Cemiyeti’nin himayesinde bulunan Kürtçü bir örgüttür. Bu iki yapıyı işbirliğine iten sebep nedir? Bu sorunun bir başka şekli ise kurulmasından faaliyetlerine kadar Taşnak Cemiyeti’nin Hoybun Cemiyeti’ne hamilik yapmasının sebebi nedir? Bu soruların cevabı her iki örgütünde Türk topraklarında “Ermenistan” ve “Kürdistan” kurma planlamaları olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı Taşnak Cemiyeti Türk vatandaşı olan Kürt kökenli insanları Hoybun Cemiyeti aracılığıyla Türk devletine karşı kullanmayı amaçlamıştır. Eğer ki Türk topraklarında istenen miktarda Ermeni nüfusu olsaydı Taşnak mensubu kişiler Kürtçü kimselere Hoybun Cemiyeti’ni kurduramazlardı diyebiliriz. Bu durum bizlere Osmanlı Devleti tarafından yapılan 1915 Ermeni zorunlu göçünün ne kadar isabetli bir karar olduğunu göstermektedir. Hoybun Cemiyetini kuran Kürtçü isimler ise Taşnak Cemiyetinin uluslararası bağlantılarından ve örgütsel deneyiminden yararlanmak istemektedir. Cemiyetin İngiliz ve Fransız himayesinde olan Irak ve Suriye’de faaliyet göstermesi Taşnak Cemiyeti aracılığıyla hedeflenen uluslararası desteği aldığını göstermektedir. Hoybun Cemiyeti’nin Taşnak Cemiyetinden aldığı bir diğer destek ise malzeme ve teknik anlamda olmuştur. Alınan destekler Taşnak Cemiyeti’yle sınırlı değildir. Hoybun cemiyetinin faaliyet alanı İran sınırına yakın olduğunu için İran tarafında da silah ve teçhizat desteği almıştır.¹⁰⁹ Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri arasında yapılan işbirliği bizlere Paris Barış Kongresinde Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında yapılan anlaşmayı hatırlanmaktadır.

Anlaşmanın bir diğer özelliği ise her iki cemiyetin de Türkiye’nin egemen olduğu toprakları hedef almalarıdır. Hâlbuki temsilcileri olduklarını iddia ettikleri halklar sadece Türk topraklarında yaşamamaktadır. Özellikle Kürtçüler Türkiye’nin yanı sıra Irak, Suriye ve İran topraklarında hak iddia etmeleriyle bilinmektedir. Ancak

¹⁰⁷ Alakom, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰⁸ Alakom, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰⁹ Orhan Kılınç, *Ağrı İsyanları (1926 – 1930)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007, s. 55.

antlaşmada bu ülkelere yönelik bu iddia bulunmamaktadır. Bunun başlıca sebebi bölgenin diğer ülkeleriyle iyi ilişkiler kurarak Türkiye karşı yapılan faaliyetlere destekleyici müttefikler oluşturmaktır. Hoybun cemiyetinin yaptığı faaliyetlerde yabancı devletlerde destek alacağını göreceğiz.

Hoybun cemiyetinin merkez komitesi şu isimlerde oluşmaktadır. Celadet Ali Bedirhan(Başkan) , Memduh Selim, Tefik Cemil, Nizamettin, Kamuran Bedirhan, Şükrü Sekban, Süreyya Bedirhan, Emin Raman, Haco Ağa, Ali Rıza gibi on üç isimden oluşmaktadır.¹¹⁰ Bu isimlerin çoğu Kürtçülük üzerine yaptığı çalışmalarını hayatları boyunca devam ettirmişlerdi. Komiteyi oluşturan isimler aydınlardan ve aşiret liderlerinden oluştuğunu görmekteyiz. Aydın kimselerde önemli aşiretlerin mensuplarıdır. Kürtler arasında önemli yere sahip şeyhlerin Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza vasıtasıyla temsil edildiğini söyleyebiliriz. Ancak Ali Rıza bir süre sonra cemiyetten ayrılmıştır. Ermenilerin Hoybun Cemiyeti'yle kurduğu işbirliği dindar Kürtlerin Hoybun Cemiyeti'ne daha en az ilgili duymalarına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Komite üyelerinin isimlerine baktığımız zaman Bedirhan ailesinin cemiyet içinde en etkin kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Bedirhanlar cemiyet içindeki liderlik konumunu Ağrı isyanı sonrasında bir diğer köklü Kürt ailesi olan Cemilpaşazadelere bırakmıştır.¹¹¹ Bu durum Bedirhanların kültürel çalışmalara yönelişi ile bilinçli bir şekilde meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Ağrı Dağı, İran ve Ermenistan sınırında bulunan 5137 metre rakıma sahip Türkiye'nin en büyük dağıdır. Bölgenin sarp yapısından dolayı devletin kontrolünün az olduğunu söyleyebiliriz. Bu kontrolsüzlükten faydalanmak isteyenlerin Ağrı Dağı uğrak noktası olmuştur. Şeyh Said isyanına katılan devletten kaçmayı başaranlar bu yöntemi izlemiştir. Ağrı Dağını bir sığınak ve yurtdışına çıkış noktası olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Ağrı Dağ merkezli başlayan isyan ilk olarak basit adli bir vaka olarak meydana gelmiştir. Yusuf Taşo ve adamlarının 1926 yılında karıştıkları olaya müdahale eden güvenlik güçlerine ateş açmaları sonucunda meydana gelmiştir.¹¹² Yusuf Taşo'nun bu eylemi siyasi değildi. Gayrimeşru yollardan kazanç elde etmeyi amaçlamıştı. Bu eylemleri gerçekleştiren kişilerin arasına Celali Aşiretinin lideri olan Bre Haso Telli lakaplı İbrahim Bey de katılmıştır. İbrahim Bey bölgede nüfuzlu kimse olmasında dolayı eşkıyalık yapan grubun başına geçmiştir. Bre Haso Telli önceleri devletle iyi

¹¹⁰ Alakom, a.g.e., s.36; Mustafa Tarım, *Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2011, s.16.

¹¹¹ BCA, 30-0-0, 113 – 771- 4

¹¹² Kılınç, a.g.t., s.81.

ilişkiler kurmuştur.¹¹³ Daha sonra birtakım olaylardan dolayı devletle menfaat çatışmasına girerek ters düşmüştür. Devlet yetkileri uzlaşmak için isyan eden kişilerle görüşmüş. Ancak görüşmeler meydana gelen asayiş sorununu çözmesine vesile olmamıştır. Yapılan askeri yöntemler de doğru bir şekilde uygulanmadığı için sorun büyüyerek devam etmiştir. Ağrı Dağı İsyanı dediğimiz bir olaylar kümesi olduğunu söyleyebiliriz. Basit bir adli olayın geniş çaplı olaylar kümesine dönüşmesine güvenlik zafiyeti ve İran'ın eşkıyalık yapan kimseden yana tavır alması sebebi olmuştur. Saydığımız bu sebeplerin yanı sıra olayların büyümesinin en önemli sebebi ise Hoybun Cemiyeti'nin olaya müdahil olmasıdır. Cemiyetin müdahil olmasıyla olay siyasi bir boyut kazanmıştır. Hoybun Cemiyeti tarafından Bre Haso Telli sivil yönetici yapılmış, Nuri İhsan Paşa ise askeri yönetici olmuştur. Hoybun Cemiyetinin yaptığı çalışmalar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bre Haso Telli başında olduğu hükümet ataması, sözde bayrak, askeri personel ve teçhizat desteği yapmıştır. Hoybun Cemiyeti bunları yaparken en büyük destekçileri Taşnak Cemiyeti olmuştur. Ağrı Dağında bunlar yaşanırken Zilan, Oramar, Haso olayları meydana gelmiştir. Bu olayların amacı Türk devletinin dikkatini dağıtarak Ağrı Dağındaki isyancıların elini rahatlatmak olduğu söyleyebiliriz. Bir diğer amaç ise isyanın geniş bölgelere ve daha fazla insana ulaşmasını sağlamaktır. Oramar ve Haso olayları Irak ve Suriye'de Hoybun Cemiyeti'nin planladığı ve cemiyetin üyelerinin, destekçilerinin katıldığı Türk topraklarında gerçekleşen olaylar olarak bilinmektedir.

İsyanın sürmesinde bir diğer etken ise İran'ın isyancılara destek veren tutumu olmuştur. İran'ın yanı sıra Fransa ve İngiltere devletleri de bu isyana destek vermiştir. Bu devletleri isyana destek olmaya iten sebep ise Türkiye'nin Irak, Suriye ve İran topraklarında etnik, dini ve kültürel bağlarının güçlü olması yatmaktadır. İran'ın bu desteğinin bir sonucu olarak ise İranlı Kürtler isyana yardım sağlamıştır, İran toprakları isyancılar tarafından kullanılmıştır. Bu destekler Türkiye ve İran arasında diplomatik krize sebep olmuştur. Bu krizin aşılması için Türkiye Tahran elçisi Memduh Şevket Esendal birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin sonucunda 1929 yılında sınır konusunda komisyon kurulmuştur.¹¹⁴ Bu gelişmelerin yanında askeri kadro değiştirilmiş ve güçlendirilmiştir. Yapılan çalışmaların neticesinde isyan Eylül 1930 tarihinde isyan bastırılmıştır. İran ile yapılan çalışmaları arzu edilen seviyede olmadığından isyanın önde gelen isimleri (Bre Haso ve İhsan Nuri) İran'a kaçmıştır.

¹¹³ Naci Kutlay, *Ağrı İsyanını ve Anılarını Anlatıyor*, Namık Kemal Dinç(Yapımcı), Dirok[Televizyon Programı], Ankara: İMC TV.

¹¹⁴ Efdal AS, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü" , *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46, s. 219- 253.

Bölgede güvenliği sağlamak arzusuyla ve böyle olaylara meydan vermemek için isyan sonrada da diplomatik çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmaların neticesinde 1932 Türkiye – İran sınır anlaşması imzalanmıştır.¹¹⁵ Hoybun cemiyeti ise etkinliği isyanın bastırılması sonrası azaltmıştır. Hoybun Cemiyeti 1946 yılında kısa ömürlü olan Mahabad Kürt Cumhuriyetine katılarak varlığına son vermiştir.

3.4. Dersim İsyanı

Dersim dediğimiz bölge günümüzde büyük oranda Tunceli ilimize denk gelmekle birlikte daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Yıllar boyunca devletin egemenliğinin zor tesis edildiği bir bölge olmuştur. Egemenliğin zor tesis edilmesinin sebebi bölgenin ulaşımı zorlaştıran sarp yapısının olmasıdır. Bu durum devletin merkeziyetçi siyaset izlemesine kadar sorun olmamıştır.¹¹⁶ Devletin merkeziyetçi siyaset izlemek istemesi Dersim’de asayiş sorunu meydana getirmiştir. Ancak Türk devleti gerek iç politikada gerekse dış politikada yaşadığın sorunlardan dolayı bu asayiş meselesiyle yeterince ilgilenememiştir. Devletin bu ilgisizliği ve otoritesinin bulunmaması aşiretlerin güçlenmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ulus devlet anlayışının ülkenin bütününde hayata geçilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Dersim coğrafyası da bu çalışmalardan nasibini almıştır. Devlet, Dersimde yapmayı planladığı çalışmalar için aşiretleri engel olarak görmüştür.¹¹⁷ Bazı aşiret liderleri seyit, dede, rehber gibi dini makamların ve unvanların da sahibidir. Bu durum hem dünyevi hem de uhrevi liderliği elinde bulunduran aşiret liderlerinin otoritesinin artmasını sağlamıştır. Devletin aşiret liderlerinden rahatsız olması gibi aşiret liderleri de toplumsal hayatta belirleyici rol oynamak isteyen devletin varlığından rahatsızdır. Devlet yıllarca süregelen, toplumsal hayatın belirleyicisi olan aşiretleri kontrol altına almak istemiştir.¹¹⁸ Devletin çeşitli kademelerinde görev yapan insanlar tarafından raporlar yazılmıştır. Bu raporların ortak özelliği devlet düzeninin tesis edilememesi ve operasyonların gerekliliği üzerine olmuştur. Raporlarda devlet düzenin Dersim’de tam olarak tesis edilememesinin sebebi olarak ise aşiret düzeni görülmüştür. Bunun için aşiret sisteminin yok edilmesi üzerine politikalar uygulamıştır. Aşiretler ise kendi varlıkları için tehdit gördükleri devlet politikalarına karşı gelmektedir.

¹¹⁵ Seçil Özdemir, “Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939”, *Çanakkale Araştırmalar Türk Yıllığı*, 18/28 (2020), s. 163-188.

¹¹⁶ Ersoy Zengin, “ Tarihsel Süreçte “Dersim Meselesi” ”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 64 (2020), s. 469 – 483.

¹¹⁷ Dilek Kızıldağ Soileau, “ Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyit?” *Kebikeç Dergisi*, 36, (2013), s. 7 – 36.

¹¹⁸ Mehmet Yıldırım, “Hangi Seyit Rızal”, Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur (Der), *Kürt Tarihinden ve Siyasetin Portreler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, s.180.

Rapor hazırlayanlardan Elazığ Valisi Cemal Bardakçı, 1928 yılında Dersim aşiret liderlerine Elazığ bölgesine yerleşmesi için teklifte bulunmuştur.¹¹⁹ Bardakçı'nın teklifini kabul eden aşiret liderleri olduğu gibi kabul etmeyen aşiret liderleri de vardır. Kabul etmeyenlerin başında Seyit Rıza gelmektedir. Seyit Rıza seyitliği ve aşiret liderliğini kendi kişiliğinde toplayan isimlerin başında gelmektedir. Seyit Rıza'nın bütün Dersim'in lideri olma gibi bir düşünce vardır. Ancak Seyit Rıza'nın liderliği kendi aşireti içinde bile tam olarak kabul görmemiştir. Amcasının oğluyla aşiret liderliği konusunda rekabet halindedir. Cemal Bardakçı'nın bütün aşiretleri Elazığ'a taşınması konusunda ikna edememesi devlet yöneticileri tarafından başarısızlık olarak görülmüştür. Bu başarısızlığa gerekçe olarak Dersimde "asayiş sorununun" devam etmesi gösterilmiştir. Bunlardan dolayı Cemal Bardakçı görevinden alınmıştır.¹²⁰

Dersimdeki durumdan rahatsız olan devlet yöneticileri "çare" olarak 12 Haziran 1934 tarihinde 2033 sayılı iskân kanunu ile 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı Tunceli Vilayeti idaresi hakkında kanunu yürürlüğe konmuştur. İskân kanununda dolaylı olarak Dersim'i ilgilendiren maddeler vardır. İskân kanununda Dersim'i ilgilendiren maddeleri şöyle şunlardır.

8. Madde: Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı mintakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa; huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe Dâhiliye Vekil i salahiyetlidir.¹²¹

Türkiye'de temel geçim kaynağı tarımdır. Dersimin sarp coğrafyasından dolayı tarım az miktarda yapılmaktadır. Tarımın önünde olan hayvancılık insanların geçinmesi için yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı yaşanan garp, hırsızlık gibi yaşanan adli vakalar asayiş sorununa sebep olmaktadır. Bu madde Dersim gibi coğrafi şartlardan dolayı ekonomik faaliyetlere müsait olmayan yerlerde yaşayan vatandaşlar için göç kolaylığı sağlamıştır.

9. Madde: Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suret ile Türk kültürü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından' uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri millî sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salahiyetlidir.¹²²

¹¹⁹ Neşet Hakkı Uluğ, *Derebeyleri ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. Basım, 2009, s.70.

¹²⁰ Caner Arabacı, "Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası Mı?", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1/2 (2017), s. 33 – 103.

¹²¹ *Resmî Gazetesi*, "İskan Kanunu", "21.06.1934 tarihli, Sayı 4004, s.2.

¹²² *Resmî Gazetesi*, "İskan Kanunu", "21.06.1934 tarihli, Sayı 4004, s.2.

Dersimde yaşayan insanlar raporlarda ırk olarak Türk fakat Türk kültürü ve dilini unutmuş insanlar olarak tasvir edilmektedir. Bu sebepten dolayı Dersim ülkenin geri kalan bölgeleriyle uyum sağlama noktasında sıkıntılar yaşamaktadır. Sıkıntı olan bu durumu aşmak için Dersim nüfusunu Türk kültürünün yaşandığı yere çoğunluk olmayacak şekilde nakil etmeyi önermektedir. Dersimde Türk kültürünün olup olmadığına bürokratların ve siyasetçilerin yazdığı raporlar karar vermektedir.

10. Madde: A: Kanun aşiret hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzufları kaldırılmıştır.

B: Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup ta halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin İdare heyeti karar ile hallolunur; İdare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı kafidir.

C: Bu Kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileler ile birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti karar ile Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntikalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.¹²³

Ağalık, seyitlik ve şeyhlik gibi Cumhuriyet idaresinin kurmak istediği ulus devlet anlayışına aykırı olan yapıları ortadan kaldırmak için bu kanun çıkarılmıştır. Cumhuriyet idaresi bu yapıların mallarına el koymuş, aileleriyle birlikte başka yerlere göç edilmesine karar vermiştir. Bu kanun ağalık ve seyitlik gibi yapıların çokça bulunduğu Dersim coğrafyasını yakından ilgilendirmektedir.

11. Madde: A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup ta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti karar ile Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şart ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan isnat etmek de bu tedbirler içindedir.

Tunceli kanunu adında da belli olduğu gibi Dersimin idari, siyasi ve hukuki alanlarındaki yenilikleri meydana getirmiştir. Kanun bazı kaynaklarda iddia edildiği gibi

¹²³ Resmi Gazetesi, “İskan Kanunu”, “21.06.1934 tarihli, Sayı 4004, s.2.

1937 – 1938 yılında olaylara cevap değil. Kanun bahse konu olan olaylardan önce çıkarılmıştır. Etkisi günümüzde devam eden Tunceli vilayetinin oluşturulması bu yeniliklerin başında gelmektedir. Bu kanunun bazı önemli maddelerini söyle sıralayabiliriz.¹²⁴

1. Madde: Tunceli Vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere kor komutan rütbesinde bir zat Vali ve Kumandan seçilir.

8. Madde: Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet Müddeiumumileri şahidleri celbname ile davet ederler. Davete itaat etmeyenlerin kanunî akibetleri dahi celbnamede gösterilir. Acele olan mevkufu işlerde Cumhuriyet Müddeiumumisi celbname tebliğ ettirmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahidler için ihzar müzekkeresi verebilirler. Şu kadar ki bu müzekkere ile ihzar edilenlere Cumhuriyet Müddeiumumiliğince celbname ile gelen şahidler hakkındaki muamele tatbik olunur.

31. Madde: Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe salâhiyetlidir.

Alıntıladığımız maddelere ve kanunun diğer maddelerine baktığımız zaman valinin aşırı yetkili donatılmış asker kökenli kişi olduğunu görüyoruz. Valinin idari ve askeri yetkilerin yanı sıra hukuki yetkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Vali o kadar yetkilidir ki kaza ve nahiyelerin merkezi değiştirme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Kanunda itiraz hakkının olmaması hukuksal açıdan sıkıntılı olduğunu göstermektedir. Devlet yöneticilerinin Dersim sorununa, göçü ve askeri operasyonu çözüm yolu olarak sunduğunu söyleyebiliriz Hem İskân Kanuna hem de Tunceli Kanuna baktığımız zaman devletin bu öneriyi somutlaştırdığını söyleyebiliriz. Kanunda bir diğer dikkat çeken husus ise devletin bu politikaları uygulamadaki hızlı olma isteğidir. Bundan dolayı olağanüstü yetkiler ve kurallar öngörmüştür.

Kanunda öngörülen üzerine olağanüstü yetkilerle donatılmış vali olarak General Abdullah Alpdoğan atanmıştır.¹²⁵ Alpdoğan'ın atanmasıyla yol, okul gibi bayındırlık hizmetleri yapılmıştır. Aşiretlerden silahların toplanması için çalışmalar yapılmıştır. Silah toplama çalışmasının başarılı olmadığını silahlı eylemlere karışan aşiretlerin olmasından anlayabiliriz. Devletin bölgede güçlenmesinde rahatsız olan aşiretler ise bu çalışmalar karşısında halk arasında kara propaganda yaymıştır. Bu kara propagandanın konusu devletin Dersimdeki insanların canına ve namusuna kast edeceği yönünde olmuştur. Vali Alpdoğan yapılan faaliyetlerden dolayı rahatsız olan aşiretleri devlete itaat edilmesi için ikazda bulunmuştur. Ancak aşiretlerin bu durum karşısında ulus devlet anlayışına uygun olmayan istekleri olmuştur. Aşiretler egemenliği için tehdit olarak gördüğü devletten köprü yapılmaması, vergilerin pazarlıkla verilmesi gibi

¹²⁴ Resmi Gazetesi, “Tunçeli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanunu”, Sayı 3195, 12.1935 tarihli, s.8 -10.

¹²⁵ BCA, 30-18-1-2, 61-2-12.

birtakım isteklerde bulunmuştur. Ulus devletin anlayışının Dersim'e müdahil olmamasını amaçlayan bu istekler devlet tarafından kabul görmemiştir. Bu durum devlet ile aşiret arasındaki olan anlaşmazlığı arttırmıştır.¹²⁶

Dersimdeki devlet ile seyitlik, ağalık gibi yerel yapıların çatışmasının en çok bilineni şu şekilde başlamıştır. Seyit Rıza'nın oğlu İbrahim Sin köyünde Kırgan aşireti tarafından öldürülmüştür.¹²⁷ Bir diğer iddia ise aşiret liderliği konusunda Seyit Rıza ile rekabet halinde olan Seyit Rıza'nın yeğeni Rehber tarafından İbrahim'in öldürüldüğü yönündedir. Seyit Rıza bu gelişme karşısından katillerin kendine teslim edilmesini istemiştir. Nuri Dersimi'ye göre devlet katilleri vermediği gibi onları cezalandırma yoluna gitmeyip rütbe vererek ödüllendirmeyi tercih edilmiştir. Bunun karşısında Yukarı Abbas, Bahtiyar, Haydaran, Ferhat, Karabal, Yusufan ve Demnan aşiretleri Seyit Rıza'nın liderliğinde 20 Mart 1937 tarihinde Sin köyünde bulunan köprü ve karakola saldırmıştır.¹²⁸ Aşiretler tarafından yapılan eylemler Sin karakolu saldırısı ile sınırlı kalmayıp çeşitli karakollarda ve köprülerde kendisini göstermiştir.¹²⁹ Türk devleti ise bu saldırılar karşısında 4 Mayıs 1937 tarihinde 2000 kişilik kuvvet ve 15 uçak göndermiştir. Yapılan operasyon sonucunda başarılı olunmuştur. Seyit Rıza Erzincan'a giderken yakalanmıştır. Seyit Rıza'nın Erzincan'a gitme isteğindeki amaçla ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi Seyit Rızanın Ruslara sığınma isteği olduğu yönündedir. Gerek mesafe gerekse yaşlı bir kaçak olan Seyit Rıza'nın durumu düşündüğünü zaman bu iddianın gerçekçi olmadığı akla yatkındır. Diğer iddia ise Erzincan vilayetindeki yöneticiler aracılığıyla Ankara hükümetinde af talebinde bulunacağı iddiasıdır.¹³⁰ Erzincan'da bulunan Dersimli idarecilerin varlığı bu iddiayı daha gerçekçi olduğunu yönünde izlenim vermektedir. Yapılan yargılama neticesinde Seyit Rıza ve adamları olmak üzere 11 kişi idam edilmiştir. 1937 yılında gerçekleşen Dersim olaylarını bütün Dersim halkına mal etmek doğru değildir. Çünkü Dersim coğrafyasında yaklaşık olarak otuz kadar aşiret vardır. Bunların sadece yedi tanesi isyana katılmıştır.¹³¹

Devletin yaptığı askeri ve hukuki işlemleri Dersime huzur getirmemiştir. “Kalan aşireti” başta olmak üzere birkaç aşiret tarafından karakollara saldırılar düzenlenmiştir. Saldırıları karşısında devlet askeri operasyon kararı almıştır. Operasyon yapılacağı için halka şehir merkezlerine gelmesi yönünde çağrı yapmıştır. Devlet ile çatışma içerisinde

¹²⁶ Rıza Zelyut, *Yeni Arşiv Belgeleriyle Dersim İsyanları Seyit Rıza Gerçeği*, Ankara: Kripto Yayınları, 24. Baskı, s. 280.

¹²⁷ Nuri Dersimi, *a.g.e.*, s. 273.

¹²⁸ Turan Bozkurt, *Belgelerle Dersim Gerçeği*, İstanbul: Halk Kitabevi, 1.Baskı, s.118.

¹²⁹ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul: Yılmaz Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul Ağustos 1990, s. 46.

¹³⁰ Ulus Gazetesi, “*Seyit Rıza Aman Diliyor*” 30 Haziran 1937, s. 1.

¹³¹ Rıza Zelyut, *a.g.e.*, s. 313.

olan aşiretler ise bu çağrı üzerine sarp alanlara ve mağara çıkmışlardır. Cumhuriyet arşivlerine göre Haziran 1938 tarihinde operasyon yapılması planlanmıştır. Bir ay süren operasyon neticesinde başarılı olan kişiler ödüllendirilmiştir. 1937 ve 1938 tarihlerinde meydana gelen olaylarla ilgili çeşitli nitelendirmeler yapılmıştır. İsmail Beşikçi bu olayları bir soykırım olarak nitelendirmiştir.¹³² Beşikçi iddiasına gerekçe olarak elli bin kişinin öldürülmesini sunmaktadır. Beşikçi'nin iddia ettiği gibi ise bölgedeki insanların yaklaşık yüzde yetmişi öldürülmüştür. Bölgenin yetmiş bin olan nüfusunu düşündüğümüzde ve Seyit Rıza'nın ailesindeki kişiler dâhil olmak üzere çok sayıdaki aşiretin olaylar sonrası devlet yanlısı tutumundan dolayı Beşikçi'nin söylediği rakamın abartı olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Rıza Zelyut ise 1937 yılında 9562 kişinin isyana karıştığını bunlardan sadece 262 kişi ölü olarak ele geçirildiği, 1938 yılında ise 13160 kişinin öldürüldüğünü olarak iddia etmiştir.¹³³ İki yazarında verdiği rakamlara baktığımız zaman büyük bir uyumsuz olduğunu görmekteyiz.

3.5. Otuz Üç Kurşun Olayı

Ağrı isyanı sonrası yapılan operasyonlar ve antlaşmalar neticesinde Türkiye – İran sınırında adli olaylar azalmakla birlikte son bulmamıştır. Olaylar kaçakçılık ve hırsızlık şeklinde kendisini göstermiştir. Her iki ülke vatandaşlarında karıştığı bu olaylarından temelinde ekonomik ve güvenlik zafiyetleri yatmaktadır. Otuz Üç Kurşun Olayı bu kaçakçılık faaliyetleri neticesinde meydana gelmiştir. İranlı kaçakçılara yardım ettiği gerekçesiyle Temmuz 1943 tarihinde 38 kişi 3. Ordu komutanı Mustafa Muğlalı'nın ¹³⁴ emrindeki askerler tarafından gözaltına alınmıştır. Savcılık tarafından 5 kişiyi tutuklanmış, 33 kişiyi serbest bırakılmıştır. İşlemi yapan Savcı Kemal Yörük tutuklu olan kişilerin de suçsuz olduğunu söylemiştir. Tutuklanmalarına sebep olarak bürokratik çevreden gelebilecek baskıyı göstermiştir.¹³⁵ Serbest bırakılan 33 kişi asker tarafında tekrar gözaltına alınmıştır. Bu kişiler çoğunlukla “Milan” aşiretine mensup kimselerdir. Askerler tarafından tekrar gözaltına alınan 33 kişi yer gösterme gerekçesiyle “Geliyo Seyfi” denen bölgeye götürülmüştür. Burada 32 kişi hayatını

¹³² İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu(1935) ve Jenosidi Gerçeği*, İstanbul: Belge Yayınları, Birinci Baskı, , s. 95.

¹³³ Zelyut, *a.g.e.*, s.323.

¹³⁴ Muğlalı Mustafa kendisi gibi İttihat ve Terakki cemiyetine mensup olan arkadaşlarıyla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrası Karakol cemiyetini kurmuşlardır. Karakol Cemiyeti İttihat ve Cemiyetinin liderlerinden olan Talat Paşa'nın emriyle¹³⁴ kurulmuş olup milli mücadeleye destek vermek için faaliyetler yürütmüştür. Mustafa Bey 1921 yılının eylül ayında Anadolu'ya geçerek bizatihi milli mücadeleye katılmıştır. Mustafa Bey Menemen olayı sonrasında askeri görevinin yanı sıra kurulan mahkemeye başkanı olarak atanmıştır. Mahkeme sonucu çok sayıda idam kararı ve çeşitli sayıda hapis cezaları verilmiştir. İdareciler tarafından büyük önem verilen Menemen olayında Mustafa Bey'e kritik görevlerin verilmesi ona duyulan güveni göstermektedir. Menemendeki görevi sonrası Mustafa Bey Korgeneral unvanını çeşitli yerlerde görev aldıktan sonra 1943 yılında Orgeneral unvanı ile Diyarbakır'a 3. Ordu komutanı olarak atanmıştır.

¹³⁵ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 10. Dönem, 13. Cilt, 91. Birleşim, 15 Ağustos 1956, s. 385.

kurşunlanarak hayatını kaybetmiştir. Ancak hayatını kaybeden kişi sayısı üzerinde tam bir uzlaşa bulunmamaktadır. Bazı kaynaklara göre hayata kalan kişi Milan aşireti liderlerinden olan İranlı Mehmedi Misto'nun Zühre adlı kızıdır.¹³⁶ Zühre'nin aşiret liderinin kızı olması hayata kalmasını sağlamıştır. Böylelikle gelmesi muhtemel tepkilerin azaltılması öngörülmüştür. İsmail Beşikçi'ye göre hayata kalan bir diğer kişi ise yaralı kurtulan İbrahim Özbay adlı kimsedir. Yaralı kurtulan Özbay İran tarafına sığınarak tedavi olmuştur. İsmail Beşikçi ve Barış Ertem'in verdiği bilgilere göre olayda 31 kişi hayatını kaybetmiştir. Askeri yetkililer ise İran tarafı ile çıkan çatışma sonucunda sivillerin hayatlarını kaybettiğini söylemektedir. Hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında tam bir uzlaşa bulunmamaktadır. Ancak iddia edilen çatışmada bu gözaltına alınan 32 kişi dışında hiç kimse zarar görmemiştir. Mustafa Muğlalı ordu komutanı olarak görevli kişileri tebrik etmiştir.¹³⁷ Suçlu dahi olsa mahkeme kararı olmaksızın birden fazla kişinin ölümüne sebep olan olay sonrası ordu komutanının sorumluları tebrik etmek yerine cezalandırması gerekmiyordu. Bu tebrik olayın Mustafa Muğlalı'nın bilgisi dâhilinde gerçekleştiği izlenimi uyandırmaktadır. Tutuklanan 5 kişi yargılandıkları mahkeme sonucu suçsuz bulunarak beraat etmişlerdir. Bu vatandaşların öldürülmesi¹³⁸ Demokrat Partili Eskişehir milletvekili İsmail Hakkı Çevik tarafından 3 Aralık 1948 tarihinde meclise soru önergesi olarak getirilmiştir. Ancak Çevik'in konuşmalarında anladığımız kadarıyla bu mesele daha öncede gündeme gelmiştir. İsmail Hakkı Çevik yapılanların haksızlık olduğunu ve sorumlulardan hesap sorulmasını istemiştir. İçişleri Bakanlığınca yapılan komisyon incelemesi sonucu sivil ve askeri yetkililer suçlu bulunmuştur. 2 Mart 1950 tarihli açıklanan yargı kararı sonucunda sadece Mustafa Muğlalı mahkûm olmuştur.¹³⁹ Muğlalı önce idam cezası almıştır. Daha sonra bu idam cezası hapis cezasına çevrilmiştir. Mustafa Muğlalı bu kararı temyize götürdükten sonra temyiz kararı açıklanmadan 11 Aralık 1951 tarihinde ölmüştür. Muğlalı'nın ölümü ile kapanan bu dava siyaseten kapanmamıştır. Dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti(DP) ile muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) arasında tartışmalara konu olmuştur.¹⁴⁰ Bu acı verici meselenin zaman zaman güncel tartışmalara konu olduğu bilinmektedir.¹⁴¹

¹³⁶ Barış Ertem, *Orgeneral Mustafa Muğla'nın Askeri Kişiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 1.

¹³⁷ İsmail Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı Otuzüç Kurşun*, İstanbul: Belge Yayınları, Birinci Baskı, s. 14.

¹³⁸ Ölen kişilerin sayısı hakkında çeşitli iddia vardır. Ancak 33 sayısı bu olayla özdeşleştiği için 33 sayısı kullanılmıştır.

¹³⁹ Neşe H. Özgen, *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı Toplumsal Hafızanın Hatırlama Ve Unutma Biçimleri*, İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Yayınları, İkinci Basım, s. 73

¹⁴⁰ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 8. Dönem, 14. Cilt, 14. Birleşim, 3 Aralık 1948, s. 8.

¹⁴¹ TBMM, *Genel Kurul Tutanağı*, 23. Dönem, 14. Yasama Yılı, 108. Birleşim, 3 Aralık 2010, s. 70.

3.6. Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Kürtler

Demokrasi düzeninin kurulması için birden fazla siyasi partinin mevcut olması zorunludur. Ancak birden fazla siyasi partinin varlığı demokrasi için yeterli olmamakla birlikte iktidarın farklı partiler arasında değişmesi demokrasi için önemli bir eşik olduğunu söyleyebiliriz. Demokrat Parti bu değişimi sağladığı için kuruluş tarihi Türk demokrasi tarihinde çok partili siyasi hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Demokrat Partinin kuruluşu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu¹⁴² görüşmelerinde meydana gelen muhalefete dayanmaktadır. CHP grubuna demokrasi talebi ve arzusu taşıyan taktir (önerge) sunulmuştur.¹⁴³ Bu taktiri sunan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan olmak üzere dört kişi olduğu için “dörtlü taktir” olarak anılmaktadır.¹⁴⁴ Bu gelişmelerin sonrasında Demokrat Parti 7 Ocak 1946 yılında kurulmuştur.

Çok partili siyasi hayatın Kürtlerdeki karşılığını gözler önüne sermek için Doğu ve Güneydoğu’daki seçim sonuçlarına bakılmıştır. Ancak Doğu ve Güneydoğu bölgesinde sadece Kürtler değil Oğuzlar, Zazalar, Avşarlar, Süryaniler ve Tatarlar gibi pek çok etnik grup yaşamaktadır. Bu duruma rağmen seçim sonuçları genelde Kürtler ve siyaset, özelde ise Kürtler ve çok partili siyasi hayat ilişkisi hakkında bilgi vermektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı illerin 1950 – 1960 arasındaki genel seçim sonuçları şu şekilde oluşmuştur.¹⁴⁵

Tablo 1. 1950 seçim sonuçları

İller	DP (Oy Oranı)	CHP (Oy Oranı)
Ağrı	% 64.5	% 35.2
Bingöl	% 29.9	% 56.2
Bitlis	% 30.3	% 60.7
Diyarbakır	% 52.8	% 47.2
Hakkâri	% 0	% 100
Mardin	% 42.8	% 49.7
Tunceli	% 58.7	% 41.3
Van	% 41	% 50.3

Tablo 2. 1954 seçim sonuçları

İller	DP (Oy Oranı)	CHP (Oy Oranı)
Ağrı	% 70.3	% 28.7
Bingöl	% 31.7	% 26.1
Bitlis	% 67.2	% 22.4

¹⁴² Bu kanun toprağı olmayan veya yetersiz toprağı olan çiftçilere toprak vermeyi hedefliyordu.

¹⁴³ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 1. Baskı, s. 25.

¹⁴⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Basım, 2017, s. 13.

¹⁴⁵ Yüksek Seçim Kurumu, 1923 – 2011 Milletvekili Sonuç, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

Diyarbakır	% 61.4	% 35.7
Hakkâri	% 54.4	% 23.8
Mardin	% 55.9	% 41.2
Tunceli	% 42.5	% 48.8
Van	% 64.1	% 35.3

Tablo.3 1957 seçim sonuçları

İller	DP (Oy Oranı)	CHP (Oy Oranı)
Ağrı	% 50.2	% 41.5
Bingöl	% 38.5	% 33.9
Bitlis	% 60.9	% 37.4
Diyarbakır	% 49.3	% 30.1
Hakkâri	% 67.8	% 30.7
Mardin	% 49.3	% 53.1
Tunceli	% 34.8	% 53.5
Van	% 41.2	% 56.7

Seçim sonuçlarına bakıldığı zaman her iki partinin de kendisine sadık seçmenler oluşturamadığı görüyoruz. Seçim sonuçları kısmen de olsa Kürtler ve çok partili siyasi hayat ilişkisi hakkında veriler sunmaktadır.

CHP daha eski zamanda kurulmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde DP ile aynı zamanda teşkilatlanma çalışmaları yapmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin bölgede geç teşkilatlanmasının sebebi tek parti döneminde alternatifsiz parti olmasıdır. Bir başka neden ise sivil ve askeri memurların parti temsilcileri olarak görülmesidir. CHP teşkilatlanma konusunda da isteksizdir. İnönü, DP lideri Celal Bayar’a her iki partinin de bölgede teşkilat kurmasını teklif etmiştir. Bu teklif kabul görürse az sayıdaki CHP teşkilatlarını kapatacağı söylemiştir.¹⁴⁶ DP bölgedeki teşkilatlarına bakıldığı zaman Bayar’ın bu teklifi kabul etmediğini söyleyebiliriz.

Çok partili hayata geçişle birlikte tek parti döneminin uygulamaları Demokrat Parti tarafından eleştirilmiştir. Mecburi İskân Kanunu¹⁴⁷ ve Mustafa Muğlalı meselesi eleştirilen konular arasındadır. Bu konular Kürtleri yakından ilgilendirmektedir. Mecburi iskâna tabi kişilerin önemli kısmı yerlerine geri dönmüştür.¹⁴⁸ Mustafa Muğlalı ise insanların ölüme sebep olmaktan yargılanmıştır. Bu durumda bazı Kürtçü isimlerin Demokrat Parti’ye yakınlık duymalarına sebep olmuştur. Hatta bazıları Demokrat Parti’de siyaset yapmıştır. Yusuf Azizoğlu, Remzi Bucak, Mustafa Ekinci ve Abdülmelik Fırat bu isimlerden bazılarıdır.

¹⁴⁶ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, s. 51.

¹⁴⁷ Resmi Gazete, “14.06.1934 Tarih, Mecburi İskân Kanunu, Sayı 2733, 21 Haziran 1934.

¹⁴⁸ Fuat Uçar, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Demokratikleşme Çabalarının Kürt Sorununa Etkisi (1945 - 1950)”, *Turkish Student*, 13/16 (2018), s. 296 – 291.

Kürtçü aydınların çok partili hayata dair ifadeleri bu geçiş sürecini daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Naci Kutlay anılarında Kürtler ve DP ilişkisine dair şunları anlatmaktadır:¹⁴⁹

... Kürtlerde büyük bir suskunluk vardı. Çok cılız bir entelektüel grup bazı şeyler yapmak istedi. Dün DP saflarında geniş özgürlüklerden söz edenler şimdi Meclis'te milletvekiliydiler. Onlar da şimdi bu tür çabaları engelleyenler arasındaydı. "Susun, aman yapmayın" diyen böylelerinin mücadele demek ki milletvekili oluncaya kadarmış. Üstelik çoğu ağa, bey, şeyh ailelerdendi; okumuş olmaları sosyal yapılarını büyük ölçüde değiştirmemişti.

Kutlay, DP için yetkiyi alınca daha önce söylediklerinin tersini yapan, tek parti dönemindeki uygulamaları devam ettirme eğilimi gösterdiğini ifade etmektedir. Üstelik Doğu ve Güneydoğu bölgesinde egemen güçler çok partili siyasi hayata uyum sağlayarak olarak siyasi partilerde görev almışlardır. Bu durum çok partili siyasi hayatın Kürtler özelinde geniş kitlelerdeki etkisini azaltmıştır.

Musa Anter, kendine yönelik DP ile siyaset yapma teklifine şu şekilde cevap vermiştir.¹⁵⁰

Beyefendi, normal tüm Doğulular gibi ben de CHP'den nefret ediyorum. Bizim onlarla bu zıtlığımız politik değil, tıpkı İslam'da olduğu gibi bir nevi kısas ve kan davasıdır. Onun için, ben ve bütün namuslu Doğululara düşen CHP'yi yıkmaktır. Bu umutla elimizden geleni sizin partiniz için yerine getiririz. Ancak benim herhangi partiye angaje olmam mümkün değildir. Çünkü inancımca, partiler bir din ve mezhep gibidir. Nasıl ki bir insan çıkar uğruna sık sık din değiştirmiyorsa, parti de öyle olmalıdır. Ben gencim. Daha memlekette nice insani partilerin kurulacağı belli değil. Sizin DP'niz bu yolda nihai bir parti değil, belki bir başlangıçtır. Demokrasiler de politik rekabet esastır; inşallah gittikçe ilerler, kimseye öncülük vermezsiniz. O zaman haliyle benim gibi kişiler partinizde toplanır...

Anter bütün Doğuluların(Kürtlerin) CHP'ye karşı olmasını söylerken DP'ye karşı temkinli yaklaşmıştır.

Bir diğer Kürtçü aydın Tarık Ziya Ekinci çok partili siyasi hayata geçiş ve Kürtlerin ilişkisi hakkındaki soruya şöyle cevap vermiştir.¹⁵¹

...Bizim öğrenciliğimizde aşağı yukarı bütün öğrenciler CHP'ye muhalifti. Özellikle Kürt öğrenciler şiddetle muhalifti CHP'ye. Doğuda yapılan bütün haksızlıkları, baskıları, yokluğu, sefaleti, açlığı hep CHP'nin politikasına bağlıyorlardı ve İsmet İnönü sorumlu tutuluyordu. Dolayısıyla biz gençler olarak CHP'ye karşıydık. Ama karşı olmak bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü tutabileceğimiz bir siyasi örgüt yoktu. Bu parti ilk kuruluş kurulmaz İstanbul'da belediye seçimlerine katılmıştı. İyi hatırlıyorum hepimiz o partinin kazanması için çaba göstermiştik. Ama o zaman seçimlerde açık oy gizli tasnif vardı. Dolayısıyla seçimleri kazanması mümkün değildi adayların. Fakat adayların çıkıp

¹⁴⁹ Naci Kutlay, *Anılarım*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1. Baskı, s. 61.

¹⁵⁰ Anter, a.g.e., s. 120.

¹⁵¹ Bülent Bal, *"Aydın Siyaset ilişkisi Bağlamında Hürriyet Partisi"*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, s. 306.

kürsülerde konuşması, açıklamalar yapması, CHP'yi eleştirmeleri bizi çok etkiliyordu. O güne kadar duymadığımız şeylerdi.

Bu üç aydın kişinin aktardıklarına göre Demokrat partinin kurulması Kürtlerde “ürkek bir sevinç” meydana getirmişti. Çünkü sevinçliydliler “baskıcı” ve “zorba” olarak nitelendiren CHP'ye alternatif vardı. Ürkek olmalarının sebebi ise Demokrat Parti'nin beklentiler cevap verememesi endişedir. Kürtçü aydınların önemli bir kısmı DP'nin CHP'ye benzemesinden endişe ediyordu. Çünkü Demokrat Parti kadroları CHP içinde meydana gelmiştir.

4. KÜRTÇÜLÜK HAREKETİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: KIRK DOKUZLAR DAVASI

Dersim olaylarından sonra devlet ile Kürtçü herhangi bir yapı arasında büyük bir olay cereyan etmemiştir. Otuz üç kurşun olayı gibi bazı bürokratların halka yaptığı kötü uygulamalar bu dönemin istisnalarıdır. Çünkü bu kötü uygulamalara halk nazarında kayda değer bir tepki olmamıştır. Bu “sessizlik” dönemi Kürtçülük açısından Kırk Dokuzlar Davasının meydana gelmesiyle son bulmuş ve aynı zamanda Kürtçülük düşüncesinin dönüşümünün başlangıcı olmuştur.

4.1. Kırk Dokuzlar Davasına Giden Süreçte Bölgesel Dinamikler

Etnik temelli siyasal hareketleri sadece içsel faktörlerle izah etmek ve anlamak yeterli değildir. Dışsal dinamikler de bu süreçte bir etkileşim unsuru olarak devreye girmektedir. Bu anlamda Türkiye’deki Kürtçülük hareketi de Irak ve İran’daki Kürtlerin siyasal olay ve hareketlerden etkilenmiştir.

4.1.1. Barzaniler ve Irak 1958 Darbesi

Irak’ta Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde Berzenci ve Barzani aileleri dini kimlikleri vesilesiyle yerel güçler olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵² Berzenci ailesi Kadirilik ekolünün temsilcisidir. Barzaniler ise Nakşibendi ekolünün temsilcisidir. Berzencilerin lideri Şeyh Mahmut bölgenin lideri konumundaydı. Ancak Şeyh Mahmut’un başarısız siyasi hamlelerin sonrasında Barzanilerin lideri Şeyh Ahmet bölgede etkin konuma gelmiştir.¹⁵³ Şeyh Ahmet kendisine biçtiği rolü Tanrı düzeyine getirerek ilahi bir noktaya taşımıştı.¹⁵⁴ Şeyhin bu şekilde davranmasında çevresindeki kitleleri daha güçlü bir şekilde kendisine bağlama isteği yatmaktadır. Şeyh Ahmet İngilizlerin güdümündeki Bağdat hükümetinden idari görevler ve vergi toplama gibi önemli imtiyazlar elde etmiştir. Bu görevleri icra ederken Şeyh, İngiliz yetkililerinin emirlerine karşı isteksiz bir şekilde davranmıştır. Şeyhin faaliyetleri Irak ile sınırlı kalmamıştır. Şeyh Ahmet, Türkiye’de çıkan Ağrı isyanına destek olmak amacıyla kendisine yakın bölgede bulunan Türk karakoluna saldırıda bulunmuştur. Bu durum Şeyh Ahmet’in faaliyetlerinden rahatsız olan İngilizler için fırsat olmuştur. İngilizler Barzanilerin etkin olduğunu

¹⁵² Zafer Yıldırım, “1932 - 1975 Dönemi Irak’ın “Ulus Devlet” Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzani ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 1/2 (2007), s. 161 – 204.

¹⁵³ Erol Kurubaş, “Irak’ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı”, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Sayısı, 8/4 (2002), s. 124 – 159.

¹⁵⁴ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Baskı, s. 363.

bölgelere operasyon düzenlemiştir. Barzaniler bu gelişme karşısından Milletler Cemiyetine başvuru yaparak Bağdat hükümetini tanımadıkları ve bağımsız Kürt devletinin tanınmasını istemektedirler.¹⁵⁵ Barzanilerin bu talebi Milletler Cemiyeti tarafından kabul görmemiştir. Barzaniler İngiliz operasyonundan sonra Türkiye'ye sığınma talebinde bulunmuştur. Bu talep resmi belgelere şu şekilde yansımıştır:¹⁵⁶

1. Hakkâri Vilayetinden alınan şifrede Barzan Şeyhinin Irak'tan gördüğü tazyik üzerine hududumuza yakın bir mahalden gönderdiği mektupta hükümetimize hizmete hazır olduğundan ve bir mukavele dahi yapabileceğinden bahsetmektedir.
2. Barzanlı Ahmed'le hiçbir suretle mukaveleye girilmemesi vilayete yazıldı.
3. Merkumun toprağımıza karşı alacağı vaziyet ve suret-i hareketi ehemmiyetle takip olunmaktadır. Hududumuz içinde bir yerde barınması muhtemeldir. Havaaların gayet fena olması ve tamamıyla kar kaplaması sebebiyle Kolorduca kati bir hareket yapılmasına imkan görülmemekte ve maahaza her ihtimale karşı tarassut yaptırılmaktadır.
4. Alınacak sağlam malumat üzerine toprağımıza girdiği anlaşılırsa munasip zamanda mevsiminde ansızın tedibine tevessül edilmesi esasında kolordu ile mutabık kılınmıştır.

Türkiye Barzanilerin talebini kabul etmiştir. Türkiye onların çeşitli illerde ikamet etmesini sağlamıştır.¹⁵⁷ Türkiye'nin bu siyasetinin altında aşiret ve dini bağlantıları sayesinde Türk karşıtı faaliyet yürüten Barzanileri göz önünde bulundurma arzusu yatmaktadır. Türkiye'nin bu sıcak tavrı Barzanileri şaşkına çevirmiştir. Bu şaşkınlığı Mustafa Barzani şu şekilde ifade etmektedir;¹⁵⁸

Biz Türkiye'de asılmayı bekliyorduk. O tarihlerde İngilizlerle Türkler ve Iraklılar iyi ilişkiler kurmuşlardı. İngilizlerin talebi üzerine Türkiye bizi asabilirdi. Ancak biz seve seve Türkiye'de ölüme gelmiştik. Fakat Türkiye'de beklediğimiz akıbet karşılamadı. Nitekim orada iyi muamele gördük. Bizi şehirden şehre alıp götürdüler. Büyük ağabeyim Şeyh Ahmed'i Erzurum'a gönderdiler. Bizi birbirimizden ayırmıyorlardı. Herhangi bir harekette bulunmamızdan endişe olunuyordu. Bunu seziyorduk.

Irak Devleti 1934 yılında genel af ilan etmiştir. Barzaniler bu af ile birlikte kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Dönüş sonrası Barzaniler, Halil Hoşnavi adlı kişinin liderliğinde isyana katıldıkları gerekçesiyle Irak'ın çeşitli yerlerinden zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde zorunlu ikamete tabi olan Barzaniler, isyancılar ile devlet arasındaki uzlaşma gereği Kürt nüfusunun yoğun olduğu Süleymaniye şehrine getirilmiştir. Mustafa Barzani 1940 yılında zorunlu ikamet ettikleri Süleymaniye'den Barzan bölgesine illegal yollarla gitmiştir. Bu cesur hamlesi onu aşiretinin lideri yaptığı gibi Barzaniler dışındaki Kürtler arasında da saygınlığını arttırmıştı.

¹⁵⁵ Kurubaş, a.g.m., s. 124 – 159.

¹⁵⁶ Hakkı Öznur, *Ortadoğu'nun Cahşları Pro İsrail Barzaniler*, Ankara: Panama Yayıncılık, Birinci Baskı, s. 58.

¹⁵⁷ Erdal Sarızeybek, *Cemaat Ve Barzani*, İstanbul: Sarızeybek Yayınları, 2. Baskı, s.222.

¹⁵⁸ Öznur, a.g.e., s. 60.

Mustafa Barzani'nin "mele" lakabı ülkemizde yanlış telaffuz sonucu "molla" olarak nitelendirilmiştir¹⁵⁹ Mustafa Barzani öncülerinin aksine modern ve seküler bir anlayışla liderlik yapmıştır. Mustafa Barzani Kürt milliyetçiliği fikrini kendisine ideoloji kabul etmiş olan Hevi (Umut) partisi vesilesiyle Barzani aşireti dışındaki aşiretlere de ulaşma imkânı elde etmiştir.¹⁶⁰ Barzan bölgesinin ekonomik olarak zor durumda olması Mustafa Barzani'nin toplumsal desteği alarak siyasi çalışma yapmasını kolaylaştırmıştır. Mustafa Barzani, Bağdat hükümetinden ekonomik durumun düzeltilmesi için bir takım taleplerde bulunmuştur. Bu taleplerin içinde aşiretinin zorunlu ikametinin kaldırılması da vardı. Barzani talepleri olumlu karşılanmadığı için askeri ve sivil devlet binalara saldırılar düzenlenmiştir. Bağdat hükümetine, İkinci Dünya Savaşında dolayı Irak coğrafyasında sorun istemeyen İngilizler uzlaşma yolunu tavsiye etmişlerdir. Bağdat hükümeti bu tavsiyeye uyarak 25 Aralık 1943 tarihinde Kürt olan Nuri Said'e yeni kabine kurdurmuştur.¹⁶¹ Said'in yanı sıra başka Kürt bakanlar da kabinede yer aldı. Bu Kürt bakanlardan birisi olan Macid Mustafa mevcut olan gerginliği ortada kaldırmak için Mustafa Barzani ile görüşmüştür. Mustafa Barzani hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur.¹⁶² Mustafa Barzani bu faaliyetleri sonucunda Irak Kürtlerinin lideri konumuna gelmiştir.

Oldukça geniş ölçekli olan bu talepler sonrası pazarlıklar başlamıştır. Bu geniş ölçekli talepler Barzani'nin pazarlıklara yüksek perdeden başladığını göstermektedir. Pazarlıklar sonucu Bağdat hükümetiyle şu maddeler üzerinde uzlaşmaya varılmıştır;¹⁶³

1. İsyancıların ele geçirdiği araziler kendi kontrolünde kalacak.
2. Kuzeydeki olaylarla ilgili tutuklanan herkes serbest bırakılacak.
3. İsyancıların, savaşta ele geçirdikleri de dâhil, silahları kendilerinde kalacak.
4. Kürdistan'a erzak ve diğer sanayi ürünlerinin temini adil esaslara dayandırılacak; Hükümet tütün üzerindeki tekeli lağvetme yükümlülüğünü yerine getirecek, tütün üretimine getirdiği sınırlamayı kaldıracak.
5. Kürt bölgelerinin yönetimi Kürtlere verilecek.
6. Kürtlere kültür ve eğitim alanında otonomi verilecek.
7. Hükümet, Kürdistan'da okul ve hastanelerin yapımı için maddi kaynak ayıracak.

Barzanilerin talepleri tamamıyla karşılanmasa da Kürtler açısından son derece kazançlı bir antlaşma olmuştur. Bu antlaşma sonrası Mustafa Barzani, Kürtler ve Barzani aşireti arasında var olan liderliğini pekiştirdi. Antlaşma Kürt milliyetçilerini memnun ettiği gibi başta Arap milliyetçilerini üzere toplumun geniş kesimini rahatsız

¹⁵⁹ Yalçın Sarıkaya, *Tarihi Ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s. 432.

¹⁶⁰ Jwaideh, *a.g.e.*, s. 463.

¹⁶¹ Gürbüz Arslan, "Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti Ve 1946 Türkiye - Irak Dostluk Ve İyi Komşuluk Antlaşması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17/34(2018), s. 267 - 310.

¹⁶² Öznur, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁶³ Öznur, *a.g.e.*, s. 66.

etmiştir. Bu rahatsızlık Irak siyasetinde birtakım değişmelere yol açmıştır. Bu değişim sonucunda Kürtlerin elde ettiği kazanımların pek çoğunu Kürtlerden geri alınmıştır. Barzanilere Irak Devleti tarafından baskı uygulanmıştır. Mustafa Barzani bu baskı sonucunda kalabalık bir insan topluluğuyla İran topraklarına geçmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran'ın kuzeyinde Rusya, güneyinde İngiltere kendilerine nüfuz alanı oluşturmuşlardır. Rusya'nın nüfuz alanında Türkler ve Kürtler kendilerine Rus destekli, ulus devlet anlayışına dayalı, birer devlet kurmuşlardır. Mustafa Barzani kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nde hem kuruluş aşamasında hem de kurulduktan sonra önemli görevler yerine getirmiştir. Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ömrü Rusların desteklerini çekmesinden dolayı kısa süreli olmuştur. İran Devleti Mahabad Kürt Cumhuriyetini ortadan kaldırmış, yöneticileri idama mahkûm etmiştir. Bu gelişme karşısında Barzaniler Ruslara sığınmak durumunda kalmışlardır. Barzaniler 11 yıl kaldıkları Rusya'da ilk yıllarda Sovyet yönetimi tarafından itibar görmez iken daha sonraki yıllarda Rusların Ortadoğu'daki siyasi araçlarından birisi olmuştur.

14 Temmuz 1958 tarihinde Kral Faysal'a karşı General Kasım tarafından darbe yapılmıştır. Bu darbe başta Arap milliyetçileri, Kürt milliyetçileri ve Irak Komünist Partisi olmak üzere toplumun geniş kesimlerinden destek görmüştür. Darbeyle birlikte Irak'ta iki temel değişim yaşanmıştır. Bunlardan birincisi cumhuriyetin ilan edilmesidir. İkincisi ise açıkça ilan edilmemiş olsa da iki kutuplu dünya düzeninde Batı bloğundan Doğu bloğuna geçiştir. Irak Hükümeti en azında Batının egemenliğindeki Bağdat Paktından çıkarak Batı ile arasına mesafe koyduğunu göstermiştir. Kürtler özelinde en büyük değişim Mustafa Barzani'nin Irak'a dönüşmesi olmuştur. Bu durum Kürtler arasında sevinçle karşılanmıştır.

Barzaniler Türkiye'yi yakından takip etmektedir. Mesud Barzani dönemin Türkiye'deki Kürtçü hareketiyle ilgili şunları söylemektedir;

Bugün Türkiye Kürtlerinin açık ya da gizli bir siyasi örgütleri yoktur. Ancak Suriye'ye göç eden gençler Kürdistan Demokrat Partisi'yle temasa geçiyor, orada ulusal bilince kavuşabiliyorlar. Geri döndüklerinde oradaki aydınlara ve Kürt liderlere bu düşünceleri aktarmaktadırlar. Özellikle Diyarbakır bölgesinde bu bilinç son derece yüksektir.¹⁶⁴

Barzani'nin söylemlerine baktığımız zaman Irak'ta gerçekleşen Kürtçülük hareketinin Türkiye'de yakından takip eden kişilerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu kişiler Barzani'nin 1958 darbesi sonrasında Irak'ta elde ettiği kazançlardan dolayı büyük

¹⁶⁴ Hakkı Öznur, *Ortadoğu'nun Cahşları Türkiye'de Barzanici Hareket İnfazlar, I-KDP – PKK Çatışmaları*, Ankara: Panama Yayıncılık, Birinci Baskı, , s. 9.

mutluluk duymuşlardır.¹⁶⁵ Hükümet yetkileri Türkiye’deki Barzani ilgisinin farkındadır. Bunun için Milli Emniyet Teşkilatına¹⁶⁶ Kürtçülük raporu hazırlatılmıştır. Raporda Barzani ile bazı kişilerin yardımlaşmaları ve örgütsel bir yapı kurdukları ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Ancak Türkiye’de Barzani kökenli Kürtçü yapıların yer bulması 1960 yılından sonra gerçekleşmiştir.¹⁶⁸ Rapor ters etki yaparak Türkiye’de sempati düzeyinde olan Barzani hareketinin büyümesine neden olmuştur.

4.1.2. 1959 Kerkük Olayları

Kerkük tarihi antik çağlara dayanan bir şehirdir. Böyle olunca pek çok farklı topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Bugün halen mevcudiyetini sürdüren Türkler bu topluluklardan birisidir. Irak coğrafyasının Musul, Erbil ve Bağdat gibi muhtelif yerlerinde Türk varlığı mevcuttur. Ancak Kerkük bu coğrafyada Türkler için merkezi bir yer konumundadır. Türkler Kerkük şehrine ilk olarak Abbasiler devrinde paralı asker olarak yerleşmişlerdir. Selçukluların 1055 yılında bölgeye egemen olmasıyla birlikte 1918 tarihindeki İngiliz işgaline kadar çeşitli Türk devletlerinin egemenliğinde kalmıştır.¹⁶⁹ İngilizleri özelde Kerkük kentine genel olarak söylemek gerekse Ortadoğu coğrafyasına çeken sebep bölgenin sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ve stratejik konumudur. İngilizlerin bölgeye gelişi Irak’ta yaşayan Türkler, Araplar, Kürtler ve Asuriler için sürgünlerin ve katliamların başlangıç tarihi olacaktır. Irak siyasi elitleri, Irak Türklerini¹⁷⁰ Türkiye’nin bir uzantısı olarak görmektedir. Bundan dolayı ülke içerisindeki siyasi elitler değişse bile Irak Türkleri mağdur olmaktan kurtulamamıştır. Irak Türkleri, uluslararası antlaşmalara göre Türkiye’ye yerleşme imkânı elde etmesine rağmen bunu yapmayarak geleceklerini bulundukları yerde planladıkları görülmektedir.

Irak Türkleri 1924 tarihinde Hristiyan olan Asuriler tarafından katliama maruz kalmıştır. Nüfusları az olan Asuriler ile Müslümanların arasında yaşanan bir tartışma sonucu olay meydana gelmiştir. Orduda görev yapan Asuriler askeri silahlarını kullanmıştır. Müslümanlar ise silahlarıyla karşılık vermiştir. Müslümanlardan yaklaşık

¹⁶⁵ Yavuz Çamlıbel, *a.g.e.*, s.38.

¹⁶⁶ Günümüzün Milli İstibarat Teşkilatı’dır.

¹⁶⁷ “Hükümet Tehlikeli Cereyanlar ile Mücadele Edecek”, *Yön Dergisi*, 2/71 (1963), s. 4 -5.

¹⁶⁸ Öznur, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁶⁹ Mehmet Kayıran ve Selami Saygın, “Irak Türkmenleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2011), s. 273 – 292.

¹⁷⁰ Bazı kaynaklarda Irak Türkleri için Türkçe konuşan Araplar iddiası ortaya atılmaktadır. Bunun için Türk’e benzeyen anlamındaki “Türkmen” ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak Iraktaki Türk varlığı uzun yıllara dayanan tarihi bir gerçekliktir. Bunun dolayı “Türkmen” ifadesinin yerine Türk kelimesi kullanılmıştır.

50 kişi Hristiyanlardan yaklaşık 10 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁷¹ Çoğunu Müslümanların olmak üzere iş yerleri de zarar görmüştür.

İngilizlerin kurduğu petrol şirketinde çalışan yaklaşık 5000 kadar işçi kötü çalışma koşulları protesto etmek amacıyla greve gitmiştir. Bu işçiler şirket yönetimine bazı taleplerde bulunmuşlardı. Ancak bu talepler kabul görmemiştir. Polisler grevin düzenlenmesinde aktif rol oynayan kişilerin tutuklanması talimatı verilmiştir. Polisler işçilerin toplantı yaptığı Türk Mahallesi olan Gavurbağı'na giderek verilen talimatı yerine getirmeye çalışmıştır.¹⁷² Çıkan arbede sonucu çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmıştır. Bu olay tarihte Gavurbağı Katliamı olarak anılmaktadır.

1958 darbesiyle iktidar olan General Abdülkerim Kasım liderliğinde hükümet kuruldu. Kasım'ın iktidar olmasıyla devlet yönetiminde üç farklı kesimdeki insanlar görevlendirilmiştir. Bunların Arap milliyetçileri, Kürt milliyetçileri ve Komünistler olmak üzere üç ana grupta toplandığını söyleyebiliriz. Bu farklı ideolojileri bir araya getiren faktör ise her birinin Sovyet Birliğiyle olan bağıdır. Abdülkerim Kasım ile Cemal Abdülnasır¹⁷³ arasında Arap dünyasının liderliği konusunda çekişme vardır. İkili arasındaki mücadelenin sebebi Sovyetler Birliğinin Kasım'a Arap dünyasının liderliği konusunda destek sözü vermesidir.¹⁷⁴ Sovyetler Birliğinin bu hamlesinin altında Nasır'ı Kasım ile dengeleme isteği yatmaktadır. Irak'taki Arap milliyetçileri Nasır'dan yana pozisyon alınca önce güçleri azaltılmıştır daha sonra tasfiye edilmiştir.

Bu devlet kademesindeki bürokratik tercih Kerkük şehrinin yönetimine de yansımıştır. Kerkük, sahip olduğu zenginliklerden dolayı devlet desteğini yanına alan Kürt milliyetçilerinin de hedefinde olmuştur. Bunun için Irak Türklerini rahatsız etmek amacı güden birtakım faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu durum Kerkük'te Tümen Komutanlığı yapan Arap milliyetçi olarak tanınan Nâzım Tabakçalı'nın raporuna şu şekilde yansımıştır;¹⁷⁵

Kerkük'teki Türkler, eylemci Kürtlerin faaliyetlerinden endişe duymaktadırlar. Kendilerinin sadece Irak Cumhuriyeti Hükümeti yanında emniyette hissetmektedirler. Basın ve radyo bu Türk topluluğunun, Cumhuriyetin ilanı konusunda duydukları sevinçlerine mahsus yer vermiştir. Hâlbuki bu topluluk subay, öğretmen, avukat ve doktoru ile Irak Devleti'ne gerçekten güç katmaktadırlar. Ama maalesef Kürt vatandaşlarımız bu masum ve vefalı insanlarımızı aslı olmayan Turancılıkla suçlamaktadırlar.

¹⁷¹ Tunahan Hazır, "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı", *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2 (2019), s. 148 – 155.

¹⁷² Gürkan Pamukçu " Kerkük'te Etnik Çatışmanın Kökenleri ve 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı" *Bilge Strateji*, 11/20 (2019), s. 93 – 116.

¹⁷³ Cemal Abdülnasır, Mısır devlet başkanıdır, Sosyalizmle eklemlendiği Arap milliyetçiliği fikri ile tanınmaktadır. Bir dönem Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapmıştır.

¹⁷⁴ Alparslan Öztürkci "Soğuk Savaş'ın 1950'li Yılların Ortadoğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, 17/34 (2017), s. 373 – 394.

¹⁷⁵ Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, İstanbul: Bilgi Yayınları, Birinci Basım, , s.133.

Tabakçalı'nın gönderdiği pek çok rapor gibi bu rapor da dikkate alınmamıştır. Tabakçalı önce Kerkük'teki görevinden alınmıştır. Tabakçalı sonrası Kerkük'te Kürt milliyetçisi ve komünist olan isimler göreve gelmişlerdir.¹⁷⁶ Daha sonra ise Tabakçalı Nasırcı olan subayların ayaklanmasına katıldığı için tutuklanmıştır. Yapılan yargılamalar sonucu idama mahkûm edilmiştir. Eylül 1959 tarihinde idam kararı yerine getirilmiştir.

Cumhuriyetin birinci yıl dönümü olan 14 Temmuz 1959 tarihinde coşku ile kutlanmıştır. Bu kutlamalara Irak Türkleri de katılmıştır. Kutlamalar sırasında komünistler ve Kürt milliyetçileri ile Türkler arasında arbede çıkmıştır.¹⁷⁷ Tartışma esnasında kaynağı ve hedefi belirsiz silah sesi de duyulmuştur. Ev ve iş yeri baskınlarının olduğu şiddet ortamına Bağdat hükümeti üç gün sonra müdahalede bulunmuştur. Katliamın planlı bir şekilde gerçekleştiğine dair iddialar vardır. Katliam öncesi Türklerin silahlarının toplanması ve ölenlerin çoğunun Türk aydınının olması bu düşüncüyü desteklemektedir. Öldürülen aydınların arasında Irak Türklerinin lideri konumundaki Ata Hayrullah da vardı.¹⁷⁸ Bu olay Niğde milletvekili Asım Eren'in önergesiyle Türkiye kamuoyuna taşınmıştır.

4.2. Kırk Dokuzlar Davasının Ortaya Çıkması

Tek parti döneminde Kürtçü ayaklanmalar bastırıldıktan sonra bir sessizlik dönemi başlamıştır. Bu dönem esasen milli ve etnik talepleri olan Kürtçülük fikriyatı için kuluçka evresi olmuştur. Kuluçka evresinde İstanbul ve Ankara'daki faaliyetler, İleri Yurt gazetesindeki Kımıl vakası, Asım Eren olayı, Barzani'nin güçlenmesi, Adnan Menderes'e Diyarbakır'da fahri hemşerilik verilmesi, başta olmak üzere önemli olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar ve benzerleri aynı zamanda Kırk Dokuzlar Davasının hazırlayıcıları olmuştur.

İstanbul faaliyetleri ise birbirleriyle ilişkili iki farklı merkez tarafından yönetilmektedir. Birincisi Doğu'dan gelen üniversiteli öğrencilerin kaldığı Dicle Talebe Yurdu'dur.¹⁷⁹ İkincisi ise tanınmış Kürt aşiretlerinden olan Şerefhanogluları'na mensup Bitlisli Avukat Ziya Şerefhanoglu'nun avukatlık ofisidir.

Dicle Talebe Yurdu, Birinci Umumi Müfettişliğinin desteğiyle 1939 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Yurdun kuruluş gayesi Doğu'dan gelecek olan yükseköğretim

¹⁷⁶ Öznur, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁷⁷ Nakip, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁷⁸ Hazır, *a.g.m.*, s. 148 – 155.

¹⁷⁹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 149.

öğrencilerinin başta barınma olmak üzere pek çok ihtiyacını karşılamaktı.¹⁸⁰ Müfettişlik bu kolaylığı sağlarken devlet ideal vatandaş yetiştirme arzusu gütmüştür. Dicle Talebe Yurdu'nun resmi sahibi olarak Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen görülmektedir.¹⁸¹ Ancak fiili olarak bu görevi yerine getiren kişi Mustafa Remzi Bucak ve eşi Zehra hanımdır. Bucak, yurt dışında hukuk eğitimi almış, Kürtçü düşünceye sahip bir kişidir. Bucak kendisi gibi Kürtçü düşünceye sahip kişileri yurttan görevlendirmiştir. Yurttaki insanlara Kürtçü düşünce aşılama için bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütü Mustafa Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoglu, Faik Bucak ve Musa Anter olmak üzere Kürtçü olarak tanınan isimler oluşturmaktadır. Musa Anter örgütle ilgili şunları ifade etmektedir:¹⁸²

Örgütümüz illegaldi ama iyiliğe dönüktü. Türkiye ve Türkler herhangi düşmanlık düşünmüyorduk. Ancak Kürtleri, içinde bulundukları feci durumdan kurtarmak arzumuzdu. Örgütümüze başka üye almadık. Bir hatıra olarak söylüyorum, bu davaya sadakat için yemin etmek gerekiyordu. Herhalde Kurana el basmazdık. Yeminimizin de biraz milli olması gerekiyordu. Bu da Kürt bayrağı ve silahla olacaktı. Yusuf Bey'in tabancası vardı. Bir Kürt bayrağının yapılması ödevi bana verildi. Kapalıçarşı'dan yarımşar metreden dört renk geniş kurdele aldım. Bayrak bugün de biliniyor: Beyaz, kırmızı, yeşil ve kırmızının ortasında sarı bir güneş şekli. Bayraktaki renkleri ve güneş sembolünün anlamı şöyleydi. Beyaz barışı; kırmızı kan ve ihtilali; yeşil Kürdistan ve Mezopotamya'nın bereketini; güneş de Kürt milli dini olan Zerdüştlükten geliyordu. O zaman Kürt bayrağı böyle kullanılıyor ve kabul ediliyordu. Sonra Mahabad Kürt Cumhuriyeti bunu pratikleştirerek, beyazı çıkarıp güneşi bir renk olarak bayrakta kullandı. Tahmin ediyorum, şimdi böyle kabul edilmiştir. Yani kesk u sor u zer(yeşil, kırmızı ve sarı). Demek anlaşıyor ki, Kürtler asırlarca barıştan fayda görmeyince, bayraklarında barışı ifade eden beyazı çıkarttılar.

Bu örgütü oluşturan kişilerin belirli ilkeler etrafında bir araya geldiği ve araların görev paylaşımı yaptıklarını söyleyebiliriz. Görev paylaşımında görevli kişiler arasında şehirler paylaştırılmıştır. Bu görevli kişiler Doğu'dan gelen öğrencilere okul, yurt, vb. işlerde yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra fikri olarak rehberlik yapmaktadır. Anter, fikri rehberliği “benliklerini kendilerine iade etmek” olarak nitelendirmiştir. Anter ve diğer isimlerin yaptıklarını faaliyetlerin Kürt bilincinin inşası olduğunu söyleyebiliriz. İnşa süreci ideolojik özellik taşımaktadır. Bu ideolojik inşa sürecinde yurtdışında çıkan Kürtçü dergiler rol oynamıştır. Bu yapı siyasi partilerin dikkatini çekmiştir. Siyasi partiler onların dışarıya karşı açık olmayan fikirleriyle değil oy potansiyelleriyle ilgilenmişlerdir. İlk olarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi lehine çalışmalar yürütülmüştür.¹⁸³ Daha sonra ise Demokrat Parti lehine çalışmalar yürütülmüştür. Bu yapının siyasi olarak

¹⁸⁰ Ahmet Alış, “*The Kurdish Etnoregional Movement in Turkey: From Class to Nation (1959 - 1974) and from Nation to “ Revolution(1974 – 1984) ”*”, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017, s. 80.

¹⁸¹ Anter, a.g.e., s. 60.

¹⁸² Anter, a.g.e., s. 63.

¹⁸³ Ekinci, a.g.e., s. 149.

motivasyon kaynağı CHP karşıtlığıdır. Böylesine bir motivasyonun oluşma sebebi Kürtçülerin, CHP'nin Doğu'da uyguladığı politikalardan memnun olmaması yatmaktadır. Bu motivasyon onların DP'yi tercih etmelerine yol açmıştır. Çünkü CHP karşısında DP diğer partilere göre daha şanslı görmüştür. Dicle yurdundan ayrılıp Fırat ismiyle kendi yurdunu kuran Musa Anter, 1946 seçimlerinde kendisinden destek isteyen DP yöneticilerine şu şekilde cevap vermiştir:¹⁸⁴

Beyefendi, normal tüm Doğular gibi ben de CHP'den nefret ediyorum. Bizim onlarla bu zıtlığımız politik değil, tıpkı İslam'da olduğu gibi bir nevi kısas ve kan davasıdır. Onun için, ben ve tüm namuslu Doğululara düşen CHP'yi yıkmaktır. Bu umutla elimizden geleni sizin partiniz için yerine getiririz. Ancak benim herhangi bir partiye angaje olmam mümkün değildir. Çünkü inancımca partiler bir din ve mezhep gibidir. Nasıl ki bir insan sık sık din değiştirmiyorsa, parti de öyle olmalıdır. Ben gencim. Daha memlekette nice insani partilerin kurulacağı belli değil. Sizin DP'niz bu yolda nihai bir parti değil, belki bir başlangıçtır. Demokrasilerde politik rekabet esastır; inşallah siz ilerler, kimseye öncülük vermezsiniz. O zaman haliyle benim gibi kişiler partinizde toplanır...

Birinci Umumi Müfettişliği'nin kaldırıldığı 1952 yılından sonra Dicle Talebe Yurdu kapatılmıştır. Onun yerine her il kendi yurdunu kurmuştur. Bu kurulan yurtların öncüsü olan Dicle Talebe Yurdu'nda olduğu gibi illerindeki devlet kuruluşlarından destek görmüştür. Devlet desteklediği yurtlar vasıtasıyla “makbul vatandaş” yetiştirme amacı güderken hiç istemeyeceği şekilde Kürtçü aydınların yetişmesine vesile olmuştur. Musa Anter, Canip Yıldırım, Faik Bucak, Tarık Ziya Ekinci gibi Kürtçü siyasetin içinde yer alan pek çok ismin yolu Dicle Talebe Yurdu'ndan geçmiştir.

Ziya Şerefhanoglu'nun bir avukattır. Şerefhanoglu'nun avukatlık bürosu Kürtçü aydınların bir araya geldikleri mekânlardan birisi olmuştur. Şerefhanoglu, Kürt kökenli üniversite öğrencileriyle yakından ilgilenmiştir. Onun Kürt öğrencilere olan ilgisi İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Şerefhanoglu Ankara'da bulunan öğrencilerle de ilgilenmiştir. Her iki şehirde de öğrencilerle çeşitli toplantılar düzenlemiştir.¹⁸⁵

Ankara'daki faaliyetler iki şekilde olmuştur. Birincisi Ankara'da bulunan Kürt öğrencilerin il dernekleri kurmasıdır. Bu dernekler ise Dicle Talebe Yurdu'nda olduğu gibi devlet tarafından destek görmekteydi. İkinci faaliyeti ise yapılan şehir ve bölge geceleridir. Yapılan gecelerle alakalı Şerafettin Elçi şunları ifade etmektedir:¹⁸⁶

49'lar olayından önce Ankara'da en hareketli aktivite gecelerin yapılmasıydı. Bu geceler Kürtlüğün canlandırıldığı, adeta bölgedeki sosyal ve toplumsal havanın yansıtıldığı, Kürt ruhunun canlandırıldığı bir olaya dönüşüyordu. Bu nedenle gecelerde hararetli nutuklar

¹⁸⁴ Anter, a.g.e., s. 63.

¹⁸⁵ Orhan Miroğlu, *Heysel Bahçesinde Bir Dut Ağacı Canip Yıldırım'la Söyleşi*, İstanbul: Everest Yayınları 1. Basım, s. 97.

¹⁸⁶ Hakkı Öznur, *Ortadoğu'nun Cahşları Türkiye' Barzanici Hareket*, Ankara: Panama Yayıncılık, Birinci Baskı, s. 18.

atılır, halaylar, oyunlar oynanır, türküler söylenirdi. Gerçi o zaman Kürtçe türkü söylenemezdi. Kürtçeden Türkçeye çevrilen türküler söylense de hararetli geçer.

Ankara’da bulunan Kürt öğrencilere Ali Karahan liderlik yapmaktadır. Ali Karahan şeyh ailesine mensup, Zaza olan bir avukattır. Ali Karahan’ın Kürt öğrenciler arasındaki yerini Naci Kutlay şöyle anlatmaktadır:¹⁸⁷

Erzurum’da adını duyduğum Ali Karahan Ankara’daydı, kendisiyle yakın ilişkilerim vardı. Daha sonra avukatlığa başlamıştır. Eşi Lebibe Hanım “Doğulu öğrencilere” bir abla gibi davranıyordum. Ali Karahan’ın Kürtler arasında oldukça geniş bir çevresi vardı. Eski Kürt ailelerden yeni gençlere kadar değişik kimselerle dosttu. Ben de böylece bu Kürtlerle tanışmış oldum. O günkü daracık dünyamda Alihan Karahan’ı gözümde çok büyütüyordum. Alihan Karahan da tüm öğrenim ve memuriyet yaşamında, gittiği yerlerde ve çevresinde oldukça etkili olmuştu. Kurmanci ve Zazacayı güzel konuşurdu. Yöresel örneklerle zenginleştirdiği konuşmalar gençlerin hoşuna giderdi. Güzel halay çeker ve bazan da Kürtçe türkü söylerdi. O’nu daha da etkili kılıyordu.

İstanbul’da olduğu gibi Ankara’da da bu faaliyetler Kürtçü aydınların yetişmesine vesile olmuştur. Bu faaliyetlerde bazı zamanlar devlet adamları da yer almıştır.

Ankara’da bulunan grup, İstanbul’da bulunan grupla Ziya Şerefoğlu üzerinden bağlantı kurmuştur. Her iki şehirde faaliyetlerini “Kürt İstiklal Partisi” adı altında gerçekleştirmeye yönelik iddialar mevcuttur.¹⁸⁸ Ancak bu iddiaların doğru olmadığı kanısındayız. Çünkü doğru olsaydı Kürtçü isimlerin hatıratlarında bunu görürdük. Kürtçü isimler parti meselesini övünç kaynağı olarak görüp büyük bir gururla anlatırlardı.

Musa Anter önce “Vakit” gazetesiyse, daha sonra ise 1948 yılında İstanbul’da çıkardığı “Dicle’nin Kaynağı” adlı gazete ile basın hayatının içinde bulunmuştur. Bir sonraki gazetecilik deneyimi 1957 yılında Diyarbakır’da çıkan “İleri Yurt” adlı gazete ile olmuştur.¹⁸⁹ İleri Yurt gazetesi imam olan Abdurrahman Dolak tarafından kurulmuştur. Abdurrahman Dolak, gazeteyi politik içeriği olmadan, ilanların olduğunu bir düzende çıkarıyordu. Musa Anter ve Canip Yıldırım, Dolak’a gazetede görev almak istediklerini söylemekteydiler. Her iki isim de gazete kadrosuna girdikten sonra gazete içerik ve biçim olarak değişimler yaşamıştır. Musa Anter yazılarında kullandığı politik dil ve Kürtçe kelimelerden dolayı adli takipler geçirmiştir. “Kımlı” vakası adli takip vakasının en çok bilinenidir. İleri Yurt gazetesinin 31 Ağustos 1959 tarihli sayısında Musa Anter Siverek’te derlediği Kımlı adlı anonim şiiri yazısında kullanmıştır. Şiirin Türkçesi şu şekildedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Kutlay, a.g.e., s.40.

¹⁸⁸ Öznur, a.g.e., s. 13.

¹⁸⁹ Emine Pancar ve Aydın Öğrendik, “Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır Yerel Basını” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 10 (2013), s. 83 – 112.

¹⁹⁰ Çamlıbel, a.g.e., s. 38.

Dağa tırmandım amca, zavallı dağ mahzunlaştı.
Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare
Kımıl(Süne) geldi amca, buğday un ufak halinde zavallım
Buğdayı yedi, geride samanı bıraktı zavallım
Amca kımıl(süne) yayladan geldi amca
Biz zavallıların buğdayını yedi amca
Güneş tam sağım zamanı doğmuştu amca
Koyun çobanların üzerime doğru yürüdü zavallım
Dört topal süt verenimiz kaldı.

Musa Anter süne¹⁹¹ afetine¹⁹² karşı bir kızın ağzından söylenen halk şiirine karşı “ Üzülme bacı seni süneden ve sünenin ızdırabından kurtaran kardeşlerin yetişiyor artık.” şeklinde cevap vermiştir. ¹⁹³ Anter bu yazısından ve şiirden dolayı mahkemelik olmuştur. Bu olay sonrasında geniş basın çevrelerinden Musa Anter’e ve İleri Yurt gazetesine tepkiler olmuştur. Tepki gösterenler, Kımıl(süne) ve buğday metaforu üzerinden devlet ve bölge halkı ilişkisinin anlatıldığını düşünmektedir.¹⁹⁴ Musa Anter’in kurtarıcı rolünü Kürtçü aydınlara verdiğini söyleyebiliriz. Tepki çeken bir diğer husus ise yazıda Kürtçe kelimelerin kullanılması olmuştur. Kürtçü çevreler ise Ziya Şerefhanoğlu öncülüğünde “Kürt Gençleri” ibaresiyle tepki gösteren gazetelere ve kişilere protesto telgrafları çekmiştir. Musa Anter ve Canip Yıldırım’a bu Kürt gençleri tarafından destek ve tebrik telgrafı çekilmiştir. “Kürt Gençleri” tarafından Kımıl davasında savunma avukatlığı yapan Edip Altınakar’a tebrik ve teşekkür telgrafları çekilmiştir. Bu durum bizlere İleri Yurt gazetesinin geniş çevreler tarafından takip edildiğini göstermektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın “Kımıl” şiirinden dolayı Diyarbakır Başsavcısını “uyuyor musun?” diyerek fırçaladığı iddia edilmiştir. Mahkeme, Ord. Prof. H. Nail Kubalı, Prof. Nurullah Kunter ve Doç. Sahir Ermen oluşan heyetten bilirkişi raporunu istemiştir. Raporda yazının içeriğinde Türk – Kürt ayrımının yapılmadığını, kurtarılmaktan amaçlananın bütün vatan olabileceğini yazılmıştır.¹⁹⁵ Mahkeme rapor üzerine beraat kararı vermiştir. Raporun Musa Anter lehine niyet okuması yaptığını söyleyebiliriz.

Asım Eren asker kökenli CHP Niğde milletvekilidir. Eren, 1959 Kerkük olayları sonrası olaylarla ve Türkiye’nin tutumuyla alakalı Başbakan Menderes’e soru önergesi verir. Soru önergesinin içeriğine yönelik tartışmalar mevcuttur. Kürtçüler, Asım Eren’in Irak’ta Kürtlerin Türklere yaptığının aynısını Türkiye’de Kürtlere yapılmasını

¹⁹¹ Süne, başta buğday olmak üzere arpa, yulaf gibi bitki zarar veren bir böcek türüdür. Bu zararlar ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Ülkemizde farklı zaman ve bölgelerde süne afetinin yaşandığı bilinen bir vakadır. Yazının yazdığı 1959 yılında Güneydoğu bölgemizde süne afeti yaşanmıştır.

¹⁹² Numan E. Babaroğlu, Emre Akci Mehmet Çulcu Furkan Yalçın, Süne ve Mücadelesi, *Tarım ve Orman Bakanlığı Yayını*, İlk Basım, s. 3.

¹⁹³ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁹⁴ Kımıl - Musa Anter (14.08.2021), <https://www.insanokur.org/kimil-musa-anter/> adresinden erişildi.

¹⁹⁵ Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 40.

talep ettiğini iddia etmektedir. Bu iddialar üzerine çok sayıda hem yabancı hem de Türk vatandaşı çok sayıda Kürt öğrenciler Asım Eren'i eleştiren protesto telgrafları çekmişlerdir. Yavuz Çamlıbel, bu iddiayı şöyle anlatmaktadır.¹⁹⁶

CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, Başbakan Adnan Menderes'in cevaplama kaydıyla, TBMM'de bir soru önergesi vermişti. Eren önergesinde, "Irak Kürtlerinin, Irak'taki Türkmen soydaşlarımıza zulüm veya öldürme olaylarından dolayı, Türkiye'deki Kürtlere karşı 'mukabele-i bilmisil' yapacak mısınız? diye sormaktaydı. Bilindiği gibi, uluslararası ilişkilerde bu terim " aynı şekilde karşılık verme" dir. Daha doğrusu Asım Eren şunu diyordu: "Irak'taki Kürtler, Irak'taki soydaş Türkmenlerden kaç kişi öldürmüş ise: biz Türkiye'deki Kürtlerden o kadar miktar Kürdü öldürelim.

Asım Eren önergesine tepkiler parti içinde de gelmektedir. Diyarbakır CHP teşkilatının genç isimleri İsmet İnönü'ye Asım Eren'in önergesini eleştiren mektup yollamıştır. O isimlerden birisi olan Tarık Ziya Ekinçi bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Asım Eren'in verdiği bir önerge vardı. Biz il örgütü olarak önergeye çok ağır cevap yazdık. İnönü'ye " Derhal bu kişinin partiden uzaklaştırılmasını, hakkında disiplin soruşturması yapılarak partiden atılmasını talep ediyoruz." Sonra İl Başkanını gönderdik. İl Başkanını gönderdik. İl Başkanı da CHP'nin eski kadrosundan gelen, köklü CHP'lilerden gelen bir kişiydi. O da gençlerle uyum içerisinde çalışıyor.¹⁹⁷

İsmet İnönü bu çağrıya şu şekilde yanıt vermiştir; "Mukabelebilmisil sizin anladığınız gibi Kürtlerin katledilmesi demek değildir. Mukabelebilmisil bir dış politika deyimidir. Buradaki hükümetin tepki göstermesi anlamında bir deyimdir." ¹⁹⁸

Asım Eren, Kırk Dokuzlar Davasında verdiği ifadede İnönü'nün ifade ettiği gibi "mukabele-i bilmisil" söyleminden kastının Irak'ta Türklere yapılan katliamın benzerinin Türkiye'de Kürtlere yapılmasının olmadığı Irak Devleti'ne karşı siyasi, ekonomik ve hukuki yaptırımlar arzu ettiğini söylemiştir.¹⁹⁹ Türk hükümeti Kerkük olayı sonrasında Irak Devleti'nden Türklerin güvenliğini sağlamasını istemiştir. Bu durum İnönü ve Eren'in söylemlerini doğrular niteliktedir.

Asım Eren bu soru önergesiyle ilgili yıllar sonra bir meclis konuşmasında şunları söylemiştir:

...Bana 1959 yılında Büyük Millet Meclisine (Kerkük ve Irak'ta Barzani çetelerinin Türk asıllı Irak tebaasına saldırı ve yağmaları) konusunda sunduğum bir sözlü soru üzerine, malûm gizli Kürtçülük teşkilâtının beni (Doğu ve Güney illerimiz halkına ve üniversitedeki Doğulu ve Güneyli Türk evlâdına karşı düşman hisler besleyen bir insan olarak) tanıttığını ve hatta İstanbul Üniversitesinden (Üniversiteli Kürt gençleri) başlıklı ve

¹⁹⁶ Çamlıbel, a.g.e., s. 45 - 46.

¹⁹⁷ Bal, a.g.t., s. 316.

¹⁹⁸ Bal, a.g.t., s. 316.

¹⁹⁹ Naci Kutlay, *49'lar Dosyası*, Ankara: Fırat Yayınları, s. 215.

125 imzalı hakaret ve tecavüz telgrafları ve Bağdat'tan Türkçe yazılmış çok ağır küfür ve hakaret mektubu aldığım ise bir gerçektir. Irak Hükümetinin o tarihlerde Türkiye'deki Kültür Ataşesi Refik adlı zat, aslen Arap olup evvelce Adana'da Türk öğretmen Okulundan mezun Irak'ta Arap Maarif Teşkilâtının yükselmiş ve Türkiye'de üniversite fakültelerine doktora talebesi ve öğrenci olarak sunduğu kendi ajanı Araplar vasıtasıyla Doğulu ve Güneyli Türk çocuklarımıza Kürtçülük idealini telkine girişmiş olarak gören Hükümetimiz kendisini Irak'a geri göndertmeye muvaffak olmuştu. O zaman merhum Menderes, bu hâdiseyle ciddi kovuşturmalara geçti ve zamanımıza kadar gelen adlî safhalar oldu. Bu olaylar gerçektir.²⁰⁰

Yaptığımız araştırmalarda Kerkük olayının meydana geldiğini 14 Temmuz 1959 tarihi ile Kırk Dokuzlar Davasının meydana geldiği 17 Aralık 1959 tarihleri arasındaki meclis tutanakları incelenmiş ancak bahse konu olan önergenin içeriği bulunamamıştır. Hem Çamlıbel'in hem de Eren'in ifadeleri bahse konu olan önergenin içeriğine yönelik bilgi vermektedir. Ancak iki tarafında soru önergesine yönelik farklı ifadelerin olmasından dolayı soru önergesinin içeriğine yönelik net bir ifadede bulunamıyoruz.

Devletin istihbarat servisine göre devlet için tehlikeli gördüğü üç farklı siyasi yapı ve fikriyat vardır. Bunlar Kürtçülük, Komünizm ve Nurculuktur.²⁰¹ Bu durumu raporlarla dile getirmiştir. Raporlarda Kürtçülük düşüncesinin dış dünyadaki gelişmeden cesaret alınarak gelişme gösterdiği iddia edilmektedir. Bahse konu olan dış gelişmeler Mustafa Barzani'nin Irak'ta elde ettiği siyasi güç, yabancı devletlerde kurulan Kürtlük bilimi kuruluşları ve yabancı radyolarda yapılan Kürtçe yayınlarıdır. Mustafa Barzani 1959 öncesi birtakım aşiret ve dini bağlara Türkiye'de karşılık bulur iken bu rapor sonrası Kürtçü aydınların da dikkatini çekmiştir. Kürtçü aydınlar Barzani'nin desteğini alabilmek için birbirleriyle mücadele etmiştir. Bu mücadele “iki Sait olayı” veya “Saitler vaka” olarak bilinen faili meçhul cinayetlere yol açmıştır. Bu gelişme Kırk Dokuzlar Davasından sonra gerçekleşmiştir. Bu raporlar ve Kırk Dokuzlar Davası bazı Kürtçü aydınların Barzani'yi siyasi mercii ve otorite olarak görmesine sebep olmuştur. Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan) ve Faik Bucak bu Kürtçü aydınların arasındadır.

Rapora göre Kürdoloji, Kürtçülük hareketlerinin büyümesine sebep olmuştur. Kürdoloji çalışmaları 18. yüzyıldan itibaren başta batılı ülkeler olmak üzere dünyanın pek çok yerinde yapılmıştır. Bu çalışmalar daha sonra üniversite kürsüleri ve enstitüsü gibi kuruluşlar şeklinde alarak yoğunluğunu artırmıştır. Bu kuruluşlardan 1860 St. Petersburg Kürt Enstitüsü ve 1945 tarihinde önce kürsü kuran daha sonra 1983 yılından itibaren enstitü olarak faaliyet gören Paris Kürt enstitüsü olan en ünlü olanlarıdır.²⁰²

²⁰⁰ Asım Eren (Niğde Milletvekili), TBMM, *Tutanak Dergisi*, 15 Birleşim, 01.07.1964, s. 380 – 381.

²⁰¹ “Hükümete Verilen Gizli Raporlar”, *Yön Dergisi*, 2/72 (1963), s. 4-5.

²⁰² M. Yavuz Alptekin, “Ortadoğu'da Oryantalizm Kışkırtma ve Kürtler”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/14 (2017), s. 375 – 399.

Paris Kürt enstitüsünün başkanlığını uzun yıllar tanımış Kürt ailelerin olan ve içlerinde çok sayıda Kürtçü aydın çıkarmış Bedirhanlardan Kamuran Bey yapmıştır. O yıllarda Türkiye’de Kürtçe yayın yoktu. Yapılması halinde adli takibe uğrama olasılığı vardı. Musa Anter Kürtçe yayın yaptığı gerekçesi ile savcılığa ifade vermiştir. Yapılan yargılama sonucu beraat etmiştir. Erivan ve Tahran radyolarının bir, iki saatlik Kürtçe yayınları ilgili bir takip etmiştir. Raporların bir diğer konusu ise Kürtçü üniversite öğrencilerinin İstanbul ve Ankara’daki faaliyetleri olmuştur. Devlet yetkililerinin yükselişe geçen Kürtçü faaliyetlere karşı önerdiği tedbir ise Kürtçü aydınların Komünist suçlamasıyla tutuklanması olmuştur.²⁰³ Kürtçü aydınlara Komünist suçlamasının yapılmasının nedeni ise Batılı devletlerin tepkisini çekmemek içindir. Komünist suçlamasının bir başka gerekçesi Barzani ile bağlantılı olduğu kanısı olabilir. Çünkü Barzani söz konusu tarihlerde SSCB ile yakın ilişki kurmuştur.

Başbakan Adnan Menderes 16 Kasım 1959 tarihinde Diyarbakır’a ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaret esnasında Menderes’i Diyarbakır halkı coşkulu bir şekilde karşılamıştır. Menderes, Diyarbakır’a birtakım yatırımların sözünü vermiştir. Diyarbakırlılar ise Adnan Menderes’e fahri hemşerilik unvanı verilmiştir. Bu durum karşısında belediye başkanı İhsan Koçak’a, Adnan Menderes’e fahri hemşerilik verilmesini protesto eden, çok sayıda imzalı telgraf çekilmiştir. İmzası bulunan pek çok kişi Kırk Dokuz davasında yargılanan kişilerdir.

17 Aralık 1959 tarihinde çok sayıda Kürtçü aydın ve onlarla ilişki halinde olan kişiler tutuklanmıştır. 40 kişi tutuklu, 10 tutuksuz olmak üzere 50 kişi hakkında dava açılmıştır.²⁰⁴ Tutuklu bulunan kişilerin aralarındaki Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Emin Batu hücrede iken vefat etmiştir.²⁰⁵ İlk mahkemeye 49 kişi çıktıkları için “Kırk Dokuzlar Davası” olarak anılmışlardır. Bu sayı farklı davada yargılananların dosyasının birleştirilmesi 51 kişiye çıkmıştır.

4.3. Kırk Dokuzların Künyesi

Davanın ilk duruşmasına 49 kişi katıldığı için “Kırk Dokuzlar” olarak isimlendirilmiştir. Bu 51 kişinin ismi Musa Anter, Canip Yıldırım, Sait Kırmızıtoprak, Sait Elçi, Naci Kutlay, Medet Serhat, Şevket Turan, Ali Karahan, Koço Elbistan, Yavuz Çamlıbel, Mehmet Ali Dinler, Ziya Şerefhanoglu, Yusuf Kaçar, Nurettin Yılmaz, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Haydar Aksu, Halil Demirel, Esat Cemiloğlu, Ferit Bilen, Mustafa Nuri Direkçigil, Fevzi Avşar, Necati

²⁰³ “Milli Emniyet Hizmet Reisine Yön’ün Cevabı”, *Yön Dergisi*, 3/82 (1964), s. 6.

²⁰⁴ Tarık Ziya Ekinci, *Lice’den Paris’e Anılarım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, s. 379.

²⁰⁵ Kutlay, *a.g.e.*, s. 227.

Siyahkan, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş, Hüseyin Oğuz Üçok, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Abdurrahman Efem Dolak, Emin Kotan, Muhsin Şavata, Sıtkı Elbistan, Şerafettin Elçi, Mustafa Ramanlı, Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Fadıl Budak, Cezmi Balkaş, İsmet Balkaş, Halis Yokuş, Sait Bingöl, Mehmet Bilgin, Şahabettin Septioğlu, Fethullah Kakioğlu, Ziya Acar, Turgut Akın, Ökkeş Karadağ, Mehmet Nazım Çiğdem adlı kişilerden oluşmaktadır. Yargılanan kişiler avukatlık, gazetecilik, müteahhitlik, üniversite öğrenciliği, işçilik gibi çeşitli meslekleri icra etmektedir. Kırk Dokuzlar Davasını diğer Kürtçü hareketlerden ayıran en önemli özelliği aşiret reisliği ve şeyhlik gibi yapıların bulunmamasıdır. Tutuklu kişilerin çoğu yükseköğrenim mezunu veya yükseköğrenim öğrencidir. Bundan dolayı Kırk Dokuzlar Davasını Kürtçü aydınların hareketi olarak nitelendirebiliriz.

4.3.1. Musa Anter

Musa Anter 1918 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesinde doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Musa Anter annesinin istemesiyle ilköğrenimini bitirir. Öğretmenlerinin teşvikiyle Adana Lisesinde parasız yatılıyı kazanır. Adana onun hayatında şaşırtıcı, etkileyici ve büyük izler taşımaktadır. Bu izler Adana'yı ilk gördüğünde meydana gelmiştir. Musa Anter bu anı şöyle ifade etmektedir:²⁰⁶

Adana tren istasyonunda inince şaşkına dönmüştüm. O zamana kadar gördüğüm tek şehir olan Mardin, büyükçe bir köy sayılırdı. Adana ise çok farklıydı. Kocaman binalar, palmyeler, kaktüs ve okalıptüs ağaçları başımı döndürmüştü. Beni en çok şaşırtan şey elektrik lambalarıydı. Ne olduklarını bir türlü anlayamamıştım. Mardin'de akşam olunca sokaklar löküs lambalarıyla aydınlatılırdı. İşçiler ellerinde gaz lambalarıyla, sokaklarda asılı duran löküslere gaz doldurur ve yakarak iple ağaca çekerlerdi. Oysa Adana'da gördüğüm bu şeyler löküs lambalarına benzemiyordu. Kendimi bir rüya âleminde hissediyordum.

Adana'da okurken Dersim isyanı meydana gelir. Anter, bu isyanla çok yakından ilgilenir. Musa Anter Seyit Rıza yanlısı tutum içerisindedir. Bundan dolayı arkadaşlarına ona "Bese'nin torunu" diye takılırlar. Bu şakalaşma Seyit Rıza'nın eşi olan Bese Hanım'a küfre kadar gider. Musa Anter bu küfre karşılık Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'a küfreder.²⁰⁷ Bundan dolayı karakolluk olur. Bu mesele Atatürk'e kadar ulaşmıştır. Atatürk'ün Musa Anter'i affetmesiyle bu konu kapanmıştır. Canip Yıldırım'a göre Musa Anter'in yaşadığı bir diğer olay ise Kürt olduğu için donunun

²⁰⁶ Anter, *a.g.e.*, s. 41- 42.

²⁰⁷ Kerem Yavaşça, "Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter" , Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2013, s. 46.

indirilip kuyruklu olup olmadığına bakılması olmuştur.²⁰⁸ Bu olay çok çarpıcıdır. Anter'in düşünce dünyasının psikolojik olarak etkilemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Musa Anter 1941 yılında üniversite eğitimini almak için İstanbul'a gitmiştir. Adana'yı ilk gördüğündeki şaşkınlığı İstanbul'u görünce de yaşamıştır. Adana lisesindeyken okuduğu felsefe kitaplarının etkisiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne kayıt yaptırdı. Ancak tanıştığı Kürt öğrencilerden olan kendisine en yakın bulduğu Faik Bucak'ın teşviki ile kaydını Hukuk Fakültesine almıştır. Öğrenciliğinin yanı sıra yurt yöneticiliği, kantin işletmeciliği gibi çeşitli işlerde yer almıştır. Ancak bu işlerde gazeteciliğiyle ön plana çıkmıştır. Gazeteciliğe ilk olarak "Vakit" gazetesinde muhabir olarak başlamıştır. 1948 yılında arkadaşlarıyla beraber kendi yazıları da yayınladığı Dicle'nin Kaynağı isimli gazeteyi kurmuştur. Musa Anter 1952 yılında kapanan Dicle'nin Kaynağı gazetesinden sonra Şark Mecmuası ve Diyarbakır'da yayınlanan Şark Postasında görev yapmıştır. İleri Yurt gazetesinde 1957 yılında itibaren arkadaşı Canip Yıldırım ile birlikte çalışmışlardır. Kendi deyimi ile yazdığı her yazı mahkemelik olmuştur. Kürt meselesi bu yazıların ana maddesi olmuştur. Davadan sonra Devrimci Doğu Kültür Ocağı (DDKO) ve Türkiye İşçi Partisi(TİP) gibi çeşitli kuruluşlarda Kürtçülük çerçevesinde siyaset yapmıştır. Bir yandan da Barış Dünyası, Özgür Ülke ve Özgür Gündem gibi çeşitli yayın organlarında gazetecilik yapmıştır. Musa Anter 20 Eylül 1992 tarihinde faili meçhul bir cinayet sonucu hayatına kaybetmiştir.²⁰⁹

4.3.2. Ziya Şerefhanoglu

Ziya Şerefhanoglu Bitlis'in tanınmış ailelerinden Şerefhanoglu ailesine mensuptur. 1914 tarihinde Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Ankara'da gördüğü hukuk eğitimi sonrasında İstanbul'da avukatlık mesleğini icra etmiştir. Avukatlık görevini yerine getirir iken Kürt gençleriyle de ilgilenmiştir. Bu ilgisini sık sık Ankara'ya giderek oraya da taşımıştır. Ankara'da öğrenci derneklerinin yaptığı pek çok etkinlikte bulunmuştur. Ziya Şerefhanoglu Kürtçü ve anti-komünist düşüncesiyle bilinmektedir. Demokrat Partinin İstanbul teşkilatlarında yer alarak aktif siyasette bulunmuştur. 17 Aralık 1959 tarihinde Kırk Dokuzlar Davasında tutuklanmıştır. Ziya Şerefhanoglu Kırk Dokuzlar Davasının iddianamesinde suçlamaların merkezinde yer almaktadır.²¹⁰ Şerefhanoglu cezaevi sürecinde yaşanan ayrışmalardan taraflardan birisinin lideri

²⁰⁸ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 28.

²⁰⁹ Yavaşca, *a.g.t.*, s. 60.

²¹⁰ Kutlay, *a.g.e.*, s. 89.

olmuştur. Dava süreci sonrasında 1964 yılında Bitlis bağımsız senatörü seçilmiştir.²¹¹ 1971 muhtırası öncesinde Lübnan'a giderek ülkeyi terk etmiştir. Ziya Şerefhanoglu 16 Aralık 1982 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²¹²

4.3.3. Canip Yıldırım

Canip Yıldırım 1925 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde doğdu. Babasının memuriyeti sebebiyle bir müddet Mardin'de yaşadı. Lise eğitimini Diyarbakır Lisesinde tamamladı. Lise eğitimi sonrası 1944 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiştir. Ankara'da Kürt öğrencilerin kurduğu derneklerde yer almıştır. Bu dernekler vasıtasıyla Kürt bilincini kazandığını söylemektedir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir; “Kürt’üz biz, muhabbeti. Ama o kadar, fazla da bir şey yok. Kürtlüğe aidiyet duygusu yani teşkilatlanalım, falan, böyle bir şey yok. Sadece düşünce bazında, bir ütopya, fikrin gelişmesi; Kürt tarihi bilmek, Kürt tarihini anlamak. Bundan henüz çok çok uzagız.”²¹³

Başarılı bir şekilde bitirdiği okulu sonrası hocasının “ananın bir evi bile olsa, sat git” tavsiyesine uyarak Paris’e hukuk doktorası için gitmiştir. Paris’te pek çok sayıdaki Kürt ve Ermeni isimle temas halinde olmuştur. Bu isimlerin başında Kamuran Bedirhan gelmektedir. Yıldırım, Paris dönüşü Diyarbakır’da avukatlığa başlamıştır. Bu dönüş aynı zamanda siyasi partilerde siyaset yapmasına tekabül etmektedir. Canip Yıldırım, CHP hoşnutsuzluğunda dolayı Demokrat Parti’ye girdiğini ifade etmektedir. Hürriyet Partisinin 1955 yılında kurulmasıyla Demokrat Partiden ayrılan arkadaşlarını gibi bu partide siyaset yapmaya başlamıştır. 1958 yılında Hürriyet Partisinin CHP ile birleşmesiyle tekrar Cumhuriyet Halk Partisinde siyaset yapmaya başlamıştır. Yıldırım, Kırk Dokuzlar Davasında diğer tutuklulara göre geç tutuklanmasını Cumhuriyet Halk Partisinde siyaset yapmasına bağlamıştır. Canip Yıldırım, Musa Anter ile birlikte yer aldığı İleri Yurt gazetesinde yazı işleri müdürü olarak görev almıştır.

Kırk Dokuzlar Davası sonrasında Türkiye İşçi Parti gibi sosyalist partilerde görev almıştır. Yıldırım, Türkiye İşçi Partisine giriş sebebi olarak “ Kürtleri birinci sınıf vatandaş olarak görme” anlayışının olduğunu söylemektedir.²¹⁴ Canip Yıldırım daha

²¹¹ Sema Yıldırım ve Kemal Zeynel, edi., *TBMM Albümü 1920 - 2010*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 1731.

²¹² Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 175.

²¹³ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 81.

²¹⁴ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 159.

sonraları PKK çizgisine yakın partilerde yer almıştır. İsmail Beşikçi, Yıldırım'ın PKK eleştirilerine şiddetle karşı çıktığını söylemektedir.²¹⁵

4.3.4. Ali Karahan

Ali Karahan 1919 Siverek'te doğmuştur. Van, Şemdinli ve Ankara'da hâkimlik görevinde bulunmuştur. Ankara'da hemşehri derneklerinde yer almıştır. Ankara bulunan Kürt öğrencilere liderlik etmiştir. Kırk Dokuzlar Davasında Ankara'da bulunan Kürt öğrencilere Kürtçülükle ilgili konuşmalar yaptığı iddia edilmiştir.²¹⁶ Dava sonrasında Yeni Türkiye Partisinde(YTP) siyasete başlamıştır. 1965 yılında YTP Hakkâri milletvekili seçilmiştir.²¹⁷ 5 Eylül 2003 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

4.3.5. Sait Kırmızıtoprak

Sait Kırmızıtoprak 1935 yılında Tunceli'de doğmuştur. Babasını Dersim olaylarında kaybettiği için çocuk yaşta öksüz kalmıştır. Amcasının himayesinde büyüyen Kırmızıtoprak amcasının eşinin teşvikleriyle okuma imkânına kavuşmuştur.

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesine 1955 yılında kayıt yaptırır. Ancak daha fazla tanındığı olduğu için İstanbul'a geçiş yapmak ister. Arzu ettiği geçişi 1956 yılında gerçekleştirir. İstanbul'da geniş bir çevre edilir. Diyarbakır öğrenci yurdunun benzerini Tunceli(Dersim) içinde kurmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda önce merkezi Ankara'da bulunan Tunceli Kültür Derneğinin İstanbul şubesi kurulmuştur. Benzerlerinde olduğu gibi derneğin şubesi devlet kurumlarında destek almıştır. Kırmızıtoprak, derneğin yayın organı "Ceride-i Dersim" gibi çeşitli basın kuruluşlarında yazıları çıkmıştır. Sait Kırmızıtoprak sosyalist ve Kürtçü görüşleri ile çevresinde tanınmaktadır. Kırk Dokuzlar Davasında tutuklanmıştır. Dava sonrasında yurdun çeşitli yerlerin hekimlik mesleği icra etmiştir. Kendisi mesleğinde dolayı Dr. Şıvan lakabı ile de tanınmaktadır.²¹⁸

1968 yılında Kırk Dokuzlar Davasında arkadaşı olan Sait Elçi aracılığıyla illegal olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisine(T-KDP) katılmıştır. Sait Kırmızıtoprak Türkiye'ye karşı silahlı eylem isteği taşımaktaydı. Bu isteğini pek çok arkadaşıyla paylaşmış ve onlardan destek istemiştir. Sait Elçi, onu Barzani ile ilişki kurması için parti kararıyla 1969 yılında Irak'a yollamıştır. Kırmızıtoprak, Türkiye sınırına yakın noktada Barzani'nin isteği şekilde silahlı bir kamp kurmuştur. Anti- komünist

²¹⁵ İsmail Beşikçi, Canip Yıldırım Kütüphanesi, Nerinaazad, <https://www.nerinaazad.cc/tr/columnists/ismail-besikci/canip-yildirim-kutuphanesi> 07.05.2021 tarihinde erişildi.

²¹⁶ Kutlay, a.g.e., s. 47.

²¹⁷ Yıldırım ve Zeynel, edi., a.g.e., s. 860.

²¹⁸ Selahattin Ali Arik, Dr. Şıvan(Dr. Sait Kırmızıtoprak), İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 1. Baskı, , s.46.

düşüncesiyle tanınan Sait Elçi ve arkadaşlarından ayrı bir şekilde Türkiye’de Kürdistan Demokrat Parti (T’de KDP) adlı sosyalist bir yapı ile farklı bir örgütlenme yoluna gitmiştir.²¹⁹ Sait Elçi Haziran 1971 tarihinde Dr. Şıvan’ın bulduğu kampa gitmiştir. Elçi’de bu tarihten itibaren haber alınamamıştır. Bir iddiaya göre Sait Elçi, Dr. Şıvan tarafından infaz edilmiştir. Bu olay üzerine pek çok iddia ortaya atılmıştır. Bu iddia üzerine Barzani tarafından Sait Kırmızıtoprak Kasım 1971 tarihinde infaz edilmiştir. Kırmızıtoprak taraftarları her iki infazın da Barzani komplosu sonucunda meydana geldiğini iddia etmiştir. Bu olay iki Sait olayı veya Saitler olayı olarak bilinmektedir.²²⁰

4.3.6. Sait Elçi

Sait Elçi 1925 yılında Bingöl’de doğmuştur. Çok istemesine rağmen ilkokul sonrasına devam edememiştir. Sait Elçi, İstanbul’da kütüphanecilik, muhasebe gibi birtakım işlerde çalışmıştır. Üniversite öğrencileri arasında vuku bulan Kürtçü çevrelerde yer almıştır. Ziya Şerefhanoglu’na karşı her zaman büyük bir saygı duymuştur. Elçi çevresinde anti-komünist bir Kürt milliyetçisi olarak tanınmaktadır.

Kırk Dokuzlar Davasında yargılanır. Bu dava sonrası 1965 yılında Barzani çizgisindeki Kürtçülerin illegal olarak kurduğu Türkiye Kürdistan Demokrat Partisinde (T-KDP) görev alınmıştır. Bu partinin önce genel sekreteri daha sonra genel başkanı olmuştur. 12 Mart 1971 muhtıra sonrasında Irak’ta Barzani kontrolündeki topraklara gitmiştir. Haziran 1971 tarihinde “iki Sait olayı” veya “Saitler olayı” olarak bilinen meçhul olaylar neticesinde öldürülmüş. Sait Kırmızıtoprak(Dr. Şıvan) ve Sait Elçi’nin ölümü ile sonuçlanan bu olayla ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmaktadır. Saitler olayı Kürtçü siyasette sıkça rastlanan iç infazların başlangıcı olarak kabul edilmektedir.²²¹

4.3.7. Naci Kutlay

Naci Kutlay 10 Ağustos 1931 tarihinde Ağrı’nın Tendürek ilçesinde doğmuştur. Babasının memuriyeti sebebiyle önce Doğubeyazıt’a daha sonra Ağrı il merkezine taşınmıştır. Kutlay liseye kadar olan öğrenimini Ağrı’da geçirmiştir. Lise öğrenimi ise Erzurum Lisesinde parasız yatılı olarak geçirmiştir.

Lise sonrasında 1950 yılında önce Ankara Hukuk Fakültesinde daha sonra Tıp Fakültesine kayıt olmuştur. Naci Kutlay Ankara’da bulunan Kürtçü çevrelerle yakın ilişki içinde olmuştur. Kutlay çevresiyle Kürtçülükle alakalı sohbetler etmektedir. Naci Kutlay’ın düşünce dünyası için Ağrı isyanı önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı

²¹⁹ Öznur, *a.g.e.*, s. 94.

²²⁰ Arik, *a.g.e.*, s.240.

²²¹ Arik *a.g.e.*, s.242.

kendisinde Kürtlük bilincinin her zaman var olduğunu söyleyebiliriz. Bu sohbetlerin konusu “Doğu’nun geri kalmışlığı”, “eşit muamele görmemesi” ve “Kürtlere sürekli olarak şüphe ile bakılması” olmuştur.²²² Bu sohbetlerin yanı sıra dernek geceleri gibi faaliyetler yapılmıştır. Bu faaliyetlerin liderliğini Ali Karahan yapmaktadır. Bu faaliyetlere İstanbul’dan gelen Ziya Şerefhanoglu da katılmaktadır. Naci Kutlay, Ali Karahan’ın kendisine ve diğer Kürt öğrencilere yardımcı olduğunu söylemektedir. Kutlay bu faaliyetler çerçevesinde Ağrı Talebe Yurdu ve Yeni Şark isimli gazete kurmak istemektedir. Naci Kutlay doktor olarak Ankara, Ağrı gibi yerlerde görev yapmıştır. Kutlay, askerlik görevi önce İzmir’de daha sonra İstanbul’da yapmıştır. İstanbul’da bulunduğu sıralarda Kürtçü çevrelerle iletişim halinde olmuştur. Ziya Şerefhanoglu’nun ofisi bu amaç doğrultusunda gittiği yerlerden birisidir. Kırk Dokuzlar Davasından tutuklanmıştır. Türkiye İşçi Partisi Ağrı il teşkilatı kuruluşunda yer almıştır. Doğu mitinglerinde yer almıştır. DDKO davasında yargılanmıştır. 1977 yılında Ağrı’dan CHP milletvekili adayı olmuştur. Kutlay’ın aynı zamanda yazar kimliği ile de vardır. İttihat Terakki ve Kürtler, 21. Yüzyıla Giren Kürtler, Kürt Kimliğinin Oluşumu ve Anılarım adlı kitapların yazarıdır.²²³

4.3.8. Yavuz Çamlıbel

Yavuz Çamlıbel 1934 yılında doğmuştur. Üniversiteyi İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler akademisinde okumuştur. Kırk Dokuzlar Davasında tutuklandığı sırada yedek subay olarak askerlik görevini yerine getirmektedir. Dava sonrasında muhasebeci ve serbest müşavirlik mesleklerini icra etmiştir. Yazar kimliği ile de ön plana çıkmıştır. 49’lar Davası ve Dostlarının Gözüyle Musa Anter isimli kitapların yazarıdır. 29 Temmuz 2012 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²²⁴

4.3.9. Şerafettin Elçi

Şerafettin Elçi 14 Mart 1938 tarihinde doğmuştur. 1955 yılında Ankara Hukuk Fakültesine girmiştir. Hukuk öğrencisi iken Kırk Dokuzlar Davasından tutuksuz yargılanmıştır. Dava sonrası avukatlık yapmıştır. Avukatlığının yanı sıra siyaset ile de ilgilenmiştir. 1977 yılında CHP Mardin milletvekili seçilmiştir. Daha sonra Bayındırlık

²²² Kutlay, *a.g.e.*, s. 38.

²²³ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, Ankara: Peri Yayınları, 2.Baskı, s.27.; Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2.Baskı, s.17.; Naci Kutlay, *Kürt Kimliğinin Oluşumu*, Ankara: Dipnot Yayınları, 1.Baskı, s.10.

²²⁴ Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Altınordu Yayınları, 9. Baskı, s.538.

ve İskân bakanlığına getirilmiştir.²²⁵ 12 Mart ve 12 Eylül sonralarını çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. 25 Aralık 2012 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²²⁶

4.3.10. Esat Cemiloğlu

Esat Cemiloğlu, kamuoyunda tanınmış Kürt ailelerinden olan Cemilpaşazade ailesine mensuptur. Esat Cemiloğlu 1902 tarihinde Diyarbakır'da doğmuştur. 1921 yılında eğitim için Fransa'ya gitmiştir. Paris'te ziraat üzerine eğitim almıştır. Ayrıca boks sporu ile ilgilenmiştir. Türkiye'yi temsil eden bir milli sporcudur. Türkiye'ye 1930 yılında yüksek ziraat mühendisi olarak dönmüştür. Devlet kadrolarında mühendis olarak hizmet vermiştir. Kırk Dokuzlar Davasından tutuklanmıştır. Bu davadan ilk beraat eden kişiler arasında yer almıştır. Dava sonrasında da ziraat üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Esat Cemiloğlu 1980 yılında hayatını kaybetmiştir. Esat Cemiloğlu'nun diğer tutuklular gibi siyasetle ilgisi olmamıştır. Diğer tutuklularda ayıran bir diğer özellik ise yüksek sınıf bir aileye mensup olmasıdır. Tutukluların çoğu alt ve orta sınıf ailelerin fertleridir.

4.3.11. Dava'ya Dâhil Olan Diğer Sanıklar

Kırk Dokuzlar Davasında yargılanan diğer isimlerin meslekleri, doğum yeri ve yılı şöyledir;²²⁷

Şevket Turan 1918 Mardin doğumlu olup orduda subay görev olarak yapmaktadır.

Koço Elbistan 1931 Hatay doğumlu olup doktor olarak görev olarak yapmaktadır.

Yusuf Açar 1935 Tunceli doğumlu olup teknik okul öğrencisidir.

Hasan Akkuş 1928 Urfa doğumlu olup tacirdir.

Sait Bingöl, Bingöl doğumlu iktisat fakültesi öğrencisidir.

Yaşar Kaya 1938 Iğdır doğumlu olup "Castro" lakabına sahiptir, iktisat fakültesi öğrencisidir.²²⁸

Sıtkı Elbistan 1935 Hatay doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Faik Savaş 1938 Bingöl doğumlu olup tıp fakültesi öğrencisidir.

Haydar Aksu 1938 Bingöl doğumlu olup avukattır.

Ziya Acar 1937 Diyarbakır doğumlu olup önce edebiyat bölümünde daha sonra hukuk fakültesinde öğrencilik yapmıştır.²²⁹

²²⁵ Yıldırım ve Zeynel, edi., a.g.e., s. 1071.

²²⁶ Çamlıbel, a.g.e., s.239.

²²⁷ Kutlay, a.g.e., s. 78 – 114; Çamlıbel, a.g.e., s. 139 – 291; Çay, a.g.e., s. 537 - 538.

²²⁸ Yaşar Kaya'nın Hatıraları (15.08.2021), Rudaw, <https://www.rudaw.net/turkish/culture/08042015> adresinden erişildi.

Ferit Bilen 1920 Diyarbakır doğumlu olup tacirdir.

Mustafa Nuri Direkçigil 1927 Diyarbakır doğumlu olup Milli Eğitim Bakanlığında sağlık müfettişidir.

Fevzi Avşar 1932 Ardahan doğumlu olup doktordur.

Nazmi Balkaş 1931 Diyarbakır doğumlu olup orman fakültesi öğrencidir. Lice’de Türkiye İşçi Partisinden belediye başkanlığı yapmıştır.²³⁰

Cezmi Balkaş 1934 Diyarbakır doğumlu olup orman fakültesi öğrencidir.

İsmet Balkaş 1935 Diyarbakır doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencidir.

Mehmet Nazım Çiğdem 1897 Ankara doğumlu olup işçidir. Okuma yazma bilmeyen bir kişidir.

Hasan Ulus 1902 Erzurum doğumludur. Okuma bilmeyen bir kişidir..

Fadıl Budak 1931 Diyarbakır doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Nurettin Yılmaz 1936 Şırnak doğumlu olup avukattır.

Örfi Akkoyunlu 1914 Malatya doğumlu olup tüccardır. Sosyalist düşüncesi ile tanınmaktadır. Türkiye Komünist Partisinde yer almıştır.

Şahabettin Septioğlu 1933 Elazığ doğumlu olup ziraat mühendisidir.

Fevzi Kartal 1933 Van doğumlu olup avukattır.

Feyzullah Demirtaş 1936 Elazığ doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Emin Batu Mardin doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Selim Kılıçoğlu 1939 Muş doğumlu olup orduda subay olarak görevlidir.

Halil Demirel 1932 Antep doğumlu olup orman mühendisidir.

Necati Siyahkan 1938 Urfa doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Abdurrahman Efem Dolak 1912 Diyarbakır doğumlu olup imam ve gazetecidir.

Emin Kotan 1897 Muş doğumlu olup Muş belediyesinde memur olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda üniversite öğrencisidir.

Ökkeş Karadağ 1926 Maraş doğumlu olup çiftçidir. Diğer isimlerden sadece Abdurrahman Efem Dolak ile tanışıklığı vardır. Bundan dolayı ilk başta diğer isimler ajan şüphesiyle bakmışlardır.

Muhsin Şavata 1926 Malatya doğumlu olup tüccardır.

Hüseyin Oğuz Üçok 1934 Diyarbakır doğumlu olup diş hekimliği fakültesi öğrencisidir.

Turgut Akın 1930 Diyarbakır doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencidir.

Mehmet Aydemir 1937 Urfa doğumlu olup tıp fakültesi öğrencisidir.

²²⁹ Ziya Acar (15.08.2021), Dönemin Tanığı - 49’lar ve Barzani Etkisi, Rudaw, <https://www.rudaw.net/turkish/interview/261020161> adresinden erişildi.

²³⁰ “Lice’de de Köşeyi Dönerler”, *Yürüyüş Dergisi*, 2 (1978), s: 11.

Mustafa Ramanlı 1938 Batman doğumlu olup hukuk fakültesi öğrencisidir.

Mehmet Özer 1935 Urfa doğumlu olup tıp fakültesi öğrencisidir

Halis Yokuş 1935 Kars doğumludur.

Mehmet Bilgin 1920 Diyarbakır doğumlu olup emekli asker ve tacirdir.

Fethullah Kakioğlu 1936 Iğdır doğumlu olup orduda yüzbaşısıdır.

4.4. Kırk Dokuzların Sosyal ve Fikri Özellikleri

Kırk Dokuzlar Davasında bulunan isimlere bakıldığında zaman birkaç istisna hariç çoğunun büyük aşiretlerle ve şeyhlerle bağlantısının olmadığını görüyoruz. Bu kişiler alt ve orta sosyo-ekonomik sınıflara mensup ailelerin çocuklarıdır. Kırk Dokuzlar Davasında bulunan isimlere baktığımızda bir diğer özellik ise eğitim seviyesinin çok yüksek olmasıdır. Eğitimli bu kişiler zor şartlarda ve devlet desteği ile eğitimlerini tamamlamışlardır. Tamamına yakını yüksek okul mezunudur. Bu durum diğer Kürtçü hareketlerde mevcut değildir. Bu duruma paralel olarak bu topluluğa liderlik yapan kişiler arasında aşiret liderleri veya şeyhler değil entelektüel birikimi olan aydın kimseler vardır. Musa Anter, Ali Karahan ve Ziya Şerefhanoglu bu isimlerdir. Kırk Dokuzlar Davasında yargılanan bazı kişiler siyasi olarak önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Kırk Dokuzlar Davası aşiretler ve şeyhler dışında olan Kürtçü siyasal hareketlerin kaynağı olmuştur.²³¹ Bu isimlerin pek çoğu legal ve illegal Kürtçü partilerde veya partilerin Kürtçü hiziplerinde görev almıştır. Kırk Dokuzlar Davasındaki kimseler, Kürtçü hareketlere beşeri kaynaklığın yanı sıra fikri kaynaklık da etmiştir. Musa Anter fikri olarak Kürtçülüğe katkı verenlerin başında gelmektedir.

Kırk Dokuzlar Davasındaki kişiler arasında bir takım fikri ayrılıklar mevcuttur.²³² Ancak bu ayrılık durumu Kürtçülük düşüncesinden dolayı aşılmıştır. Örfi Akkoyunlu Kürtçülük konusunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) destek alınabileceğini ifade ediyordu. Koyu anti-komünist tavrı ile tanınan Ziya Şerefoğlu ise Amerikan'ın Kürtçülük meselesine destek olabileceğini ifade etmektir. Diğer isimler ise bu türlü fikri ayrılıkların Kürtlere ve Kürtçülere zarar verebileceğini ifade etmektir. Bu türlü meselelerin belirli bir kazanım elde edince konuşulmasının faydalı olacağı düşüncesindedir. Örfi Akkoyunlu'nun fikri zenginliği çok fazla değildir. Akkoyunlu'nun bu şekilde sosyalist olmasının sebebi ise işçi olduğu zaman bazı sosyalist kurumların ve kişilerin kendisine yakın alaka göstermesidir. Ziya Şerefhanoglu ise yüksek eğitim almış, İstanbul ve Ankara'da bulunan Kürtçü kimselerle yakından

²³¹ Gökhan Çal, *Kürt Siyasal Hareketinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları Deneyimi (1969 - 1971)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014, s.13.

²³² Musa Anter, a.g.e., s. 162; Orhan Miroğlu, a.g.e., s.147; Naci Kutlay, a.g.e., s.84.

ilgilenen fikri derinliği olan kişidir. Bu fikri ayrılık dava sürecinde de devam etmiştir. Bu ayrılıklar o tarihlerde yeni filizlenen sağ – sol olarak gerçekleşmiştir.²³³ Musa Anter, Naci Kutlay, Sait Kırmızıtoprak, Canip Yıldırım, Örfi Akkoyunlu, Nazmi Balkaş, Hasan Akkuş, Sol Kürtçülerdir. Ziya Şerefhanoglu, Ali Karahan, Sait Elçi, Abdurrahman Efe Dolak gibi isimler sağ Kürtçülerdir. Sağ Kürtçüler suçlamalarda “komünist” ithamına muhatap olmak istemiyorlardı. Diğer isimler ise sosyal ilişki açısından yakınlık hissettikleri kişilerden yana olmuşlardır. Pek çok muhafazakâr ve dindar olan kişiler insani ilişkilerden dolayı sol gruptan yana tavır almışlardır. Dava sürecinde fikri ayrılıkların yanı sıra fiil ayrılıklar da olmuştur. Örfi Akkoyunlu nüfus sayımı sırasında ana dil bölümünü Türkçe olarak yazılmasını teklif ediyor. Diğer kişiler bu teklifi kabul etmiyor. Esat Cemiloğlu tarafından Akkoyunlu “kancık” şeklinde hakarete maruz kalıyor. Bunun üzerine çıkan tartışmada Akkoyunlu yaralanıyor. Bu olay neticesinde idare tarafından Örfi Akkoyunlu başka bir yere alınıyor.²³⁴

4.5. Kırk Dokuzların Yargılanması

Kırk Dokuzlar Davasında ilk tutuklamalar 17 Aralık 1959 tarihinde olmuştur. Davanın iddianamesi aylar sonra hazırlanmıştır. Yargılama sürecinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi adli ve teknik aksaklıkların yanı sıra Türk siyasal hayatının en önemli olaylarından olan 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesi olmuştur. İlk mahkeme 3 Ocak 1961 tarihinde görülmüştür.²³⁵ Yargılamalar askeri savcı ve hâkimler tarafından gerçekleşmiştir. Ülkede değişen siyasi durum davanın seyrine de yansımıştır. İlk mahkemenin görüldüğü tarihten bir süre sonra tutuklu olan kişiler tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır.²³⁶ Darbecilerin Kırk Dokuzlar Davası konusunda DP politikalarını sürdürmek istemediklerini söyleyebiliriz. Ancak dava 3 Mayıs 1968 tarihine kadar devam etmiştir.²³⁷ Davada öne sürülen iddialar teyp kayıtlarına, şahitlere ve istihbarat teşkilatının raporlarına dayandırılmıştır. Suçlamaları üç ana başlıkta toplayabiliriz.²³⁸ Birinci suçlama Barzani ile birlikte yıkıcı faaliyetler içerisinde olmak. Sanıklar bu iddiayı kabul etmemişlerdir. İkinci suçlama ise Kürtçülük üzerine faaliyetlerde bulunmaktır. Sanıklar bu iddiayı da kabul etmemiş. Üçüncü suçlama ise Asım Eren’e protesto telgrafi çekmektir. Sanıklar bu iddiayı kabul etmişlerdir. Bu

²³³ Selin Yeleser, “A Turning Point In The Formation Of The Kurdish Left In Turkey: The Revolutionary Eastern Cultural Hearths (1969 – 1971)”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011, s.30.

²³⁴ Anter, a.g.e., s. 164.

²³⁵ Milliyet Gazetesi, “İrk Ayırımından Sanık 49 Kişinin Duruşması Başladı”, 4 Ocak 1961, s. 1 .

²³⁶ Ziya Acar (15.08.2021), Dönemin Tanığı - 49’lar ve Barzani Etkisi, Rudaw, <https://www.rudaw.net/turkish/interview/261020161> adresinden erişildi.

²³⁷ Kutlay, a.g.e., ss.15.

²³⁸ Anter, a.g.e., ss. 147; Miroğlu, a.g.e., ss.136; Kutlay, a.g.e., ss.15; Çamlıbel, a.g.e., ss.99.

durumun suç teşkil etmediğini söylemişlerdir. Asım Eren'in “ mukabele-i bilmisil ” söyleminin Kürtlere yönelik nefret içerdiğini iddia etmişlerdir. Bu söylemden dolayı telgraf çıktıklarını belirtmişlerdir.

Yargılamalar üç farklı mahkeme tarafından gerçekleşmiştir. Bunlar Genelkurmay askeri mahkemesi, Askeri Yargıtay ve Askeri Yargıtay daireler kuruludur.²³⁹ Ceza alan kişilere “ milli duygular yok etmeğe ve zayıflatmağa matuf bulunan cemiyet ve bunu sevk ve idare etme ve faaliyetlerine katılma” suçlaması ile ceza verilmiştir.²⁴⁰ Askeri Yargıtay daireler kurulu 3 Mayıs 1968 tarihinde daha önce bir yıl dört ay ağır hapis cezası, beş ay on gün zorunlu ikametgâh cezası alan kişilerin cezasını onaylamıştır. Bu kişilerin isimleri şöyledir;²⁴¹ Musa Anter, Ali Karahan, Medet Serhat, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Sahabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Fadıl Budak, Yavuz Çamlıbel, Abdurrahman Efem Dolak. Askeri Yargıtay daireler kurulu 3 Mayıs 1968 tarihinde daha önceki davalarda alınan beraat kararını bozarak bazı kişilere bir yıl dört ay ağır hapis cezası, beş ay on gün ikametgâh cezası vermiştir. Bu kişilerin isimleri şöyledir;²⁴² Naci Kutlay, Koço Elbistan, M. Ali Dinler, Yusuf Açar, Haydar Aksu, Fethullah Kakioğlu, Mehmet Bilgin, Halil Demirel, Ziya Acar, Esat Cemiloğlu, M. Nuri Direkçigil, Fevzi Avşar, Necati Siyahkan, Hüseyin Oğuz Üçok, Nazım Çiğdem, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Emin Kotan, Muhsin Şavata. Askeri Yargıtay daireler kurulu alınan bazı beraat kararları onaylamıştır.²⁴³ Beraat kararları onaylanan bazı isimler şöyledir;²⁴⁴ Nurettin Yılmaz, Ferit Bilen, Ökkeş Karadağ, Sıtkı Elbistan, Mustafa Ramanlı, Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, İsmet Balkaş, Halis Yokuş, Sait Bingöl, Şerafettin Elçi.

Kararların suçlamalara göre daha az cezalar verilmesinin nedeni delillerin yetersiz olması, bazı şahitlerin söylediklerinde tutarsızlıklar olması ve siyasi değişimlerdir. Kararlar dava zaman aşımına uğradığını için uygulanmamıştır. Sadece memur olan kimseler bulundukları yerlerden farklı yerlere görevlendirilmişlerdir.

²³⁹ Mutlu Akkurt, 1961 – 1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakülte Dergisi*, 42 (2019), s.323 -340.

²⁴⁰ Naci Kutlay, *a.g.e.*, s.218

²⁴¹ Çamlıbel, *a.g.e.*, s.106

²⁴² Kutlay, *a.g.e.*, s.219

²⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, “Kürtçülük Sanıklarına Dair Beraet Kararını Askeri Savcılık Temyiz Etti”, 22 Mayıs 1966.

²⁴⁴ Çamlıbel, *a.g.e.*, ss.,106

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kürtçülük, 19. yüzyıldan beri var olan bir fikir ve eylemler kümesidir. Bu kümenin içinde aşiret, dini, ekonomik ve siyasi söylemlerin farklı tonları bir arada bulunmaktadır.

Kürtçülük hareketinin nüvesi diyebileceğimiz Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah olayları, aşiret talebi içerikli hareketlerdir. Bu hareketlerin hedefinde Osmanlı devletinin merkezileşme politikası yatmaktadır. Şeyh Ubeydullah dini kimliğini vasıtasıyla etkisini İran Kürtlerine de taşımıştır. Bundan dolayı Şeyh Ubeydullah aşiret taleplerinin yanına etnik talepleri de dillendirmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın etnik söylemde bulunmasında İran Kürtlerini ikna etmenin yanı sıra İngiltere, Fransa gibi batılı devletlerden aldığı destekler yatmaktadır. Hem Bedirhan Bey hem de Şeyh Ubeydullah hareketi Osmanlı devleti tarafından bastırılmıştır.

II. Meşrutiyet dönemindeki özgürlük ortamından yararlanarak Kürtçü dernekler ve yayın kuruluşları boy göstermiştir. Kürt Teavün ve Terakki, Hevi Cemiyeti akla ilk gelen kurumlardır. Bu kurumlar Kürtçülük için ilk dernekleri ve gazeteleri oluşturmaktadır. Bu kurumlarda görev alan kişiler iyi eğitim almış, zengin aşiretlerin çocuklarıdır. Bu kimseler Kürtçülük faaliyetleri içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kurumlardan görev alan kişiler Kürtlerin arasında egemen ağa, şeyh ve seyit gibi kimselerin evlatlarıdır. Kürt Teali Cemiyet Kürtçü derneklerin en bilindik olanıdır. Bu cemiyet yine ağaların ve şeyhlerin çocukların tarafından kurulmuştur. Kürt Teali Cemiyeti iktidar olan Hürriyet İtilaf Fırkası vasıtasıyla kadrolarını devletin önemli mevkilerine yerleştirmiştir. Kürt Teali Cemiyeti içerisinde iki farklı görüş ön plana çıkmıştır. Birincisi, Osmanlı devleti içerisinde özerk yapıda Kürt devleti diğeri ise bağımsız Kürt devleti isteyen kimselerdir. Özerklik isteyenler hilafetin devamlığından yanadır. Kürt Teali Cemiyeti TBMM tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Türk devletinin milli mücadele verdiği sırada Koçgiri isyanı çıkmıştır. Bu isyanın arka planında, Koçgiri aşiretinin gücünü korumak için talep ettiği birtakım istekler bulunmaktadır. Koçgiri aşireti yapılan milli mücadeleye karşı tavır ve faaliyetleriyle tanınmaktadır. Bu faaliyetlerin içinde askeri kurumlara saldırmak da vardır. Ankara hükümeti isyancılarla verilen savaş nedeniyle uzlaşma yolunu denemiştir. Ancak

Koçgiri aşireti uzlaşmaya gitmeyince kısa zaman sonra isyan Ankara hükümeti tarafından bastırılmıştır.

Cumhuriyet tarihinde meydana gelen Kürtçü eylemlerden bir tanesi de Şeyh Sait isyanıdır. Şeyh Sait Doğu Anadolu'da etkin olan bir din adamıdır. Şeyhin etkinliğinde faydalanmak isteyen Kürtçü çevreler onu Azadi cemiyetinin başına getirmiştir. Şeyh Sait devletin laiklik yolunda giden politikasında memnun değildir. Sait, bu politikalar karşı durması için diğer aşiretlere çağrıda bulunmuştur. Şubat 1925 tarihinde isyan başlamıştır. Şeyh Sait ve adamları bölgenin pek çok yerinde devlet idaresini ele geçirmiştir. Hükümet bu isyan karşısında birtakım hukuki ve siyasi değişikliğe gitmiştir. Yapılan askeri operasyon sonrasında Şeyh Sait ve adamları yakalanmıştır ve idam edilmiştir. Şeyh Sait Kürtçü çevrelerin desteğini alarak teokratik Kürt devleti kurmayı hedeflediği iddia edilmiştir.

Türk Ermenileri tarafından Kürtçülere kurdurulan Hoybun Cemiyeti Anadolu topraklarında Kürtçü eylemlerde bulunmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler gibi önemli aşiretlerin mensupları bulunmaktadır. Hoybun cemiyetinin amacı Anadolu topraklarında Ermeni ve Kürt devleti kurmaktır. Ermenilerin Kürtçülerle işbirliği yapmasının amacı Anadolu'daki Kürt nüfusundan faydalanmaktır. Bu amaç doğrultusunda Ağrı'da vuku bulan asayiş soruna dâhil olmuştur. Ağrıdaki olayların siyasi olaylara dönüşmesine vesile olmuştur. Hoybun cemiyeti devletin Ağrı isyanına müdahale etmesini önlemek amacıyla Türkiye'nin pek çok yerinde olaylar çıkartmıştır. Türkiye, İran ile işbirliği yaparak Ağrı isyanını bastırmıştır. İsyanı karışanların bir kısmı İran'a geçmiştir, bir kısmı ise Türk devleti tarafından sürgüne yollanmıştır.

Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarından birisi de Dersim olaylarıdır. Dersim yıllar boyunca devletin tam egemenlik tesis edemediği bir bölge olmuştur. Bundan dolayı bölgede bulunan aşiret liderleri ve seyitler bölgeye egemen olmuştur. Seyit Rıza bahsi geçen seyitlerden birisidir. Seyit Rıza yerleşmiş düzen gereği devletten birtakım isteklerde bulunmuştur. Ancak ulus devlet anlayışının gereği olarak bu istek karşılanmamıştır. Seyit Rıza, bu neden dolayı devlet kurumlarına saldırmıştır. Bunu üzerine devlet yetkilileri tarafından Seyit Rıza ve adamları Kasım 1937 tarihinde idam edilmiştir. 1938 yılında ise isyana katıldığı iddia edilen aşiretlere karşı askeri operasyon düzenlenmiştir.

Otuz üç kurşun olayı Cumhuriyet tarihinin acı verici olaylarından birisidir. Otuz üç insanın ölümünden ve kaybindan sorumlu olanlar ancak muhalefet partisi olan DP'nin konuyu meclis zeminine taşıması sayesinde hesap verir duruma gelmiştir.

Ancak olaylardan sorumlu olan Mustafa Muğlalı yargılandığı dava sırasında öldüğü için dava dosyası kapanmıştır. Demokrat Parti, ülkede içerisinde sağladığı birtakım değişimlerden dolayı Kürtler tarafından ilgili ile karşılanmıştır. Ancak bu ilgi bariz bir Demokrat Parti taraftarlığına dönüşmemiştir.

Kırk Dokuzlar Davası Kürtçülük hareketine “farklı bir ses” getirmiştir. Kürtçülük düşüncesi bu dönemden itibaren fikri olarak dönüştüğü gibi karşılık bulduğu kitle olarak da dönüşüm yaşamıştır. Şöyle ki Kürtçülük düşüncesi daha önceleri aşiret ve tarikat mensubu kişiler arasında karşılık bulur iken bu dönemde ve sonrasında sosyo-kültürel açıca orta sınıf ve alt sınıflara mensup Kürtlerde de karşılık bulmuştur.

Kırk Dokuzlar Davası aslında birtakım üniversite öğrencilerinin ve avukat, doktor gibi eğitilmiş genç insanların bir araya gelerek yaptıkları faaliyetler sonucu başlamıştır. Bu faaliyetlerin içeriği Kürtlerin tarihi, dili, folkloru ve müziği olmuştur. Bu faaliyetler neticesinde üniversiteli gençler Kürtlük bilinci kazanmıştır. Bu gençler çoğunlukla orta ve alt düzeye mensup ailelerin çocuklarıdır. Daha önceden Kürtçülük olayları içerisinde bulunan kişiler çoğunlukla zengin aşiret ve şeyh ailelerine mensup kimselerdir. Kırk Dokuzlar içerisinde bulunan kişiler devlet yardımı ile eğitim almıştır. Öğrencilerin çoğu “devlet parasız yatılı” öğrencisidir. Ancak devlet bu eğitimi tam olarak iyi planlamadığı için bazıları devlet karşıtı Kürtçülük düşüncesine sahip olmuştur. Asım Eren’in Iraktaki Türklere yönelik gerçekleşen 1959 Kerkük olayları sonrası mecliste yaptığı konuşmada “mukabele-i bilmişil” söylemi farklı anlaşılmalara yol açmıştır. CHP lideri İsmet İnönü bu söylemin Kerkük olayları neticesinde söylenen uluslararası hukuk terimi olduğunu söylemiştir. Bu söylemin Kürtler için değil Irak Devleti yapıldığını anlatmıştır. Ancak Eren’in sorumsuzca yaptığı bu konuşma toplumdaki fay hatlarının harekete geçmesini sağlamıştır. Asım Eren hatasını telafi edecek konuşmayı çok sonra yapmıştır. Elbette Eren’in konuşması Kürtçülüğün başlangıcı sayılamaz. Ancak Kürtçülüğü Türk milletine malzeme olarak kullanmak isteyenlere malzeme vermiştir. Türk milletinin bir parçası olan Kürtler arasında ayrılıkçı tohumların serpilmesine yol açmıştır. Davada bazı kişiler Barzani taraftarı olmak ile suçlanmıştır. Ancak bu konuda net bir delil ortaya koyulmamıştır. Yargılama sonrası bazı kimseler Barzani hareketi içerisinde bulunmuştur. Bu bizlere iki olasılığı gözler önüne seriyor. Birinci, olasılık bazı kişilerin Barzani ile bağlantısı vardı fakat yargılama sonucunda bunu kanıtlayacak delil ortaya konulamadı. İkinci olasılık ise iddia makamının bu iddiası sonrasında bazı kişiler için Barzaniler adres teşkil etmiştir. Davada öne sürülen iddialar suç teşkil edebilecek düzeyde değildir. Fikri yönde yapılan Kürtçülük faaliyetleri vardı. Bu fikri tehdit yine bir başka fikirle yok edilmeliydi. Ancak bu yola gidilmemiş yargı yoluna gidilmiştir.

Dava Kürtçülüğü durdurmak yerine hız almasına neden olmuştur. Dava esnasında ve sonrasında Kürtçüler sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sağ Kürtçüler 60'lı yıllarda çeşitli siyasi görevlerde bulunmuşlardır. Sağ Kürtçülerin etkinliği giderek azalmıştır. Bunda solcu söylemlerin Kürtçülük üzerinde etkinliği artırması vardır. Bunlardan en önemlisi ise “ezilen halklar” söylemidir. Sol Kürtçüler, Türkiye İşçi Partisi(TİP) içerisinde siyaset yapmışlardır. Kürtçüler TİP içerisinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları(DDKO) ismiyle bir yapı kurmuşlar. DDKO Kürtçü çerçevesinde pek çok faaliyetlerde bulunmuştur. TİP 1971 yılında kapatılmıştır. Bu tarihten sonra Sol Kürtçüler, Türk Solu²⁴⁵ ile paralel bir şekilde çok sayı örgüt kurmuşlardır. Rizgari²⁴⁶, Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi(TKSP)²⁴⁷, Kawa²⁴⁸, Sterka Sor²⁴⁹ bu örgütlerden bazılarıdır. 12 Eylül sonrasında bu örgütlerin çoğu yok edilmiştir. Sol Kürtçü örgütler arasında PKK bu durumun istisnasıdır. 12 Eylül sonrasında PKK diğer örgütlerin aksine büyümüştür. Bundan gerek yurt içinden gerekse yurtdışında aldığı desteğin payı büyüktür. PKK binlerce insanımızın ölümüne sebep olan bir terör örgüttür. PKK bunları yapar iken Kürtçü siyasetin farklı unsurları kendine yakın kuruluşlarda toplamayı başarmıştır. PKK'ya yakın birçok isim TBMM üyesi, belediye başkanı olmuştur. Maalesef bu durum terör örgütünün güçlenmesine sebep olmuştur.

Türk milletinin oluşabilecek zararlı faaliyetlere karşı siyasi, sosyal, ekonomik, hukuksal ve ideolojik olarak mücadele edecek donanımı vardır. Yeter ki bu donanımını doğru bir şekilde kullanabilecek irade ortaya koyabilsin. Bu durum da aklın ve hukukun rehberliğinde gerçekleşebilir.

²⁴⁶ Kuruluş manasına gelmektedir.

²⁴⁷ Kemal Burkay tarafından kurulmuştur.

²⁴⁸ Kürt mitindeki demircinin adıdır.

²⁴⁹ Beş parçacılar manasına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). Türk siyasal hayatında Şeyh Sait isyanı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2934-2952.
- Acar, Z. (2016, 16 Ekim). Dönemin tanığı - 49'lar ve Barzani etkisi, *Rudaw*. 15 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.rudaw.net/turkish/interview/261020161> adresinden erişildi.
- Ahmad, F. (2019). *İttihat ve terakki 1908 - 1914*, (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1971).
- Akkurt, M. (2019). 1961 – 1971 yılları arasında Türkiye’de Kürtçülük. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakülte Dergisi*, 42, 323 -340.
- Aksu, C. (2012). *Türkiye’nin Kürt sorununun kökenleri(1908 – 1923)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Alakom, R. (2016). *Bir Kürt diplomatının fırtınalı yılları: Şerif Paşa*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alakom, R. (2020). *Hoybun Örgütü Ve Ağrı Ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alış, A. (2017). *The Kurdish ethnoregional movement in Turkey: from class to nation (1959 – 1974) and from nation to “revolution” (1974 – 1984)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Anonim. (1963). Hükümet tehlikeli cereyanlar ile mücadele edecek. *Yön Dergisi*, 2(72), 4-7.
- Anonim. (1964). Milli emniyet hizmet reisine Yön’ün cevabı. *Yön Dergisi*, 3(82), 6-8.
- Anonim. (1978). Lice’de de köşeyi dönenler. *Yürüyüş Dergisi*, 146, 11.
- Anter, M. (2016). *Hatıralarım*. Diyarbakır: Aram Basım.
- Arabacı, C. (2017). “Dersim olayı, bir jakobenizm faciası mı?”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(2), 33-103.
- Aras, İ. (1992). *Adım Şeyh Sait*. İstanbul: Yıldızlar Matbaacılık.
- Arik, S. A. (2015). *Dr. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak)*, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Arslan, G. (2018). Nuri Sait Paşa’nın Türkiye ziyareti ve 1946 Türkiye - Irak dostluk ve iyi komşuluk antlaşması. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17(34), 267-310.

- As, E. (2009). XVI. YY. dan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk-İran sınır sorunları ve çözümü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46, 219-253.
- Ateş, S. (2013). Millet ve halife yolunda: Şeyh Ubeydullah isyanı. *Kürt Tarihi Dergisi*, 7, 35-39.
- Aydın, M. ve Filiz, C. (2007). Kendi kaleminden İttihat ve Terakki cemiyeti. *Tarih Dergisi*, 46, 129-154.
- Ayna B. (2007). Milli mücadele yıllarında Koçgiri Aşireti reisi Alişan Bey'in faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 210-231.
- Babaroğlu, N. E., Akci, E., Çulcu, M. ve Yalçın, F. (2020). *Süne ve Mücadelesi*, Ankara: Ezgi Ofset Matbaacılık.
- Bal, B. (2017). *Aydın siyaset ilişkisi bağlamında Hürriyet Partisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü. (1945). Katalog Numarası: 030 10 0 0 113 771 4*
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü. (1945). Katalog Numarası: 030 18 1 2 61 2 12*
- Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu(1935) ve Jenosidi Gerçeği*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1991). *Orgeneral Muğlalı Olayı Otuzüç Kurşun*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Beşikçi, İ. (t.y.). *Canip Yıldırım Kütüphanesi*, Nerinaazad. 7 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.nerinaazad.cc/tr/columnists/ismail-besikci/canip-yildirim-kutuphanesi> adresinden erişildi.
- Biçer, B. (2007). Kürtlerde iç savaş. *Selçuklu Üniversite Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 6, 95 – 122.
- Biçer, B. (2017). *Kürt tarihinin kaynakları ve Kürdoloji çalışmaları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*, Kerem Ünüvar (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, T. (2020). *Belgelerle Dersim Gerçeği*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Bölme, S. M. (2014). Hoybun örgütü: Kürt milliyetçiliğinde yeni bir evre. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 35- 55.
- Bukarlı, E. (2018). II. Meşrutiyet’in Diyarbakır’a yansıması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 293-306.
- Burkay, K. (2011). *Kürtler ve Kürdistan*. İstanbul: Deng Yayınları.

- Cemilpaşa, K. (1991) *Doza Kurdistan*. İstanbul: Özge Yayınları.
- Cumhuriyet. (1996). Kürtçülük sanıklarına dair beraet kararını askeri savcılık temyiz etti. *Cumhuriyet Matbaası*, s.1.
- Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Çakmak H. (2008). Hoybun cemiyeti kuruluşu ve teşkilatlanması. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Dergisi*, 5/2, 27-61.
- Çal, G. (2014). *Kürt siyasal hareketinde devrimci doğu kültür ocakları deneyimi (1969 - 1971)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çamlıbel, Y. (2015). *49'lar Davası Bir Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*. İstanbul: Siyam Kitap.
- Çamsoy, Z. (2007). *Milli Mücadele döneminde Kürt Teali Cemiyeti*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çay, A. (2020). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Çetin M. (2020). *Kart Kurt Sesleri Bedirhaniler*. Biyografi Net Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.
- Çiftçi, A. (2016). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesi ve yönetim yapısı içinde kulüplerin yeri. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 115-141.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dersimi, N. (2016). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. Halep: Arı Matbaa.
- Dinç, N. K. (Yapımcı). (2019). Naci Kutlay Ağrı isyanını ve anılarını anlatıyor. Dirok (Televizyon Programı). İMC TV.
- Doğan, C. (2010). Bedirhan bey isyanı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi*, 20, 15 - 38.
- Dursun, H. (2013). *Jin dergisinde Kürt Milliyetçiliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Dursun, İ. (2006). *Kuzey Irak Kürtleri, ayrılıkçı Kürt hareketinin devletleşme süreci ve Türkiye'ye etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Ekinci, M. R. (2019). 1897 Tarihli Hamidiye hafif süvari alayı taksimatı. *Şarkiyat Dergisi*, 9(2), 703-724.
- Ekinci, Tarık Z. (2004). *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ekinci, Tarık Z. (2010). *Lice'den Paris'e Anılarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Ertem, B. (2006). *Orgeneral Mustafa Muğla'nın askeri kişiliği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Fırat, M. Ş. (2010). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Göldaş, İ. (2020). *Tahrir-i Sükun Görüşmeler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Hakan, S. (2019). *Türkiye Kurulurken Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hazır, T. (2019). 14 Temmuz 1959 Kerkük katliamı. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 148-155.
- Hür, A. (2016), *Bediüzzaman efsanesi, said-i nursi gerçeği*, 17 Temmuz 2021 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/bediuzzaman-efsanesi-said-i-nursi-gercegi-1497628/> adresinden erişildi.
- Işık, A. (2013). Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve gazetesi. *Kürt Tarihi Dergisi*, 8, 44-49.
- İşildak, S. (2009). Türkiye karşı siyasi bir plan: Hoybun Cemiyeti. *Bilgi Yurdu Gençlik Dergisi*, 3(16), 23-24.
- İlyas, A. (2014). Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan isyanlarda aşiretlerin rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(1), 182-200.
- Jwaideh, W. (2020). *Kürt milliyetçiliğinin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti dönemi toplumsal tartışmaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt İsyanları*. İstanbul: Evren Basım Yayım.
- Kar, C. (2007). 80. yılında Şeyh Said ayaklanması ve gerçekler-1. *Zaza Siyaset, Dil ve Kültür Dergisi*, 5-7.
- Karaca, E. (2014). 1914 seçimleri sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle uzlaşma çabalarının Osmanlı basınına yansımaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(19), 77-104.
- Karadiş, Z. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşmasına Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Karakoç, E. ve Yalçın, E. Bir siyasetçi ve lider olarak Seyyid Abdulkadir. *Mavi Atlas Dergisi*, 6, 76-99.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kardam, A. (2017). *Cizre-Bohtan beyi Bedirhan direniş ve isyan yılları*, Ankara: Dipnot Yayınlar.

- Kayıran, M. ve Saygın, S. (2015). Irak Türkmenleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 273-292.
- Kılınç, O. (2007). *Ağrı İsyanları (1926 – 1930)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kımıl - Musa Anter (2021, 14 Ağustos). 14 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.insanokur.org/kimil-musa-anter/> adresinden erişildi.
- Kızıldağ, D. (2018). *Koçgiri İsyanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızıldağ, S. D. (2017). Belgelerdeki mi, belleklerdeki mi: hangi Seyit?. *Kebikeç Dergisi*, 36, 7-36.
- Koç, N. (1984). Şeyh Said ayaklanması. *Turkish Student*, 153-166.
- Kodaman, B. (2020). II. Abdülhamid ve Kürtler – Ermeniler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 131-138.
- Kökçe, H. (2021). Kürt siyasallaşmasında dönemsel ve ideolojik etkiler: Kürtlerin siyasetinden Kürtçü siyasete. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1-38.
- Kurt, B. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Irak Devletine: Bağdatlı Mülkiyelilerin Serencamı*. O. Çelik, C. U. Ciner ve A. Pekel (Der). Türkiye'nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye içinde, (ss.729-755), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kurubaş, E. (2002). Irak'ta Kürt ayrılıkçılığı ve başarı şansı. *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel Sayısı*, 8(4), 124 – 159.
- Kutlay, N. (1994). *49'lar Dosyası*. İstanbul: Fırat Yayınları.
- Kutlay, N. (1998). *Anılar*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kutlay N. (2002) *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*. Ankara: Peri Yayınları.
- Kutlay N. (1991) *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay N. (2019). *Kürt Kimliğinin Oluşumu*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlu, H. (2007). *Şark İstiklal Mahkemesinde 1925 – 1927 Takrir-i Sükun Kanunun uygulanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Martin, V. B. (2018). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (N. Domaniç, Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).
- Milliyet. (1961). Irk Ayırımından Sanık 49 Kişinin Duruşması Başladı. *Milliyet Gazetecilik ve Yayıncılık*. ss. 1A.
- Miroğlu, O. (2010). *Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı Canip Yıldırım'la Söyleşi*, İstanbul: Everest Yayınları.

- Mumcu, U. (1992). *Kürt- İslam Ayaklanması*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Müezzinoğlu, E. (2018). Türk siyasal hayatının vakitsiz doğan çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Journal of Universal History Studies*, 1(1), 44-79.
- Nakip, M. (2007). *Kerkük'ün Kimliği*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Olson, R. (1992). *Kürt milliyetçiliğinin kaynakları ve Şeyh Said isyanı 1880 – 1925*. (B. Peker, N. Kılıç, Çev.). Ankara: Öz-ge Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).
- Örs, O. (2018). *II. Abdülhamid'in Kürt politikası 1876 – 1909*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özçoşar, İ. (2019). Osmanlı modernleşmesi/merkezileşmesi ve kriz: Mardin ve çevresinde aşiretler zamanı, *Kadim Akademi SBD*, 3(2), 1-23.
- Özdemir, A. R. (2012). *Zazalar Kürtler Aleviler*. Ankara: Altın Post Yayıncılık.
- Özdemir, S. (2020) Türkiye - İran sınır meseleleri: 1913-1939. *Çanakkale Araştırmalar Türk Yıllığı*, 28, 163-188.
- Özden, H. (2019). Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarihi Dergisi*, 3(6), 52- 60.
- Özgen, N. H. (2011). *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı Toplumsal Hafızanın Hatırlama Ve Unutma Biçimleri*. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Yayınları.
- Öznur, H. (2019). *Ortadoğu'nun Cahşları Pro İsrail Barzaniler*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Öznur, H. (2019). *Ortadoğu'nun Cahşları Türkiye'de Barzanici Hareket*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Öztürkci, A. (2017). Soğuk savaş'ın 1950'li yılların Ortadoğu'da yaşanan askeri darbelere etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, 17(34), 373-394.
- Pamukçu, G. (2019). Kerkük'te etnik çatışmanın kökenleri ve 14 Temmuz 1959 Kerkük katliamı. *Bilge Strateji*, 11(20), 93-116.
- Pancar, E. ve Öğrendik, A. (2013). Demokrat parti döneminde Diyarbakır yerel basını *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 10, 83-112.
- Pınar, M. (2020). Suriye'de yeni Hoybun hareketi ve İtalyan faktörü (1935 – 1939). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-247.
- Polat, Ç. (2007). *1926-1930 Ağrı isyanları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Resmi Gazete. (1934). 2510 sayılı iskân kanunu. (Sayı. 2733 Tarih. 21 Haziran 1934). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı.

- Resmi Gazete. (1936). 2884 sayılı Tunçeli vilayeti idaresi hakkında kanun. (Sayı. 3195, Tarih. 2 Ocak 1936). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı.*
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarıkcıoğlu, M. (2016). İran arşivlerine göre Şeyh Ubeydullah isyanı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5) 1-35.
- Sarınay, Y. (2004). Hoybun cemiyeti ve Türkiye'ye karşı faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(40), 207-241.
- Sarızeybek, E. (2013). *Cemaat ve Barzani*. İstanbul: Sarızeybek Yayınları.
- Serdar, M. T. (2016). İdris-i Bitlisi ve Heşt Behişt, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 202, 493-514.
- Sorularla Risale (2010, 21 Nisan). *Kürt Teali Cemiyeti iftirasına cevap*, 17 Temmuz 2021 tarihinde <https://sorularlarisale.com/makale/kurt-teali-cemiyeti-iftirasina-ilmi-bir-cevap> adresinden erişildi.
- Süleymanoğlu, R. (2020). *Milliyetçilik kuramı bağlamında Kürt milliyetçiliğinin analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tan, A. (2020, 24 Temmuz), Ortadoğu Notlar(27): Şeyh Mahmut Berzenci, 25 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.indyrturk.com/node/215706/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-27-%C5%9Feyh-mahmude-berzenci-2> adresinden erişildi.
- Tarım, M. (2011). *Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye karşı faaliyetleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1964). Tutanak Dergisi. (Dönem. 1 Cilt. 3 TBMM Birleşik Toplantı Birleşim. 15). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- TBMM, Zabıt Ceride, 4.III.1341[4 Mart 1925] , 2(15).*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2010). Tutanak dergisi (Dönem. 23, Cilt. 83 Birleşim. 26). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1925). Tutanak dergisi (Dönem. 2, Cilt. 15 Birleşim. 69). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*

- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1948). Tutanak dergisi (Dönem. 8, Cilt. 14 Birleşim. 14). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak dergisi (Dönem. 10, Cilt. 13 Birleşim. 91). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Uçar, F. (2018). Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci demokratikleşme çabalarının Kürt sorununa etkisi (1945-1950). *Turkish Studies*, 13(16), 296-291.
- Uluğ, N. H. (2009). *Derebeyleri ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yaşar Kaya’nın Hatıraları (2015, 8 Nisan). 15 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.rudaw.net/turkish/culture/08042015> adresinden erişildi.
- Yavaşca, K. (2013). *Kürt milliyetçiliği tartışmaları çerçevesinde Musa Anter*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yeleser, S. (2011). *A Turning point in the formation of the Kurdish left in Turkey: the revolutionary eastern cultural hearths (1969-1971)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, M. (2020). *Hangi Seyit Rıza!*. Y. Çakmak ve T. Şur (Der.), Kürt tarihinden ve siyasetin portreler içinde (ss.173- 190). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Z. (2007). 1932-1975 Dönemi Irak’ın “ulus devlet” yapısını sarsan isyancı bir hareket olarak Barzani ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 1(2), 161-204.
- Yüksek Seçim Kurumu (2021). 1923-2011 milletvekili sonuç, 01 Aralık 2021 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Zelyut, R. (2019). *Yeni Arşiv Belgeleriyle Dersim İsyanları Seyit Rıza Gerçeği*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Zengin, E. (2019). Paris Barış(Paylaşım) konferansında Ermeni ve Kürt taleplerine karşı vilayet-i şarkiye’den protestolar. *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 123(243), 369- 390.
- Zengin, E. (2020). Tarihsel süreçte “Dersim Meselesi”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 64, 469-483.

ÖZGEÇMİŞ

Onur ECİ, ilçesinde doğdu. İlköğretim eğitimini Korgan'da tamamladı. Lise eğitimini Fatsa Anadolu Teknik Lisesi Elektrik - Elektronik bölümünde tamamladı. Lisans eğitimi 2017 yılında Gümüşhane üniversitesi siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümünde tamamladı.

